Daar ligt Jeruzalem

Jo van Dorp-Ypma

bron
Jo van Dorp-Ypma, *Daar ligt Jeruzalem*. Kok, Kampen 1956

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/dorp004daar01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

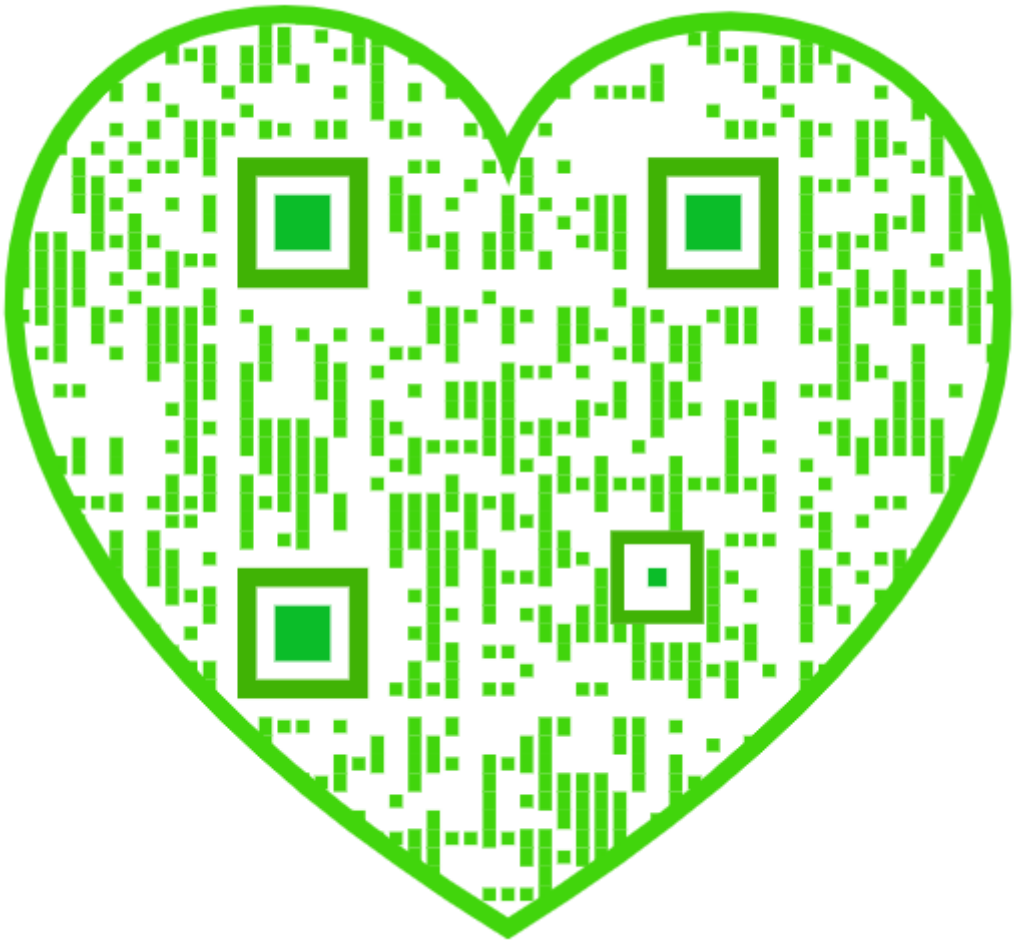

I

Geërgerd kijkt Leen Lekkerkerker naar zijn knecht Sjaan Vermeulen, die ongedurig over de varkensmarkt heen en weer loopt, zonder zich om de zeven vette zouters van zijn baas te bekommeren, die knorrend tegen het zwakke schot van het markthok dringen. Direkt breekt er een uit, en dan kan hij, Leen Lekkerkerker, de baas, achter die keu aanhollen op de Goudse varkensmarkt, terwijl er in die tijd kopers kunnen komen, waarvoor hij Sjaan expres meegenomen had.

Hij had vanmorgen nog grote praat tegen hem gehad, dat hij liever bij honk bleef. Zijn vrouw liep op alledag en dan hoorde een man thuis, had hij tegen Leen Lekkerkerker gezegd. Mijn vrouw loopt ook op alledag, en ik ga varkens markten en jij gaat mee, was het korte antwoord van de boer geweest, jij gaat mee, omdat ik je nodig heb.

Natuurlijk heeft Sjaan toen geen asem gegeven, en is de varkens uit hun hokken gaan halen om ze op te jagen tegen het loophek van de brik, die met de schotten op de zijkanten voor varkensvervoer gereed gemaakt is.

- Heb je nog niks verkocht Leen, dat je zo nijdig kijkt?

Hij kijkt in het lachende gezicht van Gretus de Gier, de varkenskoper.

Opeens is hij Sjaan en zijn opmerkingen van vanmorgen glad vergeten. Hier is misschien een mogelijkheid om zijn varkens kwijt te raken en naar huis toe te gaan.

Over zijn gezicht glijdt een welwillende trek, maar zijn hersens verwerken koortsachtig zijn berekeningen, nu met de crisis de prijzen alweer aan het zakken zijn, zoals hij vanmorgen hoorde.

- Die beesten zijn niet erg gevraagd, zegt Gretus de Gier, terwijl hij onverschillig naar de knorrende beesten kijkt.

- Ze kinnen vandaag aan de dag nog oplopen. Er stond gister in de krant, dat Duitsland weer varkens uit ons land toeliet.

- Dat valt me mee, knikt de aanstaande koper, ik dacht dat ze liever ijzer dan vet hadden, boter voor kanonnen doet het niet?

- Als ze kanonnen hebben, hebben ze die voor niks, er komt vast geen oorlog, meent Leen Lekkerkerker. In zijn hart is hij er niet zo zeker van. De dingen die hij in zijn krant leest, maken hem ongerust. Dat kan hij nu niet laten merken. Hij moet zo gauw mogelijk zijn varkens kwijt. En dat kan als Gretus de Gier gunstig over Duitsland denkt.

- Misschien willen ze de butter met de kanonnen komen halen, wat vraag je voor die zeven, Lekkerkerker?

Leen Lekkerkerker bekijkt zijn beesten of hij ze vandaag weer voor het eerst ziet.

- Ze hebben best vast spek, prijst hij, terwijl hij met zijn grote hand hard op de borstelige ruggen petst, best vet spek.

- Ze moeten vandaag aan de dag geen vet spek meer, Lekkerkerker, ze moeten er randjes vlees tussen, bacon, weet je wel.

- De Engelsen ja, geeft Leen toe. Maar de moffen niet, die moeten klaar spek, voor hun Sauerkraut.

De beide mannen lachen om het kromme Duitse woord.

Het carillon van de toren tinkelt het vrolijke wijsje waarop gezongen wordt, dat wij Holland willen houwen. Leen Lekkerkerker weet nu, dat het hoog tijd wordt om los te komen, zolang wil hij moeder de vrouw niet laten wachten, vooral nu niet. Hij ziet haar nog staan aan het hek van de steun, die hij opreed om op de dijk te komen. Ze zag moe en bleek, Marrie, toch lachtte ze nog, en zei dat alles best in orde was.

- Ik zal het heel schappelijk met je maken, zegt hij tegen Gretus de Gier en noemt een prijs, waar zelfs deze gewiekste varkenskoper niet op af durft te dingen. Hij kijkt verwonderd naar de boer voor hem. Leen Lekkerkerker zal

zich toch niet vergissen, het is minder dan hij had durven hopen.

De daverende klap op de hand van zijn baas doet Sjaan Vermeulen zijn wandeling staken. Hij kijkt op, en ziet de twee mannen staan. De baas slaat toe, dat betekent, dat ze los zijn, dat ze naar huis gaan. Nou zal hij gauw met de varkens helpen. Sjaan bukt zich al, om het schot los te binden.

- Leen Lekkerkerker, telefoon voor u, Leen Lekkerkerker, telefoon voor u.

De boer schrikt op.

- Maak het maar met Sjaan mijn knecht af, roept hij nog over zijn rug tegen de varkenskoper, terwijl hij al tussen de boeren doordringt naar het veilinggebouw, waar de telefooncel staat.

Dat is van mijn vrouw, van Marrie, weet hij. Zijn hart bonst en hij geeft geen weerwerk op de vraag van Ome Bas, of hij soms mee moet lopen met de vierdaagse. Marrie, vanochtend stond ze nog bij het hek, haar grote blauwe ogen leken toen nog groter, maar ze lachte, hield zich flink en deed nog grote praat.

Hij had thuis moeten blijven. Zou Sjaan toch gelijk hebben, die had er over gedacht. Leen Lekkerkerker krijgt zelfverwijt. Wat had de ouwe dominee ook weer gezegd toen hij op huisbezoek zat te vertellen, dat ze zo best geboerd hadden, ondanks de crisis? Iedere duizend gulden brengt zijn eigen gierigheid mee, Lekkerkerker, zei de oude man, en toen moest hij erg hoesten, want hij was nogal borstig, dominee. Iedere duizend gulden brengt zijn gierigheid mee, ik hoop, dat je dat nooit zult ondervinden, want de gierigheid is de wortel van alle kwaad, zei die, toen die uitgehoest was. Marrie had nog suikerwater voor hem klaargemaakt en hem een geklutst ei gegeven, en nou was Marrie...

Leen herinnert zich in een bliksemflits alle verschrikkelijke verhalen, die deze winter bij hem in de keuken gedaan zijn, en dat de ouwe vrouw Versloot dan zei: het is een kraam, er is van alles in te koop.

Venijnig rinkelt de bel nog een keer, als Leen Lekkerker-

ker de benauwde telefooncel binnengaat. Even aarzelt hij, dan zucht hij: Here, laat het niks ergs zijn met Marrie, laat zij niet boeten voor mijn, omdat ik toch met die verkens naar de markt gegaan ben.

Dan grijpt zijn hand de hoorn en fluistert hij zachtjes: Hallo.

- Lekkerkerker, je hebt een flinke zoon van acht pond. De zware bas van de dokter dreunde hem in de oren, en hij was te beduusd om iets verder te vragen. Dat kwam door zijn gedachten, het was waarachtig de eerste niet, maar de derde al. Waren Grieta en Bastiaan er niet?

Die Marrie van hem! Nou weer een flinke zoon, zo'n reuze vrouw toch. Leen Lekkerkerker loopt op de wolken, hij zal een goeie sigaar kopen en Sjaan er ook een op laten steken. Zo gaat hij met zijn lichte plezierige gedachten over de markt tussen de handelende boeren door, die hun gillende varkens proberen te verkopen. Leen merkt, dat hij aan Gretus wel wat hoger prijs had kunnen vragen. Anders zou hij daar erg veel hartzeer van gehad hebben, maar nu dacht hij alleen maar, dat hij die varkenskoper ook wel eens een voordeeltje gunde. Bij hem thuis lag een jongen van acht pond in de wieg! En dat zou weer een Leendert Lekkerkerker zijn, net als hij ook naar zijn vader genoemd was. Een Leendert Lekkerkerker! Het zinde hem niks, dat ze de oudste Bassie gedoopt hadden. Maar Marrie's vader had het aan zijn hart en hij was nog nooit vernoemd, zodat ze die ouwe man zijn zin maar gegeven hadden. Het had Leen Lekkerkerker altijd gestoken.

- Sjaan Vermeulen, telefoon voor u, Sjaan Vermeulen, telefoon voor u! Weer klinkt de stem uit de luidspreker over de markt.

- Ga jij nou! roept hij uit de verte zijn knecht toe, die verwezen tegen het hek leunt, ga jij nou, ik wacht Siem de keuedrijver wel af.

Even kijkt Sjaan of hij zijn baas niet begrijpt, dan komt er leven in zijn strakke figuur, en op een sukkeldrafje baant hij zijn weg tussen de marktbezoekers door.

Leen ziet hem na. Dat zou toch wonderlijk zijn, maar het

is gek, hij wordt nog banger voor de tijding, die zijn daggelder misschien zal krijgen, dan hij was voor zijn eigen telefoontje. Het is of dat iets met zijn zoon te maken heeft. Grie van Sjaane is niet sterk en iedere week hield zijn vrouw een kluit zoutloze boter uit de bak, die Sjaan dan mee kreeg op een emaille bord met een helder rode zakdoek er omheen.

En de laatste maand was Sjaans jongste zus, Mien Vermeulen, over de vloer, een pront ding maar met een bek als een scheermes.

Die Mien heeft haar broer vanmorgen ook opgestookt, weet Leen, van zijn eigen was Sjaan niet zo. Maar de Vermeulens waren nog al heethoofderig, en Mien Vermeulen had verkering met een jong van Lauw Straver, die bij een schilder werkte en aan de bond was.

Toch kijkt hij ondertussen scherp uit naar Siem de varkensdrijver, de knecht van Gretus, en als hij de keuenkoper zelf over de markt ziet lopen, roept hij hem toe, dat hij direct zijn keuen kwijt wil, want dat hij naar huis wil, om zijn jonge hooibouwer te bewonderen. Ja, hij heeft een zoon van acht pond! Gretus belooft hem direct te helpen en ook voor de rest te zorgen, dat komt de volgende Donderdag dik voor mekaar. Sjaan heeft de cente voor de varkens al.

Leen vraagt aan een jonge boer, die naast hem staat, of hij zijn knecht direct naar Erberfeld wil sturen. Hij gaat inspannen.

Maar de buurman hoeft de boodschap niet over te brengen. Als Leen zich omkeert, botst hij tegen zijn daggelder aan, die hem hakkelend verteld, dat Grie erg ziek is, 't is een meisje, een min kindje...

- Jij moet met de bus gaan, Sjaan, zegt Leen, geef mijn de cente van Gretus maar, en met melken redden we het wel vanmiddag, ik kom vanavond wel even horen.

Sjaan kijkt zijn baas aan, dan draait Leen hem om: als je hard loopt kun je de bus van kwart over nog halen, hij stopt zowat bij jullie voor de deur.

De zwarte van Leen Lekkerkerker is wel een heet paard, dat altijd een voorman in wil halen, maar toch zou Leen nu

vandaag graag een auto gehad hebben om maar direct thuis te komen. En hij geeft de zwart een tik met de zweep, die het dier nerveus met zijn oren doet trekken, terwijl de poten hun gelijkmatige roffel verwisselen voor de onregelmatige draf, die de voorbode is van een galop.

Leen houdt de teugels strak, de zwart zal wel bedaren, als hij het bit in zijn bek voelt.

Het is dan ook met een regelmatige strakke draf, dat het dier de brede, mooi aangeharkte werf opzwenkt, waar de baker Leen tegemoet komt, om hem te feliciteren.

- De vrouw slaapt effies, zegt ze op zijn vraag, maar de kleine kan hij wel zien, die kan hij wel aan gaan geven op het dorp en meteen kaartjes bestellen, als hij gegeten heeft, dan is hij mooi op tijd terug als de vrouw wakker is.

Vrouw Vergeer, de baker, beslist over haar mensen als een generaal, zei de dokter, en ze doen allemaal wat ze zegt.

Daarom kwam het ook niet in Leen Lekkerkerker op om haar tegen te spreken, gehoorzaam bracht hij zijn paard naar het land, liep op de tenen de keuken in, waar de grote ouderwetse schommelwieg pronkte met zijn naamgenoot. Hij streek voorzichtig over het lakentje, roerde even het kleine knuistje...

- Dat daar nou toch alles aanzit, verbaasde hij zich.

- De aarpels met kaas benne opgeschept, stoorde vrouw Vergeer zijn overpeinzingen.

Leen liep de vlonder op, het zomerverblijf, afgeschut in de schone koestallen. Dat was hem nou al driemaal overkomen, dat hij vader werd, maar alle drie keer was het een wonder.

Het was stil op de vlonder, stil en opgeruimd. De laatste tijd, toen Marrie minder goed kon bukken, lag er 's avonds nog wel eens een blokkie, waar de kleine Bas koeienstal mee speelde, en in de boks stonden de beer en de lijzepop van Grieta. Maar zelfs de boks was er niet. Dat gaf een lege plek bij het raam, die Leen het gevoel gaf of hij bij zichzelf op visite was.

En toen vrouw Vergeer met een beschuit in de warme melk aan kwam zetten vroeg Leen Lekkerkerker naar zijn twee oudsten.

- Die heb ik direct naar de buurvrouw gebracht, een kraamkamer is geen plaats voor kleine jongens, morgen komme ze met de buurvrouw beschuit met muissies hale, ze kinne d'r best een wekie blijve.

En als je strakkies naar het durp gaat, loop dan ook effies bij de dominee an. Je mot maar zeggen, dat ie Zondag over een week kin dope. Deze Zondag gaat niet. Als het nou hartje zomer was, maar met die gure dagen der tussen, zulke wurmen krijgen de geling, voordat ze wete wat ziek zijn is, neent hoor, kommende week en eerder niet, anders krijg ie grote ruzie met mijn.

Breed en solied staat vrouw Vergeer voor de jonge boer, die plotseling een kleine snotneus lijkt.

- Bij Sjaan Vermeulen hebben ze ook een kleine, een meidje, herinnert hij zich plotseling. Sjaan komt vanmiddag niet, het was maar minnetjes, hij is met de bus naar huis gegaan.

- Nieren, zegt vrouw Vergeer vakkundig, ze was helegaar blauw om der oge en ze had bene! De kussens lagge twee duim dik op ter voete, maar der eigen niet an de dokter store, toch zoute haring en zout spek eten, ze mag wel oppassen voor stuipe, die Grie van Sjane.

Leen Lekkerkerker knikt over zijn volle lepel, hij verlangt hier weg te komen, gauw naar het dorp te gaan, en Marrie te zien, Marrie...

Leen Lekkerkerker heeft zo'n haast, dat hij de boodschap van de geboorte van zijn naamgenoot aan de dienstbode van de dominee af geeft, en Sjaan helemaal vergeten zou zijn, als hij hem niet juist op de trap van het oude raadhuis tegengekomen was.

Ja, het meidje leefde, maar het was een min poppie, van drie en een half pond, terwijl Grieta nogal flauwig was, en ze mog niks als rijst en pap van de dokter, maar zijn moeder had het vlees al op staan voor de soep met een lekker ballegie gehakt er in, daar hield ze zo van.

Wanneer hij zo zijn knecht bezig hoort, moet Leen Lekkerkerker ineens denken aan zijn moeder. Die was bang om niet te doen wat de dokter zei.

Leen kijkt nog eens naar Sjaan.

- Zou je Grie nou maar niet precies laten eten wat ze van de dokter mag hebben? vraagt hij voorzichtig. Die weet meer dan wij.

- Maar man, dan gaat ze dood van de honger en de kleine mag ook al niet aan de fles van de juffrouw. Ja, jullie hebben goed prate, maar zo'n daggeldersvrouwtje, zoals mijn Grieta is, heeft niks om bij te brengen, ze moet direct weer hurrie op als de baakster van de vloer is, terwijl jouw Marrie een meid voor het commanderen heeft.

Leen Lekkerkerker keek Sjaan lang aan. Toen liep hij het raadhuis op om zijn jongen aan te geven.

De Vermeulens kunnen van sjaggerijn niet groeien, was de dorpsopinie, en Leen Lekkerkerker dacht dat ze wel 'es gelijk konden hebben.

In de grote stille keuken, 't grootste vertrek van de boerderij, waar de hoeken nog schemerig zijn, zit Leen Lekkerkerker die avond achter de Schoonhovense krant.

Vrouw Vergeer schenkt thee in, straks zal ze de kleine voor het laatst helpen, en dan is alles rustig.

Marrie kijkt vanuit de bedstee naar haar man, ze snuift. Er hangt een flauwe geur van alcohol in de kamer, de buren en het volk heeft ‘het koppie gewassen’. Alleen Sjaan was er niet bij. De baas had hem vrij gegeven, maar eigenlijk had hij best kunnen komen; zijn zus, de wijkzuster en Marries moeder over de vloer, en dat bij de eerste, een man zou eruit lopen bij al dat vrouwvolk, maar Sjaan niet.

Leen had hem natuurlijk kunnen laten halen, nu moet hij zelf vijf koeien meer melken. Toch doet hij het niet. Eigenlijk is Leen Lekkerkerker een beetje bang voor de grote mond, die zijn daggelder zo nu en dan op kan zetten.

Vaak denkt Leen Lekkerkerker aan de crisis, 's avonds, als hij zijn kleine maar verzorgde boekhouding bijhoudt, maar vanavond zijn zijn gedachten vrolijker.

Hij zit naast de bedstee en kijkt naar zijn vrouw.

Marrie legt haar hand op zijn arm.

- Weer een jongen, Leen.

- Ja meid, weer een jongen, ik kin over een paar jaar met eigen volk boeren.

Marrie kijkt hem aan bij het bekende grapje, dat in iedere kraamkamer, waar de tweede of derde boerenzoon ter wereld kwam, gedebiteerd werd.

- Mot onze Leen persé boer worden? vraagt ze schuchter.

- Wat dacht je anders?!

Leen Lekkerkerker kijkt verschrikt. Nou heeft hij een Leen Lekkerkerker in de wieg liggen, en nou praat me warempel de eerste dag de vrouw al over geen boer worden. Zijn ogen gaan onderzoekend naar haar gezicht, dat de gewone kleur weer terug heeft, en waar hij de kleine blauwe ader bij het voorhoofd ziet kloppen.

- Waarom vraag je dat Marrie?

- Och zomaar.

- Zomaar lopen de kalvers uit het hok, maar jij vraagt niet zomaar of jouw zoon, of onze zoon, die daarbij nog Léén Lekkerkerker heet, ook nog wat anders kan worden dan boer!

Marrie hoort de sombere bijna dreigende toon in de stem van haar man.

Ze haalt haar schouders op, zodat de blonde vlechten over de witte nachtjapon licht verschuiven en gaan schitteren in het lampschijnsel.

- Ik heb het zo'n bietje bij me, Leen, fluistert ze, als vroeg ze om vergeving, ik heb het zo'n beetje bij me.

Dan vullen haar grote ogen zich met tranen. Leen schrikt er van, onhandig frommelt hij zijn rode zakdoek uit zijn broekzak, om ze af te vegen.

- Jij mot er nog maar niet over tobbe, meidje, niet over denke, onze Leen mot eerst maar eens een porkie zijn en dan...

- En dan. Marrie kan moeilijk het aangesneden onderwerp loslaten.

- Dan zal die wel, net als Bassie, mee gaan varkens voeren en koeien gelijken.

Het wordt met grote voldoening gezegd.

- Daar moet je maar niet te hard op rekenen, Leen. Zacht

spreekt de jonge vrouw deze woorden uit. Daar moet je maar niet te hard op rekenen. Kijk eens, gaat ze voort, omdat ze de verwonderde blik van haar man ziet, kijk eens mijn jongen, de nacht voordat Leendert geboren was heb ik gedroomd...

- Dromen zijn bedrog, zo was het voor honderd jaar en zo is het nog, haalt Leen met voldoening een oud boerenrijm aan.

- Dat kun je niet altijd zeggen, Leen, er zijn dromen en dromen. Dat is weer zo'n opmerking, die doet zien uit welk nest Marrie komt. Haar grootmoeder zei zelf, dat ze gezichten had. Wanneer ze dit in het gewone leven zou gezegd hebben, was Leen er zeker tegenin gegaan, maar een vrouw die pas een kind kreeg, moet je met zachtheid behandelen, daarom vraagt hij wat voor droom Marrie gehad had.

Ze glimlacht nog bij de gedachte. Het was een mooie droom, Leen, onze jongen was er en het meidje van Sjaan en Grie ook, ze waren altijd samen, totdat onze jongen haar wegdroeg uit een heleboel mensen, toen werd ik wakker Leen, en daarna was onze jongen er weer. Hij leek op mijn en niet op jouw, hij was helemaal licht en er was een engel bij, die hem vasthield. Een grote lichte engel.

- Dat is een mooie droom Marrie, maar dat zegt alleen, dat Leen een vrome jongen zal worden, en veel met het meidje van Sjaan en Grie zal optrekken.

Marrie knikt. Ja, zoals Leen het zegt, klinkt het wel. Maar zij weet het diep in haar hart beter, ze voelt het beter. Leen zal aan zijn eindje komen door de dochter van hun knecht. Leen zal goed aan zijn eindje komen, dat wel, maar door dat meidje... Er schieten tranen in haar ogen.

Leen staat naast haar.

- Nou moet je je niet overstuur maken, meid, ik zeg nog eens, dromen zijn bedrog. Er staat niks van in, dat Leen geen boer wordt.

Marrie spreekt niet meer tegen, ze knikt alleen. Maar de jongen, die zij in haar droom zag, en die haar zoon was, zag er niet uit als een boer.

- We zullen nu maar eindigen, meid, zegt Leen, we heb-

ben allebei een groot karwei achter de rug. Ik ben mijn zouters kwijt, een beetje onder de markt, dat kwam door de telefoon van de dokter, ik was zo blij met mijn nieuwe hooibouwer, en met jouw.

Zijn ogen stralen recht in die van zijn vrouw. Er glinstert nog een traan in, maar Marrie zwijgt. Ze weet dat ze hier nooit meer over spreken moet. Dat kan gevaarlijk zijn, voelt ze. Net als Maria, schiet het door haar heen, wanneer ze naar Leens warme bewogen stem luistert, die dankt voor verbeurde zegeningen. Het dankgebed van haar man geeft Marrie grote rust. Er kan met Leendert niets zo maar gebeuren, er wordt voor hen allemaal gezorgd.

II

Het spreekt vanzelf, dat het kindje van Sjaan Vermeulen en Leendert Lekkerkerker gelijk gedoopt worden. Want anders zou de boer tweemaal in moeten spannen om de kinderen naar de kerk te rijden, en het is een oude gewoonte, dat de boer zijn daggelder rijdt bij leven en dood.

Zo staat ook op een mooie najaarsmorgen de tentwagen van Leen Lekkerkerker met de zwart er voor stil bij het kleine huisje van Sjaan Vermeulen.

Sjaan staat al op de uitkijk, terwijl Grie nog druk aan het redderen is om de kleine Nelia, zo heeft Sjaan zijn eersteling genoemd naar zijn moeder, klaar te maken. Mien Vermeulen helpt en in de beide vrouwen is een grote trots om de kleine dopeling, die met een lichtblauw slobpakje en een lang witte doopjurk op een kussen de kerk ingedragen zal worden.

Ondertussen kijken de beide vrouwen uit het raam.

- De vrouw heeft nog de ouwe spullen, zegt Grie, als ik zo in mijn een te zat zoals een boer, zou ik het wel weten.

Mien knikt, terwijl ze Nelia naar buiten draagt.

Grie loopt haar vooruit om achterin de tentwagen te klimmen, dan zal ze de kleine aanpakken.

Marrie zit rustig met de kleine Leendert op haar schoot, ze heeft de doopdoek neergeslagen, het tocht dikwijls voor die kleine kinderen. Het jochie maakt tevreden babygeluidjes.

Dan ziet ze Mien Vermeulen komen met het kind van hun daggelder. Even pijnt het Marrie. Grie is net zo deftig als de mevrouw van de nieuwe dominee, die haar meidje werd ook zo open en bloot de kerk ingedragen. Er waren

ouderwetse mensen, die zeiden, dat dat tegen de Schrift was, een ongedoopt kind was zondig. Maar Leen zei dat dat weer tegen de Schrift inging. Marrie weet dat niet zo precies, ze weet alleen, dat Leendert Lekkerkerker onder dezelfde mooi geweven wollen doek de kerk ingedragen wordt als zijn broer en zijn zus, zijn vader, zijn grootvader en alle Lekkerkerkers uit hun geslacht. Toch zou Marrie geen vrouw zijn, als ze dat nieuwerwetse niet erg mooi vond.

Wanneer Grie zich met een 'Hè hè, dat is een heel werk apart zo'n klein kind' trots naast haar zet, kijkt Marrie Lekkerkerker naar het hoopje mens, dat ze op de schoot heeft. Het slobpakje krinkelt om de magere beentjes en in het geelbleek gezichtje staren twee onnatuurlijk grote bruine ogen de wereld in.

- Ze heeft jouw ogen Grie, zegt ze vriendelijk, want veel lof is er niet van dit scharminkeltje te spreken.

- Ze lijkt verder op Janus, zegt Grie kort. Het valt haar tegen, dat de vrouw niks van haar mooie spullen zegt, zeker jaloers besluit ze, die boeren gunnen een arbeidersmens ook niks.

Maar Marrie kan weinig zeggen, het is alsof ze haar droom weer ziet, met Leendert en de engel en het meisje met dezelfde ogen.

Daarom rijden die twee vrouwen zwijgend naar de kerk, elk met een kind op hun schoot.

De nieuwe dominee kan geweldig mooi preken vinden ze op het dorp. Hij weet overal zo iets bijzonders uit te halen. Zo ook nu weer, nadat de kinderen gedoopt zijn, begint hij met de preek. Leen Lekkerkerker luistert goed naar de tekst, want vanavond zal hij die in de Statenbijbel moeten schrijven achter de naam van zijn derde zoon, Leendert Lekkerkerker.

- Martha, Martha, gij bekommert u over vele dingen, klinkt het van de preekstoel, maar Maria heeft het goede deel uitverkoren, hetwelk niet van haar genomen zal worden.

Je mag natuurlijk de dominee de teksten niet voorschrijven, maar Leen had liever een andere tekst voor zijn zoon ge-

had. Kleine Leen en Grie z'n zus konden wel ruilen vindt hij. Grie, wier dooptekst was: Vervult de aarde en bebouwt die. Dat was toch veel meer wat voor een boerenzoon, en deze tekst veel meer voor een meisje.

Hij kijkt naar zijn vrouw, die aandachtig zit te luisteren. Het is net een tekst voor Marrie vindt hij.

Dat is ook zo. Marrie Lekkerkerker wil zo veel mogelijk van de preek onthouden, dan kan ze die later aan haar kind vertellen, zoals ze daarnet beloofd heeft.

- Het was niet erg, dat Martha voor de boel zorgde, maar ze stond niet klaar voor Christus. Als men het aan haar gevraagd had, zou ze gezegd hebben: Maar ik zorg toch maar voor al die gasten, en ze zou doorgegaan zijn met zorgen ook als God wat anders van haar gevraagd zou hebben. Dat is de grote fout van Martha en ook de grote fout van ons, we zijn zo bezig in Gods koninkrijk dat we zijn werkelijke werk, dat hij ons opdraagt, niet zien.

Marrie sluit haar ogen, hierover moet ze nadenken, over het klaar staan voor God.

- Laat mijn kind dat mogen doen, Here, bidt ze, en laat ik hem daar niet bij tegenhouden.

De volgende dag komen Bas en Grie Lekkerkerker door de bolle westerwind het erf opgestapt, gevolgd door de buurvrouw, die een pon en een hansop in een krant gepakt heeft.

Hun moeder is de hele dag op en waar kunnen zulke brakkies beter zijn dan thuis.

Ze hebben het broertje nog niet gezien, en zijn er vol van. Grie zegt, dat zij het in de poppenwagen zal rijden, maar tussen Bassie's donkere ogen (je hebt nog nooit zo'n echte Lekkerkerker gezien) is een rimpel. Een broertje, dat betekent een knechie meer voor vader, heeft de buurvrouw gezegd. Dat vindt Bassie niet prettig, hij deelt niet graag, geen koekje, geen speelgoed en geen genegenheid.

Hij zucht verlicht, wanneer hij bij de wieg staat, waar moeder het kleine bundeltje uithaalt.

Hulpeloos kriewelen de kleine rose voetjes uit de wollen pakluier.

- Hij kan geen eens klompen aan, wat een vent, vindt Bassie. Daar is niks aan. Resoluut draait hij zijn kleine rug om en gaat naar buiten.

- Mot je broertje geen zoentje geven?, vraagt zijn moeder, terwijl ze het kleine kopje laat zakken tot aan Grie's mondje.

- Pa was op de werf, hij gaat de varkens voeren, is Bassie's enige antwoord, salu.

Juist als hij de deur met de mooie rode en blauwe glazen achter zich dicht getrokken heeft, doet Leendert Lekkerkerker zijn grote blauwe ogen open en ziet zijn zusje aan.

- Hij heeft jouw ogen Poe, zegt het kleine ding, hij lijkt niks op Bassie en vader.

Kleine kinderen en dronken lui zeggen de waarheid, maar de waarheid wil niet gehoord worden is een oud gezegde in de contreien waar Marrie vandaan komt.

Zo nu ook. Marrie heeft het geweten, Leendert ìs anders, hij trekt op Grie en haar en dat voor een jongen.

Met nog meer zorg dan anders strijkt ze het kanten lakentje recht boven het onbeweeglijke figuurtje.

- Ze kunnen later best donker worden Grie, alle kleine kindertjes hebben blauwe ogen.

Het lijkt wel of ze zichzelf gerust moet stellen.

Maar Grie schudt haar hoofd.

- Leendertje lijkt op ons, zegt ze nog eens met nadruk, en het is mìjn broertje.

Trok Griete vroeger nog wel eens met Bassie mee naar de boomgaard of naar de varkens, voortaan bleef ze bij moeder, om op broertje te passen. Ze dribbelde naar de luiermand als hij dronk, om een schone broek te halen, en praatte dan met hem.

Zo voorspoedig als Leendert groeide, zo veel tegenslag hadden Sjaan Vermeulen en zijn vrouw met hun meisje. Op het laatste durfde Marrie er niet naar te vragen, omdat er altijd een klaaglied kwam, met de nodige venijnigheden, dat het schaap niet kreeg wat haar toekwam.

En toen Sjaan weer eens een gruwelverhaal opgehangen

had van Nelia die nog minder woog dan toen ze kwam, en waarvan de Katholieke buurvrouw zei, dat het wurm wel gauw zou gaan hemelen, want het zag blauw van ellende, terwijl ze zo zuur spoog, dat het in hele golven uit de wieg liep, ging Marrie die middag eens kijken.

Ze had Leendert thuis gelaten, want met zo'n wolk van een jongen kon je toch niet bij zo'n tobbertje aankomen, het was zo zonder dat al erg genoeg. Daarboven had Marrie Lekkerkerker een angst om met haar kind bij Nelia Vermeulen te komen, ze is bang dat die donkere ogen haar blozende zoon kwaad zullen doen, dat kun je natuurlijk niet zeggen en je bent eigenlijk gek dat je aan zulke dingen toegeeft, bestraft ze zichzelf, terwijl ze doorfietst.

Marrie geniet van haar kleine fietstocht. Het is een van de negen zomerse dagen die Maart heeft, en de zon scheen warm over het groen glanzende polderlandschap. De wilgenkatjes begonnen geel te kleuren, terwijl de madeliefjes werkelijk straalden en in het luwtje van de dijk al veel sterretjes van speenkruid te zien waren.

Gelukkig, dat ze Leendert bij het boenhok gezet heeft, overlegde ze bij zichzelf. Niks beter voor zulke kleine wurmen dan zonneschijn en frisse lucht.

Marrie was overtuigd, dat de kleine Nelia ook buiten zou liggen, er was toch niks beter voor zo'n zwak kindje. Daarom keek ze al uit naar een wagen in het zonnig tuintje van Sjaan en Grie. Maar er stond er geeneen, terwijl ook de ramen en de blinden potdicht waren.

- Misschien staat ze achter, maar daar zal het wel trekkerig wezen, flitst het door Marrie heen.

Marrie stapt van de fiets, en pakt voorzichtig de twaalf eieren die ze meegebracht heeft (ze had net gister van Sjaan gehoord, dat zijn kippen zo erg slecht legden, en dat met het voorjaar) en loopt naar de achterdeur toe. Die is op slot. Dan zijn Nelia en Grie zeker een eindje lopen. Ze wilde de eieren al vast in de vensterbank leggen en dan weer weggaan, als ze gestommel hoort en het zachte doordringende huilen van een ziek kind.

Nu klopt ze op het raam.

- O, vrouw, kom maar binnen, ja ik lag effies met zussie in de bedstee, het is toch zulk warm weer, een mens zou het er benauwd van krijgen.

Marrie knikt en volgt de halfaangeklede jonge vrouw naar binnen, waar het eten van de middag nog op tafel staat, zo dat de poes het kommetje met boterdoop uitlikt op de morsige tafel.

- Ik was zo moei, verontschuldigt Grie, met een vage beweging naar de tafel, ik was zo moei, zussie het de hele nacht geschreit.

Marrie slikt een opkomende misselijkheid weg.

- Waar is Nelia nu.

- In de bedstee, ze slaapt net even...

Het klaaglijk gekreun achter de bedsteedeuren vandaan logenstraft deze bewering.

- Ligt ze daar? Marrie kan haar verwondering niet voor zich houden.

Ze vergeet hierbij de eieren volgens de dorpse adat aan te bieden en zet het mandje onhandig op het zeil van de keukentafel.

- Het tocht overal zo. Het is zo'n oud huis.

Marrie kijkt de goedgeverfde kamer rond. Verleden jaar heeft Leen het nog laten opknappen, omdat Sjaan zo klaagde, terwijl het eigenlijk niet kon. Marrie heeft toen zelf het boenhok en de vlonder maar geverfd. Tochten zegt Grie, tochten, dat kan niet. Het huisje van de daggelder, eigendom van de boer, mag dan ouderwets zijn, het is goed onderhouden, dat weet ze.

- Het zal wel schikke, dat tochten, zegt ze bedaard, en buiten tocht het toch niet, je hebt zo'n lekker luw plekkie, vlak onder het raam. Leen van ons staat de hele dag al bij het boenhok.

De slonzige vrouw veegt het losse haar uit haar gezicht.

- Ik ga zo'n min poppie als Nelia niet buite brengen, zegt ze vijandig.

- Maar de dokters zeggen, ik was laatst op het consultatiebureau, en die zei ook, dat buitenlucht zo best was.

- Nelia kan er niet tegen. Ik ga niet naar het bureau, ze kunnen zo'n kind niet van binnen bekijken, Nelia heeft slechte ingewanden, ik kon niks eten toen ik ze verwachtte, met dat zoutloze gedoe, en daarom is ze zo minnetjes.

Het klaaglijke schreien is overgegaan in gekreun. Het doet Marrie pijn aan haar hart, ze zou weg willen lopen. Haalde ze nu dat kind maar achter die verveloze deuren vandaan. Ze zou het bijna zelf doen.

- Ik heb wat eieren meegebracht, zegt ze schuchter,

Sjaan zee onderlest, dat jullie kippen zo ontaard slecht leiën.

- Slecht leiën, hij heeft er gister nog een partij naar de bakker gebrocht.

Grie nijpt plotseling haar lippen op elkaar, nou heeft ze d'r eigen lelijk verpraat. Als vrouw Lekkerkerker het maar niet in de gaten heeft.

Ja ik moest nog wat betalen, alles wordt zo duur, en een arbeider mag op Zondag best een koekie hebbe, en zo kost het je niks. Ja eigenlijk zou je ze zelf op moeten eten, spint ze verder aan haar eigen gelukkige vondst, maar dat is voor een daggeldersmens er toch niet bij.

- Mag ik zussie effies zien? Marrie kan het gekreun niet langer aanhoren, en haar gedachten waren zo bij het kleine kind dat daar in die bedompte donkerte lag, dat ze het verzonnen excuus maar half hoorde.

Half onwillig staat Grie op.

Ze grist het mandje bijna van de tafel. Effies de eieren wegzetten, en ten hoogste bedankt. Je kan best merken dat Sjaan bij een ouderling dient, die zijn altijd beter voor hun volk, dan recht toe, maar dat mot ook wel.

- Heeft Nelia honger, het is der tijd toch nog niet?

- Ze zal een vuile broek hebben, ik heb vanmorgen de luiers gewassen en zo dik zit ik er niet in, het heeft slecht gedroogd vandaag aan de dag, maar ik kan ze nou wel van de lijn halen.

Marrie begrijpt niet, hoe het met deze bolle Maartse wind slecht gedroogd kan hebben, maar ze heeft geen zin om op deze halve waarheden in te gaan, het bezoek in

het kleine bedompte huisje maakt haar oneindig moe.

Ze zucht verlicht, wanneer Grie het kamertje uitgaat. Bijna zou ze zelf de bedstee opengegooid hebben, maar haar natuurlijke bescheidenheid houdt haar tegen. Dan klinkt het huilen duidelijker, en Marrie staat op van haar stoel. Voor ze een stap naar de bedstee kan doen, staat Grie al midden in de kamer, haar mond vol veiligheidsspelden en een luier over de arm.

- We zelle die schettert er eens uithalen, zegt ze gewild luchtig.

Dan zwaait ze de bedsteedeuren open en bukt zich.

In een veel te groot rose truitje en een gore molton luier hangt het kleine meisje in haar arm.

Marrie staat naast haar, ze tikt met een voorzichtige vinger tegen het bleke bolle snoetje, dat ouwelijk gerimpeld is.

- Wat zegt de dokter er van.

Grie haalt haar schouders op. - De dokter, wat zou die weten, zegt ze, ik ben er wel eens heen geweest, maar ik word zenuwachtig van die weegschaal. Ze is nooit aangekomme, nooit. En al die wijven maar kijken. Ik durf niet meer, geeft ze zich plotseling bloot, ik durf niet meer. Somtijden, als Sjaan naar jullie is, dan douw ik er in de bedstee, en dan geef ik ze maar effies een flessie. Weet je, gaat ze vertrouwelijk door, weet je, toen die vreemde dominee over Hagar preekte, en zei dat ze wel een oppervlakkige en slechte moeder moest zijn om zo bij haar kind weg te lopen, toen dacht ik: Man je hebt er geen verstand van, je moest eens weten hoe zwaar of het is, om zo'n wurm onder je handen te zien sterven. Ik kan het niet, ik weet wel, dat ik ze buiten moet brengen, maar ik durf niet, ik kan niet...

Marrie heeft het levende bundeltje van Grie overgenomen. Ze ruikt de zurige lucht van een kindje dat veel spuugt, ze ruikt de vuile bedorven luier.

- Ik zal ze wel effies helpe.

Terwijl ze met trage vingers de spelden moeilijk door de sliknatte luier trekt, denkt Marrie, wat hier aan gedaan moet worden. Je kan een klein kind niet laten verkommeren.

- Wat geef je ze?

- Zomaar wat geitenmelk en een beetje water, wat suiker en wat kindermeel in een flessie; toen ik opkwam had ik meteen niks meer voor het kind.

Marrie knikt. Dan krijgt ze een idee.

- Ik moet toch Donderdag met Leendert naar het bureau, zal ik je komen halen?

Het is een waagstuk om dit voor te stellen, en even blinkt de argwaan in de fletse grijze ogen. Dan ziet Grie het kreunende wezentje, waarvan de gesmette beentjes fel en ongezond afsteken tegen de helderwitte luier (Grie is niet zuinig op chloor).

- Ik zal klaar staan, belooft ze.

- Goed.

Verder wordt er niet veel meer gezegd. Er is niet veel meer te zeggen, zwijgend helpt Marrie het kind, en ziet Grie toe.

- Ik zal ze wel even in de wieg leggen, fluistert ze, als het kindje droog is.

- Nou heb u nog geen eens een bakkie thee gehad, ontdekt Grie plotseling beschaamd, als Marrie haar een hand geeft om weg te gaan.

- Overmorgen maar, ik zie er altijd tegen op om dat eind zonder een bakkie weerom te lopen.

III

Marrie Lekkerkerker kan later niet meer zeggen, wat haar bewogen heeft om zich met Nelia, het kind van Sjaan Vermeulen, te bemoeien. De eindeloze klachten van Sjaan zullen er wel toe meegewerkt hebben. En toen ze hoorde dat Grie de kleine met een touw in de bleek vastzette, net als een jonge geit, zei ze dat Sjaan haar dan maar mee moest brengen. Sjaan is de vrouw dankbaar, op een boerderij valt er allicht wel eens wat af voor zo'n worm, en zijn Grie was niet bepaald een zorg voor het kind.

Zo kwam de kleine Nelia Vermeulen met een dik, verschoten trainingpak op de werf bij Lekkerkerker, om daar met Grie, Bastiaan en Leendert te spelen. Grie bemoeide zich het meeste met de twee kleintjes. Bas was vaders grote knecht, zoals hij zelf zei. Hij probeerde zijn vijfjarige jongensleven aan te passen aan het boerenleven, zoals zijn vader dat leidde. Met gemaakt manlijke passen liep hij over de werf, praatte als een groot mens over de crisissteun en dat het rechtevoort maar niks was om een boer te wezen.

- Moet je zo'n pork eens horen, lachte Leen Lekkerkerker Senior dan, hij aapt in alles zijn vader na.

En dan keek hij naar zijn andere zoon, die zoet met zijn zusje en Nelia een tuintje maakte in de zandbak, jammer dat die jongen geen Bastiaan heette dacht hij dan, meer dan jammer.

Er is op een boerenwerf veel te beleven voor een levendig kind, dat Nelia Vermeulen was. Ze zat overal en nergens, daar waar geen van de drie Lekkerkerkertjes ooit naar getaald hadden om heen te gaan, daar werd Nelia vandaan gehaald.

Uit het varkenshok, onder de vuiligheid, tussen de poten van een nieuwgekocht hooibouwpaard in, waarvan niemand nog wist of het kijkerig en schrikachtig was. Ze had wel fijn getrapt kunnen worden, zei Marrie, die het hoorde van Bas. Dat komt omdat ze geen belui van een boerderij heeft, praatte hij half krom zijn vader na.

Graag had daarom Marrie aan Lekkerkerker gezegd, dat Nelia maar niet meer moest komen, toen Grie naar school ging. Toch dorst ze dat niet.

Ze keek eens naar Leendertje, die al aan het hek stond uit te kijken of Nelia nog niet kwam, en die een stuk brood met kaas voor haar bewaarde, omdat Nelia nooit kaas kreeg, volgens Sjaan.

Marrie keek naar haar kind, die zo trouw voor zijn vriendinnetje zorgde. Ze kreeg plotseling tranen in haar ogen, zo'n lief diertje toch, zoals hij daar stond. Kijk, daar kwam Sjaan al aan. Nelia springt van de fiets en rukt hem het brood uit de handen. Marrie schrikt van de heftige begerige bewegingen van het kind, of lijkt dat alleen maar zo in de verte?

Ze laat de twee kinderen op de werf en gaat naar binnen, naar haar werk.

Toch kan ze haar gedachten er niet bij houden, midden onder het opruimen van de vlonder moet ze gaan zitten om het kloppen van haar hart te bedaren.

Ze zit er nog, wanneer de meid de deel op komt hollen onder het gillen, dat Nelia en Leen in de vliet gevallen zijn.

- Haal ze er dan uit, snauwt ze, waar zijn ze?

Daar! wijst de meid vaag naar de open deur.

Marrie holt naar buiten, ze merkt de koude wind niet die om haar heen giert.

- Moeder, poe... moeder... Het gehuil doet de vrouw stilstaan. Midden op de grote verlaten werf lopen twee onwaarschijnlijk kleine natte figuurtjes. Er loopt een druppelspoor van het boenhok af, en de zwarte haren van Nelia zitten onder de blauwe bagger en het eendekroos. Leenderts haren zijn droog, ziet ze, die glanzen in de Septemberzon.

Ze knielt bij ze neer. Lieverds, lieverds is alles wat ze zeggen kan, gaan jullie maar gauw naar binnen.

Gelukkig is de meid maar even overstuur geweest, ze heeft al een takkebos in het flauw brandende waterfornuis gestoken, zodat de damp nu al uit de grote zwarte waterketel golft, terwijl Marrie bij de kinderen neerknielt om hen de druipende kleren uit te wurmen.

Onderwijl hoort ze tussen de snikken door het verhaal.

Nelia begint.

- Het is Leenderts schuld. Marrie kijkt haar zoontje aan. Die nijpt zijn lipjes op elkaar en schudt van nee.

- 't Is welles, zegt Nelia, het is wellis rotjong.

- Wat zeg jij, Nelia, zegt Marrie streng. Het kind begint te huilen. Zegt poe ook altijd, verklaart ze, zegt poe ook altijd. Maar Leendert heeft het gedaan.

Weer knikt Leendert van nee, terwijl zijn ogen verdacht blinken.

Marrie weet dat Leendert niet jokken wil.

- Vertel jij het maar mijn jongen, sust ze.

- Hij heeft me in het water gegooid, gilt Nelia, hij heeft me...

Dan wordt het Leendert ook te gortig.

- Jij viel erin, toen je Gers klomp wou pakken.

- Mijn klomp, vraagt de meid, die dichterbij gekomen is, mijn klomp, wat deed jij met mijn pasgeschuurde klompen, aap van een meid.

- Niks, huilt Nelia, terwijl ze in elkaar duikt, niks, helemaal niks, Leendert...

- Je deed er wel wat mee, zegt Leendert, jij wou schippie varen, en toen ging de klomp zo'n end weg, en toen wou jij hem pakken...

Marrie ziet het, zo is haar zusje in Overlek ook verdronken... die speelde ook met klompen.

- Nietes, jij gaf me een douw...

- Ik heb je vastgehouden, zegt Leendert met nadruk, ik hield je vast, anders was je verzopen, net als dat kalf aan de Tiendeweg.

Marrie rilt ervan, ze heeft het haar man steeds kwalijk

genomen, dat hij de kinderen niet naar huis stuurde, toen ze het verdronken beest uit de wetering haalden.

- Als Leen een boer moet worden, moet hij daar tegen kunnen, is de repliek van Leendert Lekkerkerker senior geweest.

- Is dat zo Nelia, vraagt Marrie nog eens. Marrie Lekkerkerker heeft blauwe ogen die je meestal niet ziet, maar soms, als ze je aankijkt haalt ze de waarheid uit je. Je kan niet liegen tegen poe's ogen, weten haar kinderen.

Nelia merkt het ook.

Ze houdt het smoezelige kapotte broekje stijf tussen haar vingers, zodat Marrie het niet uit zal trekken.

- Leendert heeft me op de stoep getrokken, hij zelf stond op de onderstoep, zegt ze stug, me broek is nog droog, voegt ze er in één adem aan toe.

Marrie zegt niets, maar trekt het vod uit.

- Jullie hadden wel kunnen verdrinken, zegt ze zachtjes, jullie mogen nooit, nooit meer in het boenhok spelen, hoor je!

Even daarna zitten de twee zondaars naast elkaar op de vlonder, waar Marrie een stel neerzet voor de warmte.

Leendert heeft zijn hansop aan, en Nelia, die tenger gebleven is, zwemt in een rose pon met witte bloemetjes van Grie, die ze uitbundig bewondert. Uit haar verhaal komt Marrie te weten, dat zij geen pon heeft en poe ook niet.

Dat is best afgelopen vanmiddag, zegt Leen, terwijl hij zijn handen vouwt om voor de dag te danken, zoals iedere avond, dat is toch maar goed afgelopen.

Marrie knikt, dan zegt ze plotseling, terwijl Leen bijna begonnen is: ik wil Nelia niet meer op de werf hebben, ze doet onze Leen nog eens de dood aan.

- Kom nou, kom nou, sust Lekkerkerker, het had net zo goed andersom kunnen wezen.

Marrie weet met haar verstand dat haar man gelijk heeft.

Toch schudt ze haar hoofd.

- Nelia moet niet meer komen, ik zou niet rustig in huis zitten.

Dat is een argument waar Leen Lekkerkerker de draagwijdte van snapt. Natuurlijk, zijn vrouw moet rust hebben, ze heeft het niet makkelijk, nu alles zo weinig opbrengt en dan nog de zorg voor een andermans jongens...

- Ik zal het Sjaan zeggen, belooft hij.

Dan vouwt hij zijn handen en dankt voor de genadige bewaring.

Marrie hoort zijn woorden niet, ze denkt aan haar droom, daar was ook Nelia, Nelia levend, en Leen, haar Leendert, ging met een engel mee.

In haar hart is een angst, die ze aan niemand vertellen kan, daarom dankt ze ook niet met haar man mee.

IV

Het is een kleine jongen, die met schitterende blauwe ogen en gloeiende wangen, dik ingepakt en een bouffante tot aan zijn neus, stevig tussen zijn moeder en zusje in de schemer van de winteravond stapt, om voor het eerst van zijn leven kerstfeest te gaan vieren met een grote kerstboom en een verhaal van de meester. Leendert weet al precies wat er komen zal. Eerst zullen de jongens van de hoogste klas ‘Ere zij God’ zingen, en daarbij speelt de bovenmeester op zijn orgel. En dan gaat de meester vertellen, net als de dominee, maar zo dat de kinderen het begrijpen kunnen.

Weken lang heeft hij naar deze avond verlangd, en iedere keer als zijn broer en zus samen uit school kwamen, heeft hij gevraagd of de meester ook iets over het kerstfeest gezegd heeft.

En nu loopt hij over de grindweg. Grieta heeft de kerstboom zien komen, een reuze grote, hij stak een heel eind uit de auto van de bode, en de meester moest komen helpen bij het uitladen, want bode Beulers en Jaap konden het niet alleen af, en die grote boom zal vol licht zijn, deze avond, en dat mag hij, Leen, gaan zien!

De motregen maakt zijn jasje grijs en zwaar en zo nu en dan veegt hij met zijn zakdoek langs zijn natte gezicht. Maar dat is niet naar, het hoort bij het feest, vindt Leen. Bij het mooie Kerstfeest.

Er zijn al veel kinderen in de zaal, als ze binnengaan, maar Leen mag helemaal vooraan zitten tussen Grieta en Bas in en naast Grieta zit Nelia, die heeft nog geen broertjes op school. En haar moeder had zo'n hoofdpijn, die kon niet komen.

Leendert zegt niets, hij heeft veel te veel te kijken en in zijn broekzak zit een grote boerenkom voor de chocolademelk, die moet er uit en op de tafel voor hem gezet worden, Grie en Bas' kopjes staan er al en Nelia heeft een blikken schaaltje.

In de hoek staat de kerstboom, donkergroen, met allemaal ballen en sterren. Maar er zijn geen lichtjes in. Zou dat niet gebeuren? Grie heeft het toch verteld, allemaal kleine lichtjes, en dan waren al die versiersels nog mooier. Leen buigt zich net voorover om het aan zijn zusje te vragen. Dan buigt hij met een schrik weer recht. Het orgel begint te spelen. Net als in de kerk, maar toch anders. Het speelt hier de versjes, die hij van Grieta geleerd heeft.

Stille nacht, Heilige nacht. Hij wil meezingen, maar geen één kind doet het, daarom houdt Leen ook zijn mond, hij luistert. Dan gaan de lampen uit, en ineens is er het grote wonder. Hij heeft niet gezien dat de lichtjes aangingen, maar de kerstboom is er, en hij is helemaal licht, zo mooi, nog veel mooier dan Grieta vertelde. Leen zucht ervan.

- Stil zijn, fluistert Grieta, anders moet je er uit.

Leendertje kruipt in elkaar. Eruit, eruit, nu het allermooiste, het allerheerlijkste feest begint. Hij kijkt naar de boom, in de zilveren ballen zie je de kaarsjes dubbel, nee twee driedubbel, en in de ster schijnen alle lichtjes in elke punt, wat is dat mooi.

En het orgel speelt Stille Nacht. Leen Lekkerkerker durft niet meer te zuchten, maar hij moet iets doen, schuchter legt hij zijn kinderhand op de wollen trui van zijn zusje. Grieta kijkt hem aan. Haar ogen schitteren ook. Ze lacht tegen hem. Mooi hè, Leen, betekent dat. Leen knikt, nu is alles, alles even heerlijk.

Dan komt de meester naast de kerstboom staan. Hij zegt wat, dat Leen niet verstaat, maar opeens staan er veel jongens voor hem, het orgel begint weer te spelen, en ze zingen een kerstversje dat Leen niet kent, maar erg mooi vindt, hij luistert met zijn mondje open.

Het gaat over de herdertjes, en als het uit is, zegt een grote jongen een tekst uit de Bijbel op, dezelfde tekst, die

pa vanmorgen gelezen heeft, ook over de herders. Leen begrijpt er niet alles van, die grote-mensen-woorden ook. Hij weet alleen, dat hij erg stil en erg eerbiedig moet zijn, omdat het over de Here Jezus gaat, die alles gemaakt heeft.

Maar als de juffrouw, waar hij met April bij in de klas zal komen, voor de kerstboom gaat staan, en Grie hem een por geeft, om toch heel goed te luisteren, begrijpt hij in eens alles veel beter. Maria en Jozef hadden een ezel, net als de oliekoop, die met peterolie op de werf komt. Maar die ezel zal vast wel niet zo stinken. En toen waren ze moe, en niemand in dat dorp wou volk hebben, zeker te veel drukte, en toen, Leendert houdt zijn adem bijna in, zou die moeie Maria nu nog een plekkie krijge? Hij zucht, als hij over de stal hoort. Een stal is naar, zegt de juffrouw. Leen schudt eigenwijs zijn bolletje. Een stal is niet naar, een stal is, hij fronst zijn voorhoofd, want hij wil denken hoe de stal is, als de lamp brandt en er een grote hoop hooi op de deel ligt voor de volgende ochtend, en de koeien herkauwen. Als je dan van de werf komt, is de stal de fijnste plek, die je je denken kan, warm en veilig.

Hector de hond ligt dan in de hooihoop, het is er warm. Vader loopt nog even rond.

Maar het was er erg eenzaam, zegt de juffrouw, de stal stond midden in het land.

Leen kijkt op, hij dacht ook al, een burger krijgt toch ook nooit verstand van de boeren, dat zei pa nog onderlaatst tegen de bakker. Het was geen stal, het was een varkensschuur. En nu krijgt Leen Lekkerkerker plotseling heel erg medelijden met de Here Jezus. Wat zou zo'n klein kind het daar koud hebben, hij en Nelia waren er eens ingekropen, toen het onweerde, en toen ze thuis waren had hij kou gevat en moest de dokter komen.

Dan denkt Leen niet verder, hij luistert alleen maar. Het wordt nu ook zo mooi van die herders, die op de schapen pasten, en die inene een groot licht zagen, en van de Engelen, die zongen: Ere zij God. Grieta zong het ook wel eens, en Leen zal vragen, of hij het leren mag, het versje, dat de Engelen voor de Here Jezus zongen: Ere zij God.

En toen gingen die herders kijken. Die wisten die stal wel, en het was precies zoals de Engel gezegd had. Leen vindt, dat je dat er niet bij hoeft te vertellen, wat een Engel zegt is altijd waar.

Wat de juffrouw op het laatst zegt begrijpt Leendert maar voor een klein beetje. Hij hoort, dat je van de Here Jezus moet houden, omdat die je gelukkig maakt.

Leen kijkt naar de kerstboom. Het is hier net als wanneer hij zijn avondgebedje doet in de grote bedstee, voordat moeder hem toedekt. Dan hoef je nergens meer bang voor te zijn.

- Maar dan moeten we ook doen wat God van ons wil, en die wil dat wij gehoorzame kinderen zijn, die veel van Hem houden en doen wat Hij zegt.

Leen Lekkerkerker zit op een biezenmatten stoel in een verenigingslokaal, waar de reuk van slechte koffie en nog slechtere sigaren van jaren bewaard is. De zuivere dennenlucht kan hem niet wegdringen.

Maar hij heeft zijn handjes gevouwen en hij knikt.

- Ik zal doen wat je van me wil, Here Jezus, zegt zijn kinderhart.

En de lichten van de kerstboom stralen. En het orgel speelt zachtjes.

Dan zingt de hoogste klas:

- Komt verwondert u hier mensen.

Leendert zit nog te luisteren, wanneer de eerste kom chocolademelk voor hem ingeschonken wordt.

- Je moet het gauw opdrinken, want als ze met de teksten van de grote jongens beginnen moet je klaar zijn van de meester, fluistert Grieta naar haar broertje.

Leen zet maar net zijn kom neer, als dat gebeurt, en dan gaat de meester vertellen. Maar dat is niet zo mooi als van de juffrouw, vindt Leen, dit gaat maar over een gewone jongen, die met Kerstavond in een schouw gaat roeien en dan eindelijk thuis komt. Wie gaat er nu op Zondag met een schouw achteraf, denkt hij wijs. Nee, dan de juffrouw! Leen moet nog eens naar haar kijken, zoals ze daar vooraan zit, haar haar glanst in het licht van de kaarsjes.

De juffrouw zou best Maria kunnen zijn, denkt hij en hij schrikt van die gedachte. Toch, als ze nou daar eens een stal hadden, en hij, Leen, ging met een kalvie naar de Here Jezus, want zijn vader hield geen schapen, alleen maar kerkschapen en die kregen nooit een lam, omdat ze alleen maar 's zomers in het land liepen. En dan zou de Here Jezus zijn kalvie aaien. Hij nam een roodbont, die vond hij het mooist en dat mocht best van pa, en...

- Nog een kop melk, jongeman?

Leen kijkt verschrikt op uit zijn gedachten.

Dan knikt hij. Weer staat er een kom chocolademelk voor hem, het kan niet op vanavond, en erbij is een krentebol, en daar ginter komt de juffrouw van de meester aan met een mand met sinaasappelen, en de mevrouw van de dominee heeft speculaaspoppen.

Ze leggen alles voor Leen neer, die er naar kijkt. Als hij opstaat om de sinaasappel en de sinterklaaspop in zijn zak te doen, strijkt de mevrouw van de dominee hem over zijn krullebol. Jij lijkt wel een mooie wandelstok zegt ze, je hebt net zulke krulletjes en je bent net zo lang.

Leen krijgt een kleur. Maar Nelia giechelt. Leen Lekkerkerker is een wandelstok, Leen Lekkerkerker is een wandelstok, kraait haar schelle stem plotseling boven het geroes van de kinderen uit. Griete kijkt verschrikt en Leens lip trilt, nu was al het mooie weg, en de dikke rug van de meester stond zo, dat hij de ster van de kerstboom niet meer kon zien.

- Kijk eens jongeman, welke prent wil jij hebben.

Een por van Grieta doet Leen beseffen, dat deze vraag voor hem bedoeld is.

Door zijn tranen heen ziet hij de kleurige prenten. Hij zou er op goed geluk eentje genomen hebben, als hij niet plotseling de plaat zag, waar de juffrouw van verteld had.

Daar waren de herders, met het lam in hun armen, en Maria, helemaal in het licht, en het kleine kind in de kribbe met stro. Hij ziet Nelia kijken, misschien vindt zij hem ook mooi. Hij strekt resoluut zijn hand uit.

- Deze meester.

- Die wou ik ook hebben, zegt Nelia.

De meester kijkt besluiteloos, maar hij ziet de innige begeerte in de blauwe jongensogen.

- Jij was het eerst aan de beurt om te kiezen, zegt hij.

En Leen Lekkerkerker neemt overgelukkig de kerstplaat in zijn handen.

- Hij is toch lekker lelijk, wandelstok, zegt Nelia, en steekt haar tong uit.

Maar Leendert Lekkerkerker ziet het niet, hij is in de stal bij de herders.

Die avond steekt moeder het kleine lichtje aan in de bedstee. De plaat hangt dicht bij de plank en Leendert mag het lichtje aanhouden totdat Bas komt.

Dat is nog een feest na een feest.

- Ik ben op het kerstfeest geweest, vertelt hij aan de herders, en ik weet nou wat jullie deden. Je hebt een best schaap meegebracht, gaat hij voort, ik dacht dat het zo'n klein lam was, weet je wel met zo'n bibberstaart, maar het is al een groot schaap.

V

Als een kerstboom, chocolademelk en een prachtige plaat, die nog boven je bed hangt, de eerste dingen zijn, die je je van school herinnert, vindt je het helemaal niet erg om er op de eerste April naar toe te gaan. Vooral niet als je Donderdags daarvoor met je moeder op de kaasbrik naar de markt gereden bent, waar je een schoolbloese kreeg en een nieuwe manchesterbroek, die een soort muziek maakte als je liep. En je mocht op de markt een sponzedoos uitzoeken, en moeder kocht er nog een griffeldoos bij, met een mooie pen erin. Vroeger, vertelde moeder, kreeg ze een griffel met goudpapier erom, dat had zij van haar moeder gekregen en die had het bij hetzelfde kraampje bij dezelfde jood gekocht. Hij heette Japie, en hij had altijd een grapje voor de kinderen.

- Maar braaf leren, zei hij tegen Leen, dan word je professor.

Leen schudde zijn hoofd.

- Ik wil meester worden en bij de kerstboom vertellen.

Japie zei, dat hij dat ook prachtig vond en dat hij maar mooi moest schrijven met zijn prachtige gele pen.

Er staat een bolle wind en de grote witte wolken zeilen door de strakke blauwe lucht, de dotters bloeien en in moeders tuintje voor het huis kleuren de eerste tulpen rood.

Moeder is merakel blomachtig en niemand heeft zo'n mooi tuintje als zij, denkt Leen.

Toen vader eergister aan tafel van de lelies las, die niet arbeiden noch spinnen, zei hij lachend, toen hij de Bijbel dicht sloeg, dat poe dat wel een prachtig hoofdstuk zou vinden.

Poe had geknikt.

Leen Lekkerkerker is ook helemaal niet bang wanneer de meester hem bij de hand neemt en het pokkebriefje, dat Bas hem geeft, leest.

- Zo, jij heet naar je vader, Leen Lekkerkerker.

- Ja meester, knikt Leendert ijverig.

- Ik zal jou naar de juffrouw brengen, praat de meester, en hij knikt naar het lange tengere kind aan zijn zij.

Niks geen broertje van Bassie, die nu bij hem in de vierde zit, en al vraagt wanneer hij van school af mag om zijn vader te helpen.

Het is alsof de juffrouw nog mooier is dan op het kerstfeest. Toen had ze een zwarte jurk aan, maar nu een prachtige bloes, waarop een gouden lammetje als broche. Leen vindt dat prachtig. Hij loopt direct naar haar toe.

De juffrouw kijkt in de klare jongensogen en ziet de rustige manieren. Een kind waar ze zo op het eerste gezicht weinig last van zal hebben.

Hij kan best achteraan.

Daarom loopt ze met hem mee naar de achterste bank vlak bij het raam. Je kan hier een stukje van de tuin van meester zien. Daar bloeien gele narcissen en andere bloemen, dikke witte en blauwe, die Leen niet kent. Later hoort hij dat dat hyacinthen zijn.

- Zet hier je sponzedoos, jo wat een prachtige, maar in het kastje, en ook je griffelkoker. Je krijgt ook nog een pen en een potlood van de juffrouw.

Leen knikt blij, zie je wel, de school is precies zoals hij gedacht had, en achter hem hangt een mooie plaat, kinderen met een schaap, prachtig.

- Ha, die wandelstok!

Nelia rumoert de klas binnen aan de hand van haar moeder. De laatste winter thuis en in de dorpsstraat, heeft haar geen goed gedaan, ze is van een vlug epper ding een brutaal schooiertje geworden.

Leen is gaan zitten. Daar komt het verdrietige weer. Waarom moet Nelia hem altijd uitschelden. Of zou ze vergeten zijn dat hij Leen heet?

- Ik heet Leen Lekkerkerker, zegt hij, zo luid, dat een paar kinderen omkijken.

- Jij heet wandelstok, de mevrouw van de dominee heeft het zelf gezeid op het kerstfeest, wandelstok, met krulletjes op zijn kop.

De tranen springen Leen in zijn ogen. Maar hij wil niet huilen, grote jongens huilen niet, en hij is nou groot, want hij is bijna zes jaar en gaat op de grote school.

- We gaan beginnen kinderen.

Leen weet al, dat hij netjes moet zitten, met zijn handen gevouwen op de rand van de bank, dat heeft z'n zus hem dikwijls genoeg verteld.

Daarom doet hij dat, en de anderen kinderen volgen gauw zijn voorbeeld.

De juffrouw vraagt, wie van de kinderen zo groot is, dat ze al een psalmversje kennen.

Er gaan veel vingertjes omhoog. En de traditie van vele jaren en vele scholen zet zich voort in een beverig Opent-uwen-mond, dat gezongen wordt.

Jullie zijn grote kinderen, zegt juf, en vouwt haar handen. Onder het bidden kijkt Leen naar haar gezicht, ja, ze lijkt toch op Maria van de plaat.

Leen zegt er thuis niets van, dat Nelia zijn eerste schooldagen vergalt door hem wandelstok te noemen, en Marrie noch Leen waren er iets van te weten gekomen, wanneer Nelia hem ook niet eens een keer geroepen had toen Bas het hoorde.

Meestal wachtte Leen op Bas, maar nu mocht hij het bord schoonmaken en de bloemen water geven voor de juf, en stond Bas al ongeduldig bij het schoolhek te wippen, hij moest de koeien nog van het achterkampie in de melkbocht jagen als hij thuis kwam en nou most zo'n pork school blijven.

- De wandelstok mot blommen gieten, de wandelstok mot blommen gieten.

Nelia juicht dit over het hele schoolplein heen en Leen,

zijn knuistjes diep in zijn zakken geduwd, rent om de kwelduivel te ontkomen.

- Wat mot jij.

Dreigend staat Bas Lekkerkerker voor het tengere kind, dat hem uit de weg poogt te gaan.

- Ik heb jou niks gedaan, verdedigt zij zich.

- Neen, maar je scheldt mijn broertje uit, en dat laat je.

- Hij is een wandelstok, zegt Nelia, maar ze zorgt dat Bas niet bij haar in de buurt kan komen, hij is een wandelstok, zo'n gekke schietwilg, zegt mijn vader.

Dat is teveel voor Bas. Hij doet een vlugge sprong, pakt het kind bij de dunne mantel.

Krak. Een naad tornt los.

- O, dat heb jij gedaan, dat moet jouw vader betalen.

Bas kijkt naar het hardgroene jurkje, dat door de bruine stof naar buiten komt. Wat weten kleine mannen van tornen of scheuren, en Bassie Lekkerkerker kan niet zien dat deze naad alleen maar met een rijgsteek dichtgehouden was. Hij wil aan Nelia vragen wat het kost, maar die draait zich huilend om, en in de verte hoort Bas nog haar gegil, van: me hele mantel is kapot, dat heeft Bastiaan Lekkerkerker gedaan.

Dan komt Leen eraan, en zwijgend en benepen gaan de twee broertjes naar huis.

Bas blijft Sjaan uit de weg, en als Leen Lekkerkerker hem vraagt om zijn daggelder even te helpen met het kalversvoeren, weigert hij beslist. Het is voor Leen senior duidelijk, dat er meer dan rechttoe op school gebeurd is. Hij had Marrie vanmorgen ietewat over een manteltje horen zeggen, en hij had ook wel het verbeten gezicht gezien, waarmee zijn zoon over de strafregels zat.

Nu had hij van zijn moeder geleerd, dat je nooit ruzie om kindergeschreeuw moest maken, want, zei ze erbij, als de moeders elkaar nog uit stonden te schelden liepen de kinderen alweer gearmd over de werf. Maar toen die avond daarop Leen geen brood lustte en pertinent verklaarde, dat hij niet naar school wilde gaan, waarop Grie en Bas elkaar

aankeken, en Bas tussen zijn tanden iets mompelde dat op rotmeid leek, vond Leen, dat het tijd werd, om zich met de zaak te bemoeien.

- Waarom wil jij niet naar school, zoon van mijn, vroeg hij aan Leen.

Twee onwaarschijnlijk grote blauwe ogen keken hem aan. Precies Marries ogen wanneer ze ergens bang voor was, dacht hij ontroerd.

- Om die meid van Sjaan, om Nelia, schettert Gries meisjesstem, overslaand van opwinding. Nelia...

- Je kin wel allemaal tegelijk zingen, maar niet tegelijk praten, ik vroeg het aan Leen.

- Ja Pa.

- Leen zegt toch niks, dat durft ie niet, Nelie pest hem.

- Nou, nou... is dat zo Leen?

Weer die grote blauwe ogen. Dan gaat de krullebol heftig op en neer.

- Waarmee, wil de vader weten.

Het ongelukkige gezichtje van zijn zoon schudt onmerkbaar van nee.

- Nelia zegt, breekt ineens Bas zijn vaders verbod, Nelia zegt Wandelstok tegen Leen. U weet wel, op het kerstfeest maakte de mevrouw van de dominee een grapje dat hij zulke leuke krulletjes had, en net een wandelstok was, dat heeft Nelia gehoord, en nou kan ze hem niet zien of ze zegt het, en daarom heb ik haar mantel ook vastgehouden, ze rukte der eige los, en toen scheurde die, ik dee het helemaal niet expres, maar haar moeder is naar de meester gegaan, hij zei dat de hele mantel vernield was, en dat het laf was, met meide... maar zij mag Leendert toch niet treiteren.

Marrie en Leen senior kijken elkaar aan over het gebogen hoofd met het stugge donkere haar.

- De mantel zat met een rijgdraadje vast, zegt Marrie schamper, maar die meid moest meteen voor d'r broek hebben.

Drie paar kinderogen glinsteren. Nu moeder er zo over denkt, zal alles goed komen.

Het kwam ook goed. Leendert wende aan de naam van Wandelstok en Nelia had zoveel vriendinnen, dat ze Leendert links liet liggen voor ruzies met de dochter van de dominee, met Nellie, die zei dat ze vlooien had.

Alleen kwam er langzamerhand iets anders, Leen, Nelia en Nelly werden de besten van de klas, en er was een stille wedstrijd gaande, wie de hoogste cijfers had. Een wedstrijd, die Nelia de meeste moeite kostte, omdat zij haar thuis niet mee had.

VI

Als Leendert Lekkerkerker in de zesde klas van de lagere school zit, is hij net zo lang als zijn broer Bas, die al drie jaar zijn vader helpt en 's avonds de tuinbouwschool in Gouda bezoekt.

Leen houdt wel van de boerderij, maar niet zoals Bas. Hij kan een tijd naar de kalvers staan kijken, maar hij weet nog niet op welke tijd ze gevoerd moeten worden. Alleen in de bloementuin van zijn moeder, daar is hij bijna altijd, en dan weet hij precies wat hij doen moet. Je zou hem bij een kweker doen en naar Boskoop sturen, zegt zijn vader wel eens bitter, als dat nog niet veel slechter was dan bij ons. Er zijn kwekers in de buurt, die hun kinderen rauwe tomaten met aardappels geven 's avonds, omdat ze geen brood en boter meer kunnen betalen. Nu mogen tomaten zo gezond zijn als iets, maar een mens eet er de schraalheid mee in de ingewanden zonder vettigheid.

Ja vandaag aan de dag is het een zorg om kinderen te hebben. Soms denkt Leen wel eens of Hitler geen gelijk had, die liet ze allemaal soldaatje spelen. Ook een manier om de werkloosheid te bestrijden. Als het zo doorgaat zullen die twee jongens van hem dit kleine spulletje delen moeten, en dan kunnen ze wel als twee vrijgezellen met een ouwe bouwmeid gaan zitten hokken.

Dan komt Leendert op een middag uit school met een hoogrode kleur.

- Pa, waar is pa.

Zijn moeder, die achter het theeblad op de vlonder zit, kijkt op.

- In de bocht natuurlijk, melken.

- Ja, dat is waar ook. Leen denkt nooit aan de tijden op de boerderij. Grie en Bas zou dat niet overkomen zijn. Grie en Bas, de twee kinderen, die allebei al vijf koeien voor hun rekening nemen, en zo de bouwmeid uitsparen nu de melk direct naar de fabriek gaat.

Daarom had Marrie de meid met Sinte Katrijn opgezegd, en na de vijfentwintigste November werkte Leen Lekkerkerker zowat met eigen volk.

- Als Bas groter wordt, schop je mijn natuurlijk ook de werf af, heeft Sjaan half angstig half vijandig gezegd.

- Ik hoop dat de tijen beter worden, Sjaan, zei zijn baas ernstig, anders kon het er misschien wel eens van komen.

- Had je een boodschap, dat je zo naar Pa vraagt, mijn jongen.

- We mogen doorleren van de meester, hij zal ons les geven, Frans. Leen ratelt de woorden af.

- Wat Frans, vraagt Marrie Lekkerkerker verbaasd, en wie allemaal, de hele klas?

Leen haalt minachtend zijn neus op, de hele klas, stel je voor.

- Alleen maar Nelia van Sjane, Nelly van de dominee en ikke.

- Zo.

- Nelly mag al van haar moeder, en Nelia zegt dat zij ook deftig wil worden. En de meester komt vanavond.

- Nelia wordt nooit deftig, lacht Marrie schamper, de laatste opmerking van haar zoon negerend, dat was haar man zijn afdeling.

Leen lacht, poe hield niet van Nelia, dat was al zo, toen ze samen in het boenhok in de sloot gevallen waren.

Marrie moet hier ook aan terugdenken, nu ze weer de naam van de zwarte Nelia, zoals ze op het dorp genoemd wordt, samen hoort met die van haar jongen. Ze zou het doorleren wel tegen willen houden. Nelia zal haar Leen kwaad doen, dat voelt ze.

Ze kan van deze angst natuurlijk niets zeggen, als haar

man die avond aan de jonge meester zijn toestemming geeft, om Leen bij te werken voor de H.B.S. zoals de meester het deftig zegt, vindt Marrie.

- Wat je leert is nooit weg, vindt Leen Lekkerkerker en trekt nadenkend aan de sigaret, die de meester hem presenteerde. In de boerderij was toch geen toekomst vandaag aan de dag, en hij had twee jongens.

- Misschien wordt het wel wat beter, zegt de meester vaag, het geen werk en geen toekomst wordt zo dikwijls gehoord, en als je er zelf niet bij betrokken wordt, hoor je de wanhoop zo gauw niet.

- Als het wil veranderen, moet er eerst wat ergs gebeuren. Marrie zal later, wanneer ze aan dit gesprek terugdenkt nooit begrijpen, waarom ze dit zo gezegd heeft. Was het omdat Leen vanavond aan tafel gelezen had over oorlogen en geruchten van oorlogen, was het omdat ze haar droom zo duidelijk zag, dat ze hem weer terugbeleefde? Ze zal het niet weten.

Het valt de meester op, dat de jonge Leen Lekkerkerker de ogen van zijn moeder heeft, bang en tegelijk rustig.

- Chamberlain heeft toch maar gezorgd, dat er geen oorlog kwam, zegt hij geruststellend.

- Van die vrede komen ongelukken meester. Leen Lekkerkerker kijkt zijn bezoeker aan.

- Waarom?

- Omdat dit geen rechtvaardige vrede is, hij is gekocht met het ongeluk van duizenden, en daar kan geen zegen op rusten. U weet wat de Spreukendichter zegt, meester, dat gerechtigheid een volk verhoogt, maar dat zonde een schandvlek van de natiën is. En nu moet je mij eens vertellen, meester, of dit nou geen grote zonde is, dat ze die kleine landen en volken opofferen voor een wereldvrede zogezeid? Nee, we zijn er niet, meester, we zijn er niet.

- Nou nou, ziet u het niet een beetje te somber in, Lekkerkerker? Chamberlain is toch ook geen kleine jongen en die zei...

- Maar Eden most er niks van hebben, meester, en ik ben maar een lompe boer, maar als ik zo mijn krantje lees,

denk ik dikwijls dat de wereld net een huishouwe is en die grote lui net een koppel jongens.

Als je zo'n stel van die gasten bij mekaar heb, dan is er dikwijls ook zo'n verwonnen jochie bij. En dan is het domste wat je kan doen, zo'n pork zijn zin geven.

- Grote politiek is nog wel iets anders dan een klas met jongens.

- Meester zal er wel meer verstand van hebben, maar toen ik las dat ze die vent in Duitsland zijn zin gegeven hebben, toen zei ik bij mijn eigen: Leen Lekkerkerker, dat gaat verkeerd, daar komt grote trammelant van.

- Nog een kopje, meester?

Marrie probeert de mannen af te leiden. Leen heeft spijkervaste ideeën over de politiek en hij heeft er te dikwijls met haar over gesproken dan dat ze nu niet precies zou weten wat hij zeggen wil. En de meester is een beste man, maar hij wordt al een daagje ouder, en toen hij hier kwam, wist hij het alleen en nu moet hij er aan wennen, dat de boeren ook aan politiek gaan doen, terwijl hij vroeger het vuur uit zijn sloffen liep voor kiesverenigingen en zulk spul.

- Graag, vrouw Lekkerkerker, heel graag. En bent u net zo somber als uw man over de toekomst?

Meester verwacht hier natuurlijk geen antwoord op, hoogstens dat Marrie zal zeggen, dat ze er geen verstand van heeft. Maar Marrie heeft er wel verstand van, langzaam zegt ze, terwijl ze de kopjes inschenkt:

- Mijn moeder was maar een ouderwetse vrouw, u zal het nog wel weten meester, dat ze een kap droeg.

De meester knikt, nog ziet hij het kalme gezicht op de stoel in de kerk zitten, de handen uitermate rustig gevouwen om het grote kerkboek, waaronder de witte zakdoek lag. Zo warm of koud kon het niet zijn, Marries moeder zat op haar plaats in de avondkerk en ze zat daar onbeweeglijk.

- Nou mijn moeder was bar leesachtig, maar mijn vader hield niet van romanse boeken, zoals hij zei.

Meester knikt, ook dat weet hij nog. Maar hij weet ook,

hoe dikwijls er een boek van de bibliotheek verslonden was door de oude boerin.

- Maar er was een boek, dat ze wel mocht lezen, en dat was de Christenreis. En als ze dan de koffie klaar had Zondagsmorgens, en we wachten op vader en de jongens, dan kreeg ze dat boek, en dan vertelde ze me ervan. En zo vertelde ze me ook van die twee jongens, die dat speelgoed kregen. De ene kreeg alles en de andere niets, en de ene was ontevreden en wilde nog veel meer hebben, omdat hij zijn beurt niet kon afwachten. En zo lijkt me Duitsland ook, hij kan zijn beurt niet afwachten en maakt zijn spullen kapot.

Met een man kun je over de politiek redeneren, maar met een vrouw! Plotseling treft de oude meester het stille verstandige inzicht van deze mensen. Ze rekenen er mee, dat de bom losbarst, en zij zijn niet bang. Ze waren niet opgelucht met München, ze zullen ook niet bang zijn.

- We hebben veel dingen verloren in de laatste tijd, zegt hij, schijnbaar zonder rede, we hebben verleerd rustig te lezen en te luisteren.

Dan drinkt hij zijn koffie uit, en begint over Leendert.

Leendert, die alles aanwaait, en die zo goed leren kan, en zo'n rustig karakter heeft, dat hij de H.B.S. zonder ongelukken wel kan aflopen.

Leen Lekkerkerker knikt.

Dan duurt het tenminste nog goed zes jaar, voordat die jongen aan het werk komt, en in zes jaar kan er een hoop gebeuren, we moesten het maar doen, niet moeder?

- Is Leendert alleen in die klas die je door wil laten leren, meester?

Marries blauwe ogen zien gespannen.

- Nee, er zijn nog twee meisjes. Van de éne ben ik al zeker, de andere weet ik nog niet, het kind is uitzonderlijk begaafd, maar...

- Wat maar, meester, wil Lekkerkerker weten.

- Het is de dochter van uw daggelder, Nelia.

Er valt een pijnlijke stilte in de grote boerenkeuken, wanneer die naam uitgesproken wordt. Nelia.

Lekkerkerker kijkt een rookwolk na, en Marrie doet suiker in de kopjes.

- Het is natuurlijk een beetje ongewoon, zoekt de meester aarzelend naar zijn woorden, maar het kind is zo begaafd, ziet u, alleen het gezin.

- Je moet ze tóch gaan vragen, meester, zegt Leen Lekkerkerker plotseling, je moet ze toch gaan vragen, als ze zo'n verstand gekregen heeft, mogen wij haar niet beletten om dat te gebruiken. De vrouw en ik zijn niet erg Neliaachtig, maar als een kind vooruit kan komen, dan moet dat. Iemand die een gave in de weg zou staan, doet naar mijn gedachte grote zonde.

De meester zucht verlicht, en bedankt lachend voor zijn derde kopje koffie, droegen ze hem zo'n slecht hart toe, dat ze hem de hele nacht wakker wilden laten liggen?

Het is een rustig stelletje, dat die eerste middag na vier uur zit te wachten op de meester, om de eerste les van ‘papa fume une pipe’ te leren.

Jammer genoeg blijft het niet zo. Als er meer huiswerk gemaakt moet worden, blijkt het dat Nelia gehandikapt is.

Leendert en Nelly kunnen altijd ruimte en tijd vinden voor hun sommen en hun miniatuur thema's. Maar Nelia moet er altijd een hoek van de tafel voor schoonvegen, of haar sommen uitrekenen, terwijl haar moeder tegen haar praat en de buurvrouw in de kamer zit.

Daardoor komt er wel eens een onnauwkeurig antwoord in de berekening of wordt er een vlek op de thema gemaakt.

De meester zegt er niet veel van. Nelia kan de nette schriften van de twee anderen niet dulden. En toen op een keer Nelly en Leendert de sommen met elkaar vergeleken, sloeg ze plotseling Leenderts schrift in de modder.

Leendert schrok even, maar hij is nu bijna twaalf jaar, en niet meer het bleue jongetje van de eerste klas. Hij staat voor Nelia en zegt: raap mijn schrift op. In zijn ogen is een stalen glans en zijn stem is de stem van de boer uit een geslacht van gezeggers.

- Jij moet mijn schrift oprapen Nelia Vermeulen, zegt hij kort.

Nelia kijkt hem aan.

- Voor jouw, wandelstok, zegt ze sarrend.

- Ja voor mijn, geeft Leendert Lekkerkerker terug.

Nelia bukt zich automatisch en raapt het schrift op.

Dit was de eerste en de laatste openlijke aanval die ze deed.

Maar talloze kleine pesterijtjes volgden. Dan was Leenderts pen nergens te vinden, dan lag er inkt op zijn bank.

En vlak na Pasen, toen de meester er nog een schepje bovenop lei voor het naderend toelatingsexamen, en ook Nelia er een keer op wees, dat ze toch heel netjes moest werken, toen nam Nelia het Franse leesboek uit Leenderts tas. Ze moesten er heel zuinig op zijn, had de meester nog gezegd, hij had er maar drie en ze waren niet meer te krijgen.

Leendert zoekt thuis in het oude penantkastje, dat nog van zijn grootmoeder geweest is, en dat hij nu voor zijn spullen gekregen heeft. Hij zoekt in het kabinet, tussen de oude schrijvers van zijn grootvader, die zijn moeder onmogelijk weg kan doen. Hij zoekt op de krantenplank, waar de Bijbel ligt, maar nergens ligt het boek.

Dan gaat hij met hangende pootjes naar school. Wat zal de meester wel zeggen.

De meester is boos, en geeft Leendert vijf strafthema's op.

Leendert maakt ze zo netjes als hij kan, maar daarmee is het boek niet terecht.

Het is weg en het blijft weg.

Met een ongelukkig gezicht gaat hij naast Nelly zitten, als ze moeten lezen en hij fietst dikwijls door de donker naar het dorp terug, waar hij het Franse leesboek aan de pastorie afgeeft, dan heeft hij zijn woordjes overgeschreven.

Op een keer pakt de dominee het boek aan, die vraagt hem waarom of hij zelf geen boek heeft. Dan vertelt Leen het hele verhaal. Dominee knikt, zoiets had hij van Nelly ook gehoord, het had hem een kinderruzie of kinderslordigheid geleken, waar hij niet verder op inging.

Iets in de stem van de jongen doet hem het geval nauwkeurig bekijken.

- Geef dat boek eens hier, hoe heet het?

- La Belle Nivernaise, dominee.

- Dat heb ik nog, zegt de man, wacht maar even, dan haal ik het voor jou. Heen en weer fietsen is ook zo'n pretje niet.

Hij wipt lenig de trap op en zijn grijze ogen lachen net eender als die van Nelly, weet Leendert. Hij heeft wel eens gehoord, dat sommige mensen zeiden, dat de dominee hier uitgepreekt was. En hij heeft zelf ook niet al te best geluisterd, wanneer hij naast Bas op de gaanderij zat. Maar nu vindt Leen de dominee een reuze vent.

En dolgelukkig fietst hij met zijn boek door de mistige voorjaarsavond naar huis.

- Zo, dat is boffen Leendert, zei de meester, toen hij bij het lezen zijn eigen boek te voorschijn haalde, dat is boffen.

Nelia zei niets, ze keek naar Leendert, bij wie een heel oud boek op de bank lag.

E. ten Hake staat er voorin, met grote schoolse letters geschreven.

De naam van mevrouw van de dominee, de meisjesnaam.

Met hemelvaartsdag, als pa en moe uit zijn en Grie op het huis past met Leendert en Bas, komt Sjaan in zijn opknappak 's middags melken, hij trekt dan wel even een overall van de jongens aan, voor hij onder de koeien gaat.

Sjaan is wat verlegen, dan gooit hij een verfrommeld boek voor Leendert op tafel.

Dat vond ik vanmorgen in mijn timmerkist, toen ik het konijnenhok dicht wou timmeren en naar spijkers zocht, het kan er niet lang gelegen hebben, jouw naam staat erop en Nelia heeft een krek eender boek.

Leendert pakt het aan.

- Hoe komt Nelia daaraan?, zegt hij automatisch, hoewel hij het bijna zeker vermoedt.

- Ja net, zegt Sjaan kort, hoe komt Nelia daaraan? Ik hoop dat je er geen praat van maakt tegenover je vader.

Leendert neemt het boek op, het heeft in de knoei gezeten en in de hoeken zijn ezelsoren. Veel moois is er niet aan. Zal hij het zo aan de meester geven? Maar wat moet hij er bij vertellen?

- Ik zal het boek zelf naar de meester brengen, zegt zijn vader kort, wanneer Leendert hem het boek geeft. Dan moet hij maar weten wat hij doet. Maar jij zegt er tegen niemand iets van.

- Nee vader.

Als ze weer Franse les hebben, zegt de meester alleen dat Leens boek gevonden is, en hij laat het zien.

- Gebruik dat van mij maar, dat is zo vies, fluistert Nelly.

Nelia zit met een vuurrode kleur voor zich te kijken.

VII

Onze drie plaatsgenootjes N. van de Broeke, L. Lekkerkerker en N. Vermeulen zijn geslaagd voor het toelatingsexamen van de Rijks H.B.S. stond er onder het plaatselijk nieuws in de krant.

- Onze Nelia weer het letst, schampert Grie.

- Ze hebben het van het a b c af gedaan, dat doen ze altijd, sust Sjaan.

Nelia trekt zich er niets van aan. Die mag twee weken bij haar tante logeren, als die op het huis in de stad past, zo deftig. En Nelly gaat naar zee met haar vader en moeder. Leendert heeft geen vacantie. Er is veel te doen in moeders tuin. En ook op de werf zijn een heleboel karweitjes die een ook niet zo handige jongen best op kan knappen.

Leen Lekkerkerker senior hoeft niet meer met zijn kaas achterom te rijden. Die wordt grif gekocht vandaag aan de dag, en ook de werkloosheid schijnt te dalen.

- Het gaat goed, baas, zegt Sjaan vergenoegd, als hij wat meer loon beurt Zaterdag en hij bedenkt, dat, als het zo doorgaat, hij misschien met Sinte Katrijn wel naar een fabriek in de stad kan gaan.

- Het gaat niet goed, zegt Leen, ze worden veel te astrant die moffen.

- Dan komt mobilisatie. Sjaan is afgekeurd, wat voor Leen een bof was, anders had hij geeneens naar de H.B.S. gegaan.

Er is zoveel nieuws te beleven voor Leen, dat het begin van de oorlog bijna niet tot hem doordringt. Hij heeft wel eens moeten lachen, toen hij het hele kastje van opoe in de opkamer kreeg, waar hij in het grote tweepersoonsbed met

Bastiaan sliep. Maar nou vindt hij het al klein worden.

De grote Bos-atlas ligt op de onderste plank en de zes grote donkerrode woordenboeken staan op de bovenste. Leen gaat er wel eens stilletjes naar kijken, zo geleerd vindt hij het staan.

En dan voor ieder vak een andere meester. Voor aardrijkskunde hebben ze een juffrouw met blond haar en een bril op haar neus.

Nelia zegt dat het een kat is, en dat ze niks geen deftige jurk aan heeft.

Maar Leen vindt haar niet onaardig, en als hij thuis vertelt, dat de juffrouw gezegd heeft, dat ze de kaart van Europa maar eens goed aan moeten kijken, want dat die wel gauw eens kon veranderen, maar dat dan de grenzen wel rood gekleurd zouden moeten worden, omdat er zoveel bloed gevloeid was van de gevallen soldaten, zei pa, dat die juffrouw een wijs mens was. Sinds die tijd heeft Leen nog meer respect voor de tengere vrouw, die hem aardrijkskunde geeft.

Hij zet zijn respect om in extra zijn best doen, waardoor hij al gauw de naam krijgt van een kei in aardrijkskunde te zijn.

Nelia heeft vroeger haar les geleerd op de lagere school, en als ze na een week merkt, dat ze op de H.B.S. elke avond een bende huiswerk mee krijgen, sleept ze een oude keukentafel en een stoel naar de zolder. Van haar tante krijgt ze een oud penantkastje, waar haar boeken ingaan. En een sarong, die het geheel een beetje gezellig maakt.

Daarna schept ze op de H.B.S. op van haar kamer.

Of het afgesproken is, praatten noch Leen noch Nelly ten Broeke over de afkomst van Nelia. En Nelia is zelf handig genoeg, om haar opschepperijen in zoverre te matigen, dat ze in de stad gewoon klinken.

Daarom wordt ze aanvaard bij de drie van het dorp.

‘De drie van het dorp’, die naam danken ze aan de plantkundeleraar, die in hen een onverwachte hulp zag bij het verzamelen van planten, het opzoeken van vogels en dergelijke hulpmiddelen.

- Dat knappen de drie van het dorp wel op, kon hij

achteloos zeggen, wanneer er weer bloemen nodig waren om uitgeplukt te worden voor hun meeldraden en stampersaantal.

Dat Leen het leeuwenaandeel in de plantenzoekerij had, kon hij slechts vermoeden, want Leen verdeelde de bossen bloemen altijd eerlijk. Het enige voorrecht, dat hij voor zich opeiste, was het verzorgen van het aquarium en terrarium, terwijl Nelly de planten in de klas voor haar rekening nam.

- 'n Geboren bioloog, kon de leraar wel eens zeggen, als hij Leen zag prutsen, om de boomkikker, de enige die de vacantie overleefd had, weer een nieuwe grot te geven.

Aan alles went een mens, ook aan de mobilisatie en de enkele bon die er verstrekt wordt. Sjaan Vermeulen beschouwt die eerste bon als een gunstig voorteken. Zo begon het de vorige oorlog ook. Hij was nog maar een brakkie, maar hij wist het best. Hij had het vaak genoeg horen vertellen. Die bon was het begin, en zolang de oorlog duurde kwamen er wel bonnen bij maar gingen er niet af. Zo heeft Verboom ook zijn spulletje bij mekaar geschraapt en gesmokkeld. Kors was een boerendaggeldersbaas, die met zijn ouwe moeder zat te kluizen in de Ooievaar. Hij ging trouw naar de boer, maar hoe langer de oorlog duurde, hoe meer of Korstiaan op pad was bij nacht en ontij.

Hij heeft er zelfs voor leren fietsen. En een keer is hij aangehouwen. Hij had een roestige salamanderkachel voor op zijn fiets. Toen heeft hij een verhaal opgehangen van een weduwvrouw met drie kinders, die haar brand en haar kachel verkocht had voor eten, het was een nichie van hem en nou ging hij haar een kachel en een paar pondjes spek brengen, want veel had een mens vandaag aan de dag niet te missen.

En ze hebben hem doorgelaten. Maar de oude weduwvrouw was de schatrijke notaris en uit de roestige salamander kwam een half varken, keurig uitgebeend.

Kors Verboom heeft dit verhaal zelf in de scheerwinkel verteld, en hij heeft snoevend de som genoemd, die hij hier aan verdiende.

En toen de oorlog aan kant was, kocht Kors het gedoetje

aan het rijpad, trouwde met een pronte boerendochter van een keuterboer uit Groot-Ammers of die contreyen, en deed zijn kindse moeder in het armhuis in de stad.

Zo werd Kors Verboom boer, en aan dit verhaal denkt Sjaan Vermeulen dikwijls. Maar als je wil smokkelen moet je tussen de boeren zitten en niet naar de stad gaan. Daarom huurt Sjaan met Sinte Katrijn weer in. Sjaan Vermeulen weet wat hij wil. Als Grie eenmaal boerin is, zal ze wel meer op haar spullen passen, hoopt hij, en zijn dochter gaat naar de H.B.S. Sjaan is hierdoor bang èn trots geworden. Hij is bang, dat Nelia der eigen niet meer zal laten gezeggen, en hij is trots wanneer hij in de scheerwinkel zo en passant kan vertellen, dat hij een beetje vlug de baard er af moet hebben, want die meid van hem zit zo ontaard laat te leren, als ze naar de H.B.S. gaat, dat hij ze nodig naar der bed moet sturen. Het lijken wel grote mensen en het keind is amper dertien, nou en dan motte die meide slaap hebben.

Hij doet iedere week hetzelfde verhaal. Ze lachen er zo'n beetje om in de scheerwinkel, maar Sjaan Vermeulen heeft niet veel om groos op te zijn vinden ze, daarom zegt de een of ander gewillig: Je kin mijn beurt wel nemen Sjaan, ik heb geen haast.

Bij Nelly vinden ze het gewoon dat ze leert, zoals ze op het dorp zeggen, en Nelly vindt het zelf ook gewoon. Daarom leeft die het meeste mee met het gebeuren in de grote wereld. Ze probeert er wel eens met Leen en Nelia over te praten.

Nelia wimpelt het af met een ‘dat is ver van mijn bed’. Eigenlijk is ze bang dat ze voor dom aangezien wordt. Onderlaatst vroeg de leraar of ze de krant lazen. Zij hebben thuis geen krant, dat vindt haar vader zonde van het geld en nu moet ze aan een krant zien te komen.

Leen luistert wel. Hij is nu gewend en zijn kalme aard doet hem de overgang gemakkelijk verwerken. Hij heeft goede cijfers.

Na de kalme kerstvacantie met zijn schaarse geneugten van een daagje naar de stad en zijn heerlijke leesavonden bij de haard met de grijs-paarse tegels over de diverse Bijbel-

heiligen, komt langzamerhand het voorjaar. Er zit onrust in de lucht. Vaker dan anders zet Leen Lekkerkerker Senior de radio aan, ook als er geen weersberichten zijn, en de leraren op school praten meer van de naderende oorlog. Jolink, de sportleraar smaalt op Polen en Frankrijk. Neen, dan Duitsland! Hij gaat op de leren bok zitten en vertelt de jongens van de grootse Olympiade die hij meemaakte in Berlijn. Ze luisteren, toch is er in de ogen van een kleine jongen vijandigheid. Later begreep Leen, dat die jongen een jood was, maar toen in die eerste oorlogswinter heeft hij vaak naar zijn scherpe ogen en zijn saamgeknepen mond moeten kijken.

Op de morgen, dat Duitsland Noorwegen aangevallen heeft, komen ze met hun drieën vroeg op school. De oudere jongens staan opgewonden te praten en een van de leraars staat er midden in.

- En ik noem het verraad, zegt een grote jongen, de zoon van de dominee in de stad weet Leen, ik noem het verraad.

- Je moet begrijpen, zegt een ander, Duitsland is altijd getreiterd, het heeft ruimte nodig.

Een hoongelach stijgt op.

- Daar heb je Tony met zijn zwarte hemd en zijn Lebensraum.

Leen is er bij komen staan. Op het dorp zijn ook N.S.B.ers. Zijn vader vertrouwt ze niet. Hij kijkt naar de jongen, die daarnet uitgejouwd wordt. Waaróm kan Leen Lekkerkerker niet zeggen, en hij kan evenmin zeggen hoe het gebeurt, maar hij voelt ineens, dat die jongen zijn vijand is, de vijand van allemaal.

Die middag fietst Leen Lekkerkerker niet meer met de meisjes mee naar het dorp om in de pastorie een kop thee te halen, hij fietst direct door naar huis.

Leen Lekkerkerker heeft de steun van zijn vader nodig in de strijd die hij aan voelt komen, maar waarvan hij de grootte niet snapt.

- Nou bennen wij aan de beurt, Marrie, zegt Leens vader, wanneer hij het bericht door de radio hoort, nou bennen wij aan de beurt.

Zijn vrouw schrikt, en als ze die avond aan tafel zitten

en Leen eigenlijk niet weet hoe hij er met pa over moet beginnen, bidt zijn vader heel ernstig voor hun eigen land en volk en voor hun Koningin.

Leen Lekkerkerker doet dit niet veel, hij neemt meestal een formuliergebed, en daarom hebben zijn woorden een diepe ondergrond en een profetische klank.

Het lijkt wel of de spanning, die in die Aprilmaand in Nederland hangt, een zeer ongunstige invloed op Nelia heeft. Ze wordt agressief en brutaal tegen de leraars en wanneer ze het laatste uur aardrijkskunde hebben, barst de bom.

Nelia zit met een nors gezicht in haar bank. Ze heeft gister niets aan haar les kunnen doen. Moeder wou persé, dat ze beneden kwam zitten, ze was zenuwachtig, beweerde ze, en ze huilde steeds. Nelia heeft haar atlas toen maar meegenomen naar beneden. Er kwam niets van leren, telkens was Grie opgevlogen en op het laatst had ze Nelia nog naar de drogist gestuurd om valeriaan.

De lerares ziet haar schuwe blik, die nog iets van de les poogt te zien in het boek, dat half op haar schoot hangt. Er staat een grote wrevel in haar op. De directeur heeft wel gezegd, dat dit kind onder de meest ongelukkige omstandigheden moet studeren, en daarom heeft ze haar altijd ontzien. Maar dit brutale spieken wordt haar te veel.

- Nelia, haar stem klinkt koel, Nelia jij leest toch, vertel me eens waaraan grenst Hongarije, je kunt het zo zien, het staat midden op de bladzij, die open ligt.

Een paar kinderen lachen, want ze zijn niet zoveel van deze lerares gewend, daarom is dit zo vreemd. Juffrouw Verstrate schrikt ook van zichzelf.

Ze is het niet meer meester. Even gaat ze met haar hand langs haar voorhoofd, het is onnatuurlijk warm voor de tijd van het jaar.

- Nelia, vertel jij me eens, waaraan grenst Hongarije?

Nelia heeft gister tevergeefs de landen proberen op te zoeken.

Ze hapert,.... Oostenrijk,... Duitsland...

- Denk nog maar eens goed, zegt de juffrouw, denk nog maar eens goed.

Nelia wordt woedend, ze schudt haar hoofd.

- Het wordt toch allemaal Duitsland, zegt ze plotseling triomfantelijk, waarom zullen we het leren?

Er valt een dodelijke stilte in de klas.

Juffrouw Verstrate trilt. Ze weet van Duitsland iets meer dan deze kinderen, ze denkt aan haar moeder, een jodin, die met een christen getrouwd geweest is, haar vader, aan alle kennissen, die nog in Duitsland wonen, of die uitgeweken zijn naar Amerika, Frankrijk en hier in Nederland.

- Kind, je weet niet, wat je zegt, haar stem klinkt zacht, bijna verwijtend.

- Ik weet het best, troeft Nelia terug, ik weet het best, en ik leer die rommel niet meer.

Nog dieper wordt de stilte dan de eerste keer.

Even flikkeren de ogen achter de bril en klinkt de vrouwenstem beheerst en zacht: Leen Lekkerkerker, zeg jij, waar Hongarije aan grenst.

- Oostenrijk, begint Leen.

- Wandelstok, gekke wandelstok, jij bent natuurlijk weer het lievelingetje. De lerares trekt haar wenkbrauwen op. Leen buigt zijn hoofd over zijn dichte atlas, hij voelt de kleur tot in zijn krullen kruipen. Die akelige daggeldersmeid ook, scheldt hij in zichzelf, die naarling.

- Ik zal de vragen wel schriftelijk opgeven, allemaal een blaadje papier en je penhouder.

De rust keert weer in de klas en als alleen het gekras van de pennen gehoord wordt, klinkt de luide slag van een merel boven dit zachte geluid uit.

Leen Lekkerkerker kijkt even op. Precies in de ogen van de lerares.

De juffrouw luistert ook, weet hij, en het geeft hem het gevoel van een samen geweten geheim.

Juffrouw Verstrate houdt er helemaal niet van om de directeur haar zaakjes op te laten knappen, daarom laat ze Nelia in de klas blijven en vraagt aan Leen of hij even op het plein op haar kan wachten. Leen knikt, dat kan altijd, sinds de

koeien in het land zijn, hoeft hij niet zoveel meer te helpen.

Het gesprek met Nelia verloopt, omdat het meisje zich terugtrekt als een in het nauw gedreven kat. Ze zegt niets, alleen blinken haar ogen verdacht.

Het is maar een kleine portie strafwerk, die ze op krijgt. Ik maak het toch niet, denkt ze, ik maak het toch niet.

Met een ruk haalt ze, wanneer ze naar buiten komt, haar oude fiets uit het fietsenrek, rent Leen voorbij, niet zonder hem nog een keer het woord 'wandelstok' toegevoegd te hebben, en raced dan het plein af.

Leen Lekkerkerker voelt zich plotseling een boertje. Zou hij de fiets van juffrouw Verstrate vast uit het rek halen, of hem laten staan? Hij besluit tot het eerste. Beleefdheid kan geen kwaad, zei zijn vader altijd.

- Fijn jong, zegt de juffrouw tegen hem, rijd je een eindje mee, ik moet jouw kant uit geloof ik.

En het duurt niet lang of Leen vertelt, van het kerstfeest, wat de mevrouw van de dominee toen zei, van hun school, van Nelia en van zijn vader.

- Pa praat net als u, zegt hij vertrouwelijk, pa denkt ook, dat wij aan de beurt zijn met de Duitsers. Maar pa is niet bang, hij zegt, alles komt toch zoals het wezen moet, en... Leen Lekkerkerker kleurt. Hij moet er aan denken, dat hij nu niet meer op een christelijke school is zoals op het dorp. Maar als hij nu niet zegt, waarom zijn vader niet bang is, dan zal... dan zal hij vanavond niet naar de plaat in de bedstee durven kijken, zoals hij elke avond nog doet.

- Vader zegt, hij begint langzaam, vader zegt, dat niet Hitler maar God de wereld regeert, en dat Hitler niets kan doen, of God moet hem vrij geven. En alles komt toch goed, eindigt hij vol vertrouwen zijn korte troostwoord.

- Mijn moeder is een jodin, zegt juffrouw Verstrate zachtjes.

- O, zei Leen verschrikt. Dan fietsen ze zwijgend verder tot de fleurige buitenwijk, waar juffrouw Verstrate woont.

- Ik moet hier door, dag juffrouw.

Eigenlijk is Leen Lekkerkerker blij, dat hij door kan fiet-

sen. Het was net of de ellende heel dicht bij kwam, toen ze dat vertelde van haar moeder, dacht hij.

Die avond loopt hij nog even met zijn moeder haar bloementuin door, dat doen ze dikwijls, zo tussen de thee en het eten. Leen vertelt haar van juffrouw Verstrate, en dat ze bang is voor de Duitsers. Marrie knikt, ze heeft er al genoeg over gehoord. Ze legt haar ouderwordende hand met een lichte druk op de schouders van haar zoon. Leen kijkt op, dat doet moeder altijd als ze wat bijzonders gaat zeggen, weet hij.

- Kijk eens jongen, Leen, jij komt veel meer met zulk soort mensen in aanraking als je vader en ik. Kijk eens, dan kan het zijn, dat je ze zal moeten helpen, inene, zonder dat je vader of ik er over praten kunnen. We staan voor moeilijke tijden, Leen, mijn jongen. Ik denk er dikwijls an en dan heb ik veel aan de preek van Nelly's vader, toen jij gedoopt werd. Je weet het, ik heb je druk zat verteld, dat het over Maria en Martha ging.

Leen knikt, poe heeft het hem vaak verteld, van voor dat hij naar school ging af, maar nooit praatte ze erover als nu, hij wordt er bang van.

- Kijk eens jongen, dominee zei, dat we soms ons eigen werk, ons eigen leven moeten laten liggen, om voor God klaar te staan, denk daar aan, als je wat moet doen, wat moeilijk is.

Leen knikt, hij kan niet alles verwerken en hij is blij, dat hij zijn oudste broer Bas uit de varkensschuur ziet komen.

VIII

Leen Lekkerkerker was zo overtuigd, dat zijn vader gelijk had, dat hij niet eens schrok toen de vliegtuigen overkwamen.

Nu is het zover, wist hij, en het gaf hem een gevoel van opluchting.

Hij ging naast zijn bed staan. Zwaar ronkten de motoren boven zijn hoofd. Dan schudde hij Bas wakker.

- Joh, word eens wakker, het is oorlog.

- Hè wat, doet zijn oudste broer even slaperig.

Dan zit hij naast zijn bed en grijpt zijn broek.

- We moeten er uit, Leen. We moeten pa waarschuwen.

Weer ronkt een zware machine over de eenzame boerderij. In de verte rommelt het afweergeschut.

- Ik zal vandaag wel niet naar de stad moeten, denkt Leen, wonderlijk helder.

Dan, als een zware knetterende slag valt, slaat Bas de arm om de tengere schouders van zijn jongere broer, die in elkaar huivert.

Dan horen ze een stem door de radio. Parachutisten geland, zegt die stem.

De jongens huiveren.

- We gaan naar beneden.

In de keuken zet Marrie een grote pot thee. Ze is nog in haar nachtjapon, door de schrik heeft ze vergeten zich aan te kleden. En Lekkerkerker zit bij de radio, waar steeds meer onheilspellende berichten doorkomen. Dan klinkt plotseling het Wilhelmus, statig en bemoedigend.

Met een resoluut gebaar draait de boer de radio dicht als het vers uit is.

- Het helpt niet of wij al luisteren, we kunnen niets doen en we kunnen niets helpen, als dat zo is zullen we ons best doen. Ik denk niet dat Sjaan zal komen, Grie zal hem wel thuishouwen, en ik denk ook niet dat Leen naar de stad moet. Die kan vandaag meehelpen.

De Duitsers komen wel, maar wij kunnen de beesten niet met een volle uier laten lopen, in de toekomst zullen we de melk nog hard genoeg nodig hebben.

Als het brood op tafel staat, goed brood, vouwt Leen Lekkerkerker zijn handen. Hij bidt in de termen, die hij geleerd heeft in de kerk en op de vereniging, maar ze schijnen hem leeg, plotseling hapert zijn stem. Here, laat het niet te erg worden, en laat ons altijd luisteren naar wat U wil, amen, voegt hij er haastig aan toe.

Een hevig gegier doet hen opkijken. Snel en laag jaagt een bommenwerper over. Die heeft ook haast, erboven vliegt een jager met een rood-wit-blauwe cirkel.

Bas en Leendert staan al bij de deur.

- Hier blijven, roept de zware stem van hun vader hen terug, hier blijven jongens, het is geen koninginnedag en geen vuurwerk.

Er rommelt nog wat dof in de verte, dan wordt het wonderlijk stil.

Wanneer Leen Lekkerkerker met zijn jongens naar buiten gaat om de emmers uit het boenhok te halen, wordt hij getroffen door de stralende morgen. Wijd en glanzend groen ligt het weiland voor hem, de goudreinetten in de boomgaard staan in volle bloei als rose bruidsboeketten, terwijl een leeuwerik naar boven cirkelt en zingt, zingt...

Even staat hij stil.

- Moet jullie eens kijken en horen, en dat alles wordt nou bedorven, zegt hij tegen zijn jongens.

- En dat doen die Duitsers, zegt Leen.

- Neent mijn jongen, niet alleen die Duitsers, wij allegaar, jij en ik net zo goed.

Leen zwijgt. Hij bukt zich om een emmer te pakken.

Het melken duurde lang die morgen. Leen junior is geen geroutineerde kracht en Grie is thuis gebleven. Twee weten

altijd meer dan één, en Grie was een meidje, die was natuurlijk banger.

Het lijkt Bas of er wat wonderlijks aan het dorp is. Hij kijkt nog eens goed, net of er tussen de bomen van het kerkhof een gat gekomen is, maar goed kan hij het niet zien.

- Pa zie jij wat aan het dorp? vraagt hij als ze samen bij de melkbus staan, waarin ze door de zeef van de teems him schuimende verse melk gieten.

Leendert kijkt op.

- Nee... ja toch.

Dan komt Leen junior bij hen staan.

Hij knijpt zijn ogen dicht.

- De beuk in de tuin van de dominee is weg, zegt hij beslist, die stond net voor het dak van de school, en dat kon je nu duidelijk zien.

- Ja, nu je het zegt, je hebt gelijk.

De man met de twee jongens kijken nog eens, ze denken alle drie hetzelfde maar ze durven het niet uit te spreken, een bom, een bom op het dorp.

- We moeten opschieten, zegt Leen Lekkerkerker kort, en dan nemen we de koeien meteen mee naar voren en de zwart ook, die kan wel in de stal staan.

Het doet je goed om maatregelen te nemen, maar het is moeilijk om te realiseren dat deze maatregelen eigenlijk niets waard zijn.

Marrie is iedere keer, wanneer er weer een vliegtuig overgegaan was, de werf opgelopen om te kijken of Leendert en de jongens er aankwamen, maar ze zag niets dan de zwarte met witte vlekken, die de koeien waren.

Wanneer ze voor de zoveelste keer naar buiten loopt, hoort ze haar naam roepen. Ze kijkt op, want die stem kan ze met geen mogelijkheid thuisbrengen.

Vrouw Lekkerkerker!, vrouw Lekkerkerker!

Dan ziet ze dat Nelia, op een herenfiets de werf oprijdt, haar haren hangen los en ze heeft een schort voor.

- Wat is er meid, vraagt ze.

- Mijn moeder is dood, door die bom.

Marrie voelt of er een koude band om haar hart gelegd wordt.

- Je moeder, herhaalt ze dwaas, je moeder?

- Jaat, en me vader kan niet komen, de buurvrouw wou het gaan zeggen, maar ik heb gauw Pa's fiets genomen, en nou wil ik niet meer naar huis, ik wil niet meer naar huis. Wild snikt het kind, over het stuur van haar fiets gebogen.

Marrie Lekkerkerker heeft eens Nelia uit een bedompte bedstee gehaald, en het is menselijkerwijs gesproken aan haar te danken, dat dit kind nog leeft.

- Ga maar effies naar binnen, zegt ze zacht, ik heb nog wel een bakkie thee voor je.

Nelia gehoorzaamt, onhandig zet ze de fiets tegen de schuur, het ding klettert onderuit, maar niemand ziet het.

Dan loopt ze achter de oudere vrouw aan naar binnen.

Met een paar korte woorden, vertelt Marrie aan haar dochter wat er gebeurd is. Grie begint te huilen, maar Nelia zit strak en stijf op haar stoel.

- Je hoeft niks meer te vertellen, als je niet wil, maar misschien zou het je goed doen, als je er wat van zei.

Nelia schudt haar hoofd.

- Moeder was naar buiten gegaan, toen die twee vliegtuigen over kwamen, en ik heb ze gevonde, ze bleef zolang weg na die bom, en ik wou naar de stad, en toen...

Het meisje krimpt in elkaar, dan staat ze op. Even later hangt ze over de pompbak in de gang en braakt, braakt.

- En Sjaan, wat zeg je van de oorlog, vraagt de boer, binnenkomend.

Leen Lekkerkerker heeft de fiets van zijn knecht op de werf zien liggen.

Sjaan is toch nog gekomen, dacht hij, dat is hem meegevallen.

Een ongewoon geluid achter op de deel doet hem opkijken.

Dan ziet hij Nelia over de pompbak hangen. Hij fronst zijn wenkbrauwen, hij is niet erg gek op Nelia, en sinds dat ze nog een porkie van vijf jaar was, is ze niet meer bij hem op de werf geweest.

Dan komt zijn vrouw doodsbleek uit de keuken.

- Je mot wat water drinken, Nelia, zegt ze. En dan ziet ze haar man staan.

- Grie Vermeulen is uit de tijd, zegt ze kort.

- Zo maar inene, ze was toch niet mankerende?

- 'n Bom.

- Ik kwam zeggen, dat pa niet kon komen vandaag. Nelia leunt tegen de pompbak. De buurman wou het zeggen, maar ik heb pa's fiets gepakt. Ik wil niet meer naar huis toe.

- Jij blijft vandaag hier, beslist Marrie. En Leen gaat even naar het dorp.

- Ik? wil haar man weten.

- Nee, de jonge Leen, die kan het best weg.

Leendert Lekkerkerker is niet gewend om zijn ouders tegen te spreken, maar nu branden de woorden hem op de tong. Hij durft niet naar het dorp, en hij... hij zou alles wel willen zeggen. En die boom, die ze ineens niet meer zagen, die stond vlak bij Nelly's huis.

- Zijn er nog meer?, wil hij weten.

- Nelia kijkt hem verdwaasd aan. Poe lag in de tuin, ze zou een paar paardebloemen halen voor de konijnen, dat deed ze elke ochtend. Ik heb ze gevonden.

Weer wordt haar gezicht doodsbleek, en weer kokhalst ze, maar ze heeft niets meer in haar maag.

Neem Sjaane's fiets mee, die kan die nodig hebben, roept Leen Lekkerkerker zijn vertrekkende zoon na. Hij kijkt naar zijn rug. Leen is lang en smal, zo lijkt hij wel zeventien.

Op een klein dorp merk je betrekkelijk weinig van de oorlog, en het leven op de boerderij van Leendert Lekkerkerker gaat gewoon door.

Sjaan heeft aan de baas gevraagd, of hij, nu zijn vrouw gestorven is, in het huisje mag blijven wonen, de zus van zijn vrouw zal hem schoon en dicht houwen en een buurvrouw zal voor de pot zorgen.

Vroeger zou Leen Lekkerkerker gezegd hebben: Sjaan,

weet je wat jij moet doen, jij moet die meid van jou thuishalen. Dat durft hij nu niet, wat moet zo'n jong ding in zo'n klein huisje de hele dag doen, terwijl het dorp vol is met soldaten. Neen, dan is Nelia Vermeulen maar beter in de H.B.S. opgeborgen.

Nelly van de dominee en de jonge Leen zijn schuw als Nelia, zoals vroeger, maar nu in haar regenjas met het zwarte rouwdriehoekje, naast hen komt rijden.

Ze weten niet wat ze zeggen moeten. Vooral Leen niet, die naar het dorp geweest is, hij heeft de plek gezien waar Nelia haar moeder gevonden heeft. De grond is nog donker van het bloed.

Ze moet zo dood geweest zijn, haar hele gezicht was stukgeschoten, Sjaan heeft haar niet eens meer mogen zien, vertelde de buurman.

- Ik mag nou in de kamer leren van pa, zegt Nelia plotseling.

Leen kijkt snel op. Dan ziet hij hoeveel rustiger de zwarte ogen staan.

Na de eerste schrik op de allereerste morgen, toen de oorlog direct al Nelia's moeder slachtoffer maakte, merkte je heel weinig van de bezetting. Het leven ging in het dorp zijn gewone gang en elke morgen trapten de drie uit het dorp naar de H.B.S., die nog niet gevorderd was.

Leen Lekkerkerker had het altijd prettig gevonden om naar de stad te gaan. Nu vond hij dat niet meer, nu hij die Duitse post voorbij moest en langs de school reed waar ze in lagen, nu er borden met Ortskommandantur op het mooie Gothische stadhuis hingen.

En op de H.B.S. is het ook anders geworden. Leen kan niet zeggen wat het is, maar je bent waakzamer, hij knikt met zijn hoofd, terwijl hij dit woord in zijn gedachten naproeft, ja dat is het, waakzamer.

Vroeger konden de jongens niet genoeg krijgen van de verhalen van Jolink, de sportleraar over de Olympiade te Berlijn. Nu worden zijn verhalen met een wantrouwend stilzwijgen beantwoord.

In hun klas is het niet zo erg, maar in de hoogste klassen

wordt heftig gedebatteerd over de kansen van Duitsland, en de repetities zijn die zomer van een minder gehalte dan gewoonlijk.

Alleen de drie van het dorp maken ze gewoon goed.

- Doen ze bij jullie niet aan de oorlog, vraagt de leraar Frans, als hij de enige drie achten uitdeelt? Of vinden jullie het heel gewoon?

Er hangt plotseling een spanning in de klas.

- De boeren zijn blij dat ze aan de weermacht kunnen leveren. Het enige joodse kind uit de klas sneert zijn angst uit in deze veronderstelling.

- Je wint of verliest er niks mee, als je je koortsig maakt, praat Leen zijn vader na. Hij krijgt de baard in de keel, zijn stem is onnatuurlijk zwaar. Zolang als het mogelijk is moeten we gewoon doorgaan, als het nodig is, kunnen we altijd nog overstuur worden.

De Franse leraar fluit tussen zijn tanden. Zo heeft hij zijn opmerking niet bedoeld, maar die slome boerenjongen blijkt pit en koelbloedigheid te bezitten.

- Je hebt gelijk, Lekkerkerker, zegt hij en Leen kleurt van genoegen bij het horen van zijn achternaam, jij hebt gelijk, weet je wat de Watergeuzen vroeger zeiden? Nee? Nou dit: Bidt God en houdt je kruit droog. Ik geloof dat we ons kruit nat laten worden, omdat we het bidden verleerd hebben. En nu jongens, de zevende les.

Gehoorzaam werden de open grammatica's op de lessenaar gelegd, maar de sfeer in de klas was veranderd.

Leen zit in zijn bank te piekeren, zou hij nu hebben moeten zeggen, dat de leraar ook moest bidden en dat zijn vader het ook deed, of zou hij het beste gedaan hebben, door zijn mond te houden, trouwens Latrie, de Franse leraar, had hem bitter weinig kans gegeven.

Dan op een middag, als Leen in de vroege herfstschemer naar huis fietst is de boomgaard vol met vreemde schonkige paarden, die stug en angstig op een kluitje bij elkaar staan. En over de werf, waar hoogstens een paar kippen kakelen, klinken blaffende Duitse bevelen.

Zijn moeder komt hem met een bezorgd gezicht tegemoet.

Ja, twee hoge moeten in jullie bed slapen, jullie gaan in de lege bedstee in de keuken.

Leen kijkt haar aan. Hij kon niet zeggen, hoe erg of hij het vindt. Nog altijd hangt de prent van het eerste kerstfeest bij de beddeplank. Er gaan dagen en dagen voorbij dat Leen hem vergeet, maar plotseling als er iets anders gebeurt, als hij het moeilijk heeft, dan geeft die plaat troost. Hij kan dan weer rustig aan God denken en bidden. En nu moet daar een mof slapen, een mof...

Je moet je vijanden lief hebben, zei zijn vader laatst, toen Bas op de Duitsers schold. Leen vindt het nu erg moeilijk, toen vond hij het vanzelfsprekend. En nu, nu hij juist die prent zo nodig had, nu moet hij ergens anders slapen.

De Duitsers zijn dof en correct. Leen, die hen het beste verstaat, hoort dat zij en de paarden van het oostfront komen, viel kaput, zeggen ze. Ze mochten niet met verlof naar huis, wie weet of ze nog wel een thuis hebben, er zijn zoveel bommen gevallen en iedere nacht weer raasden de vliegtuigen over.

De paarden, die aan de droge hoogvlakten van de Hongaarse poesta gewend zijn, sterven als ratten in het kleumerige herfstklimaat van dit lage land bij de zee.

Omdat het in de stad krap wordt, nemen de drie-uit-het-dorp zo nu en dan eens wat mee voor de leraars. Leendert junior heeft een zwak voor de lerares aardrijkskunde, en toen hij per ongeluk hoorde, dat haar moeder ziek was, vroeg hij aan zijn vader om tien eieren te mogen brengen.

Hij wil haar echter de schampere opmerkingen van de sportleraar besparen. Jolink kan zo smalend spreken over papkinderen, die aan een wetenschappelijk uitgekiend rantsoen, waar legers zulke prestaties op leverden als het Duitse, nog niet genoeg hadden en zo a-sociaal waren om te hamsteren.

Hij begreep dat niet.

- Ik wel, had de Franse leraar opgemerkt, ik wel, hersens hebben altijd meer nodig dan spieren, dat zie je nu weer.

De sportleraar had gezwegen. Maar de Franse leraar had plotseling huiszoeking gekregen. Er werd niets gevonden, maar het verhaal deed onder de jongens al sterker de ronde,

dat de Franse leraar tot de illegalen behoorde. Het was in de tweede oorlogszomer nog een vaag begrip.

Leen moet er aan denken, als hij op zijn vrije Woensdagmiddag naar de stad fietst. Ze hebben ons tot nog toe veel vrijheid gelaten, ze vallen mee, zou je zo zeggen, heeft zijn vader gezegd aan tafel, maar ik vertrouw ze niet, en als ze net als in Duitsland aan de Joden beginnen, dan moeten wij die beschermen. Toen heeft hij twaalf eieren in een kanis gepakt en aan Leen gegeven. De Duitse Feldwebel staat er bij, en zegt aan Leen, dat hij ook eieren wil kopen. Hij houdt Leen Lekkerkerker het beduimelde Hollandse papiergeld voor.

Leen Lekkerkerker noemt een dubbele prijs, de Duitser betaalt. Dan slentert hij met de grove klap van de laarzen naar zijn kwartier in de wagenschuur.

- Die klant heeft de eieren voor je juffrouw betaald, zegt de oude boer tegen zijn zoon, en zeg haar maar, dat we op onze hofstee nog altijd merakel mooie plekjes hebben. Om te logeren begrijp je, dan lacht Leen naar zijn vader. Het valt die op, hoe wijs de jongen wordt en hij is helemaal amperan veertien jaar.

Aan dit alles moet Leen denken, wanneer hij aanbelt. Juffrouw Verstrate doet zelf open, ze kijkt verbaasd, wanneer ze haar beste leerling voor zich ziet.

- Leen, toch geen moeilijkheden, vraagt ze verschrikt.

- Nee juffrouw, ik hoorde, Leen kleurt plotseling, hij weet niet hoe hij het zeggen moet, dan duwt hij haar het mandje eieren in de handen, van mijn vader en moeder.

Even is juffrouw Verstrate net zo beduusd en verlegen als de boerenjongen. Dan houdt ze de deur verder open.

- Kom eerst maar eens binnen, dan kunnen we misschien er samen uitkomen, grapt ze, terwijl ze met de hengselmand voor gaat. Daar liggen, keurig verpakt in zacht hooi, twaalf grote bruine eieren. Een troostend gezicht voor een stadsmens, die weinig moed heeft om te smokkelen. Tranen springen haar in de ogen als ze Leen Lekkerkerker langs zich laat gaan.

- Ga maar in de achterkamer, moeder is al weer op, ik zal even de eieren weg zetten, wat kosten ze?

- Die zijn al betaald.

- Wat zeg je nu? vraagt juffrouw Verstrate.

Dan vertelt Leen Lekkerkerker van zijn vader, die de Feldzwiebel, zoals hij zegt, het dubbele gevraagd heeft voor de eieren, zo heeft niemand scha, besluit hij filosofisch zijn verhaal

Het oude dametje in de crême gebreide sjaal knikt vrolijk.

- Is dat nu een leerling van je, en komt die zomaar eieren brengen, dat is uitstekend mijn jongen, zul je je vader en moeder bedanken, dat zijn zeker goede mensen, ach ja, de Nederlanders zijn allemaal goeie mensen.

Dit doet Leen denken aan de laatste boodschap van zijn vader. Het lijkt hem onwerkelijk in deze rustige kamer, waar een prachtige foto van de Alpen boven de divan hangt met een uitzonderlijk mooi kleed. Kelim weet Leen, dat heeft Nelly van de dominee hem verteld.

Maar toch, zijn vader heeft het gezegd, hij schraapt zijn keel, dan zegt hij plotseling ernstig:

- Juffrouw, mijn vader zei, dat we bij ons op de hofstee nog beste plekjes hadden, om te logeren, ziet u.

De moeder kijkt naar de dochter.

Dan steekt ze haar oude hand uit.

- Mijn jongen, zegt ze, ik hoop dat we er nooit gebruik van zullen hoeven te maken, maar het is prachtig, dat je vader dat zegt. Heeft je vader misschien ook joodse familie?

Leen schudt zijn hoofd. Vader zegt, dat we niet voor de Joden kunnen bidden en ze geen plaats in ons huis geven, als je het een doet, moet je het ander ook doen.

Plotseling valt er een stilte in de gezellige kamer. Juffrouw Verstrate kijkt haar moeder aan. Ze heeft altijd een vaag idee gehad, dat godsdienst en bekrompenheid, vooral op het platteland, bijna eender waren en nu wordt ze plotseling geconfronteerd met een rustige moed, die bereid is de situatie te overzien niet alleen, maar daaruit ook de consequenties trekt.

Leendert zit op zijn stoel te schuiven. Zal de juffrouw het gek vinden, wat hij gezegd heeft, maar het ìs zo, want vader doet het omdat hij gelooft, dat weet hij zeker.

- Leen, klinkt de zachte vrouwenstem bewogen, Leen dit is een geweldig aanbod, en ik zal jou en je vader niet beledigen door te zeggen, dat jullie niet weten wat je ons aanbiedt. Kijk eens jongen, ik mag er pas gebruik van maken als het nodig mocht zijn.

- Altijd, zegt Leen en vervalt onwillekeurig in het dialect dat zijn vader spreekt, altijd, je komt maar eens bouwen.

Nu Leen zijn eieren en zijn boodschap afgeleverd heeft, kan hij naar de foto's aan de muur vragen, en de juffrouw vertelt maar.

- Jammer, dat Max hier niet is, die heeft een voettocht door de Dolemieten en Joego-Slavië gemaakt, zegt de oude dame plotseling.

Leen kijkt op. Het is al drie uur.

- Ik ga, zegt hij, ik heb vader beloofd om nog mee te melken.

- Wat een lieve jongen Gerda, zegt mevrouw Verstrate.

- Mijn beste leerling moeder, een boerenjongen, hij blijft zichzelf, maar intelligent, geen voorbeeld van.

Wanneer Leen thuiskomt is de hele werf in rep en roer. Er is plotseling een bevel gekomen, dat de soldaten weg moeten trekken. Ze spannen de paarden in en een vurige vos slaat op hol, hij gooit de soldaat om en rent de weg op naar het dorp.

- Ein Fahrrad, brult de man, ein Fahrrad.

Bas komt met een kruiwagen aan lopen.

- Kan je die soms gebruiken, vraagt hij met een onnozel gezicht.

De man vloekt verschrikkelijk. De Feldwebel komt naderbij.

- Ik ken geen Duits, mijnheer, zegt Bas onnozel, ik dacht dat hij...

Maar Leen ziet de donkere ogen van zijn broer schitteren. Bas heeft het land aan de Duitsers, en als Leendert Lekkerkerker Senior hem niet tegen hield, zou hij allerlei onbekookte dingen gedaan en gezegd hebben.

Dat gelooft Bas ook wel, maar hij geniet er toch van, als hij die Duitsers in de weg kan lopen.

Door deze drukte merken ze niet, dat Leendert laat is, hij kan de koeien nog achteraf vandaan halen, zijn oog valt op het stuk land, waar de paarden in liepen, het is kaalgevreten en kapot getrapt.

Leendert heeft van bommen gehoord, hij heeft de beuk in de pastorietuin gezien, die dwars door midden gespleten was, en met verdorde blaren bij de bloeiende gouden regen stond, maar nu, bij het vernielde weiland van zijn vader, beseft hij pas, dat oorlog vernieling betekent.

- Komt er nog iets van terecht, pa, vraagt hij bijna angstig.

- We zullen er na het melken een dot hooizaad op gooien en als het vandaag of morgen regent, is het binnen een week weer groen, mijn jongen. Als alles zo gauw terecht kon komen, dan was het geen merakel, gras groeit wel weer, maar de mensen die dood zijn, die komen niet meer weerom, denkt maar eens aan Grie van Sjane.

Leen knikt, hij durft niet aan zijn vader te zeggen, dat Nelia eigenlijk blij is, dat haar moeder er niet meer is. Nelia kan nu veel beter werken, ze ziet er ook aardiger uit, en plaagt hem helemaal niet meer.

Alleen dat woord Wandelstok, bijna iedereen zegt het op school, hij luistert er zowat naar, als naar zijn eigen naam, net zo goed als ze de jongen van de burgemeester De Vlag noemen, waarom weet hij ook niet, maar hij heet De Vlag.

Die avond slaapt Leen weer in zijn eigen bed.

Vlak bij de plaat van zijn eerste schoolkerstfeest is een brandvlek in de beddesteeplank, er kan een sigaar gelegen hebben, maar er kan ook een kaars gestaan hebben. Wie zal zeggen, wat soldaten denken, als ze eens in een rustige bedstee tot zichzelf komen?

IX

In dat voorjaar, een dag na de Februaristaking, kreeg de oude Jakob de Jong een beroerte, en nadat hij drie dagen in de bedstee op zijn roodbonte kussens had liggen rochelen, ging hij uit de tijd.

Jacob de Jong had een klein, maar net spulletje aan het jaagpad, hij reed de hele Steinse dijk melk, en liet zijn enige dochter Heiltje niet onbemiddeld achter.

Iedereen dacht, dat Heil wel in het dorp zou gaan zitten leven, maar op de dag na de begrafenis stond er in de Schoonhovense krant een advertentie, waarin ze een flinke bouwknecht vroeg.

- Ze zal er niet veel op horen, mompelde Leen Lekkerkerker senior, toen hij de advertentie las, Heil is nogal erg, op 't gierige af, en de jonge kerels hebben vandaag aan de dag nog werk zat.

Maar Leen Lekkerkerker vergiste zich.

Want toen Sjaan die morgen aan de koffie zat, zei hij, dat hij wel zinnigheid in dat spul had, hij kon dan bij Heil inwonen en er was ook wel een plekkie voor Nelia.

- Waarom trouw je niet inene, vroeg Marrie plotseling scherp, want ik geloof toch dat je het daarop aanstuurt.

Sjaan was te overrompeld om nee te zeggen.

- Een vent alleen is ook niks, verweert hij zich.

- Nou, je hoeft je er niks van aan te trekken, zegt Leen zachtjes, je ken der wat mijn aanbelangt op af gaan.

Sjaan kijkt zijn baas achterdochtig aan. Zou hij zo slecht bevallen zijn, dat ze blij zijn om hem te slijten?

Het is alsof Leen Lekkerkerker de onuitgesproken vraag van zijn knecht voelt.

- Kijk eens Sjaan, zegt hij, langzaam, alsof hij niet voorzichtig genoeg met zijn woorden kan zijn, kijk eens Sjaan, we weten hoe jij er voor zit, en we weten ook, dat dit een beste kans is om voor jou en Nelia's weer een thuis te hebben. En ik denk dat ik wel hulp genoeg kan krijgen.

Onwillekeurig gaan Leen Lekkerkerkers handen naar de binnenzak van zijn jas, daarin zit de brief van Juffrouw Verstrate. Ze heeft een neef die buitenlucht nodig heeft, zou die voor onbepaalde tijd op de boerderij mogen komen? Hij is genegen alle werk mee te doen, want lichamelijk is hij gezond, maar geestelijk is hij geschokt door de oorlog.

Leen Lekkerkerker heeft die brief gister ontvangen, en hoewel hij wist dat hij het doen zou, zat hij toch met de moeilijkheid hoe Sjaan deze dingen zou verdragen. Sjaan was een beste vent, en hij smokkelde wel, maar je kon niet zeggen, dat hij nou zo bar hoog met de Duitsers wegliep. Hoewel, als Sjaan ergens voordeel in zag, was de verleiding voor hem groot.

- Hebt u al iemand op het oog baas? wil Vermeulen weten.

- Jaat, zegt Leen, die besluit dat geheimzinnigheid het slechtste is wat hij vandaag aan de dag doen kan, jaat, ik kreeg net een brief van familie van de vrouw uit Rotterdam. Je zal d'er wel eens van ze gehoord hebben, het was de zuster van de vrouw d'r moeder en die d'r kleinzoon, die jongen heeft verschrikkelijk geleden door het bombardement, en nou die beter is durft die niet meer in de stad. Nou kreeg ik vlede juist een brief om te vrage of ze hem hier mochten brengen. Ik dacht eerst van nee te zeggen, jij had de oudste rechten en je kan zo'n jongen voor niks niet te eten geven.

Dat is een argument, dat Sjaan Vermeulen tenvolle begrijpt....

- Daar benne de tijden niet naar, baas, betuigt hij zijn instemming.

- Nou dan, en toen jij over Heiltje de Jong begon, toen dacht ik, dan laat ik mijn neef hier komme, het zal wel tobbe zijn, zo'n stadsjongen, maar Bas komt aardig in de hand en we moeten mekaar helpen.

Daar is Sjaan Vermeulen het gloeiend mee eens. En Zaterdag in de scheerwinkel wordt de verandering besproken en door de dorpsgemeenschap goedgekeurd. Leen Lekkerkerker heeft schoon gelijk, dat hij zijn familie helpt en Sjaan Vermeulen nog groter gelijk, dat hij zijn eigen bij Heil de Jong er in draait.

Op de eerste vrije Woensdagmiddag wordt Leendert junior weer met een eierenkanis en een brief naar juffrouw Verstrate gestuurd. Hij doet dit zo eens in de maand en vindt het erg prettig. Aardrijkskunde blijft nog steeds zijn lievelingsvak, en de juffrouw heeft prachtige boeken en platen.

Laatst heeft hij er een mee mogen nemen over Canada. Zijn vader had er ontzettend veel plezier in gehad en toen Leen dat zei, gaf de juffrouw hem geregeld boeken mee voor zijn vader. Die las 's avonds graag, nu er en met de school en met de kerkeraad niet zo veel vergaderd meer kon worden.

Er was echter nog genoeg te doen voor Leen Lekkerkerker. Moesten sommige jongens niet tegengehouden worden voor de arbeidsdienst?

Op zichzelf is het niet slecht, dat ze eens leren om een spaai vast te houden, zegt hij tegen Marrie, wanneer hij weer van een tevergeefs bezoek thuis komt, maar ze helpen de vijand, en dat moet ieder zelf verantwoorden. Marrie kijkt hem aan. - Ik dacht dat jullie ze daarom tegenhielden, zegt ze.

- Nee, meid, Leens stem klinkt teer en zacht, nee meid, dat komt er wel bij, maar het eigenlijke is, dat ze die jongens vol gooien met de leer van Hitler. Zie je, de mens doet het, en God kunnen ze uitschakelen. Ik heb wel eens gedacht, zegt hij lachend, ik heb wel eens gedacht, dat we God bij de dingen slepen waar we eigenlijk zelf het meest op vertrouwen. De Duitsers hebben ‘God met ons’ op hun koppelriemen staan en wij op onze guldens, en we zijn allebei bedrogen uitgekomen.

Marrie knikt, ze is al meer dan vijftien jaar met Leen getrouwd en telkens als hij over die dingen begint, kan ze weer naar hem luisteren, als toen ze een jong ding van amper

twintig was en ze samen uit de Zondagavondkerk de stille Tiendeweg afliepen.

Ze kan niet precies zeggen wat het is, dat hoeft ook niet, vindt ze, maar als haar Leen zo doende is, krijgt ze altijd het gevoel, dat hij precies de weg weet, en dat ze veilig zal gaan als ze naar hem luistert.

Dat komt omdat Leen altijd probeert te doen wat in de Bijbel staat, weet ze.

Even legt ze haar hand op zijn arm.

- Nog een bakkie koffie, vader?

- Kin het nog lije, meid.

- Jij hebt het verdiend, zegt ze met overtuiging.

Leen zucht diep.

- Ach, we kunnen de mensen zo weinig bij brengen, en we zijn zelf zo dikwijls er gruwelijk naast, zo gruwelijk naast nou, met die oorlog.

Nu heeft Leen junior een brief bij zich, netjes dichtgeplakt en met het adres er op geschreven met zijn vaders grote schoolse letters.

Leen geneert zich een beetje voor dat ouderwetse adres, maar dat durft hij helemaal niet te zeggen. Gehoorzaam stapt hij op de fiets.

Er zit iets zomers in de lucht.

Als hij buiten het dorp op de dijk komt, hoort hij heftig bellen.

Hij kijkt om, je kunt nooit weten en eieren zijn op de bon.

Het is Nelia maar, in haar fietstassen heeft ze een dik pak.

- Moet je ook naar de stad?

- Jaat. Leen is kort af, maar hij kan een meisje, dat dag in dag uit met hem meefietst, nu niet verbieden om naast hem te rijden.

Toch is hij innerlijk gewaarschuwd.

- Ik ook, babbelt Nelia verder, ik moet even naar Jolink.

- Naar Jolink? Leen trekt zijn wenkbrauwen bijna tot zijn glanzende blonde krullen van verbazing.

- Is dat zo gek, Wandelstok?

Leen wordt kriebelig, hij kan van iedereen hebben, dat ze wandelstok zeggen, behalve van Nelia.

- Nee, aarzelt hij.

- Nou ik moet wat boter en kaas brengen, dat doe ik dikwijls, hij betaalt goed.

- En onderlaatst had hij nog zo'n grote praat, dat hij het met de rantsoenen best kon doen, en schold hij Max Potharst nog uit, dat die zo slap was, en...

- Dat moet hij van de partij, zegt Nelia wijs, en Max is een Jood, dat weet je ook wel.

- Nou, en wat zou dat?

Nelia zegt niets meer. Leen kijkt zo kwaad.

- Waar moet jij naar toe? vraagt ze om hem af te leiden.

- Een boodschap, zegt hij vaag.

- Wat, Nelia laat zich niet met een kluitje in het riet sturen.

Leen pijnigt zijn hersens af om iets te verzinnen, dat waarschijnlijk lijkt.

- Dat gaat je niet aan, zegt hij plotseling stroef.

Nelia knikt. Zeker ook smokkelen, dat mag van die fijne Leen Lekkerkerker, die ouderling, natuurlijk niet gezegd worden, en daarom mag Leen de wandelstok het niet zeggen. Gelijk heeft tie. De dominee is er gruwelijk tegen, die zou zijn bloedeigen vrouw honger laten lijden als de boerinnen niet wijzer waren en mevrouw zo nu en dan een pondje boter of kaas toestopten. Een mens mocht geen zelfmoord plegen zolang als het eten nog in de buurt was, vonden ze.

Zo fietsten die twee een poosje zwijgend naast elkaar, dan zegt Nelia plotseling, dat ze het niks erg vindt als hij, Leen, ook met smokkel naar de stad gaat, maar dat hij dan niet zo geheimzinnig moet doen, ze zijn toch van het dorp.

Maar deze uitnodiging tot vertrouwelijkheid slaat Leen ook af.

- Ik moet een brief wegbrengen voor mijn vader, zegt hij ten einde raad.

Gelukkig bevredigt dit Nelia en praat ze verder over de sommen, die ze zo moeilijk vindt. En Heil wil niet, dat ik de hele tijd zit te leren, ze zegt, dat ik best een sprei kan haken, en nou heeft mijn vader nog zwart breikatoen gerole voor kaas, dan kan ik pas aan mijn huiswerk beginnen. En

vader durft er niks van te zeggen. En licht heb ik boven ook niet, gelukkig, dat het zomer wordt, besluit ze zuchtend, dan kan ik tenminste vroeg gaan leren, melken hoef ik niet, dat heeft mijn vader duidelijk gezegd. Dat is tenminste een voordeel.

Leendert knikt, Nelia heeft meer moeite dan hij.

- Gelukkig, dat je zo knap ben, zegt hij troostend.

- Ja en wat heb ik eraan, de jonge mond trekt bitter, wat heb ik eraan, mijn vader zal toch wel met Heil trouwen, en dan is zij de baas, en ik wil geen boerenmeid worden, ik wil niet, en dat weet Jolink ook, hij zal me helpen, zegt hij. Wat kan mij het schelen of ik aan de Duitsers verdien, ik wil verder leren, ik wil op een kantoor in de stad. Ik wil niet op de boerderij, en later net als mijn moeder versjaggerijnen.

Leendert kijkt op zij, hij dacht dat hij het moeilijk had, maar Nelia... hij krijgt plotseling medelijden met haar.

- Het zal wel goedkomen en anders help ik je wel.

- Wandelstok, ik houd je aan je woord, zegt ze, en haar gezicht is heel ernstig, wanneer ze voor een ogenblik haar bruine smalle meisjeshand op zijn vuist legt.

- In orde, zegt Leen kort. Hij begrijpt plotseling niet, waarom hij altijd zo'n hekel aan Nelia gehad heeft.

Er gebeuren wonderlijke dingen bij juffrouw Verstrate. Ze vergeet de eieren naar de keuken te brengen, maar gaat ineens in de gang de brief lezen.

Dan roept ze plotseling Max, en een lange jongeman komt naar beneden. Hij heeft donkere ogen, en je kunt zo zien, dat hij een Jood is, vindt Leen. Hij geeft die mijnheer beleefd een hand.

Dan pas staat de oude mevrouw moeizaam op uit haar stoel, die bij het raam staat.

- Jullie moeten naar binnen gaan en Gerda zorg eerst eens voor thee.

Zij neemt het mandje eieren, en loopt naar de keuken.

Leendert kijkt verwonderd van de een naar de ander.

Ze staan samen die brief te lezen.

Het lijkt het beste, dat ik maar even met je meefiets, Leen Lekkerkerker, dan kunnen we alles afspreken.

Leen knikt, hij hoopt alleen dat Nelia niet op hem wacht, zoals zij beloofd heeft, maar dat durft hij niet aan de juffrouw te zeggen, zonder een kleur te krijgen.

Leen wordt zo in beslag genomen door de vraag, of hij Nelia zal zien staan bij de brug van de Waaiersluis, dat hij maar vaag antwoord geeft op de vragen van de juffrouw.

Zo rijden ze zwijgend naar huis. Leen is benieuwd wat zijn moeder wel van dit plotselinge bezoek zal zeggen. In een oogwenk ziet hij dat ze er enigszins op gerekend heeft, want het zondagse theeblad staat op tafel en moe heeft haar gebloemde schort voor. Leen vindt dat dat precies bij haar past, al die vrolijke bloemen, net of ze haar tuintje mee naar binnen genomen heeft.

En ook zijn vader is in de keuken, eigenlijk had die allang onder de koeien moeten zitten. Hij kijkt hem vragend aan.

- Ga jij Bas maar helpen, Grie is ook al in de bocht, zegt Leen Lekkerkerker tegen zijn zoon.

- Goed, pa.

Juffrouw Verstrate kijkt verwonderd. Ze is dikwijls op bezoek bij de ouders van haar leerlingen geweest, maar ze heeft het zelden meegemaakt, dat een van de kinderen op zo'n volmaakt rustige en vanzelfsprekende manier de deur gewezen werd. Meestal kwamen hier enige paedadogische krachttoeren aan te pas. Ze kijkt het vertrek eens rond. Hier zou Max beslist tot rust komen, weet ze.

Wat er gevraagd en gezegd moet worden is gauw genoeg gebeurd. Die avond zal Max, de volle joodse neef van juffrouw Verstrate, intrek nemen op de boerderij. Hij zal zijn eigen naam houden en zijn persoonsbewijs zal alleen maar vermelden dat hij kantoorbediende is. Een jaar later wordt dit ook veranderd, als de razzia's steeds groter omvang aannemen.

Het leven wordt steeds moeilijker, en Leen Lekkerkerker krijgt het gevoel of hij in een droomwereld leeft. Hij kan het niet verklaren, maar als hij naar de H.B.S. in de stad gaat,

krijgt hij het gevoel, dat dit niet echt is, dat dit een keer moet ophouden. Dat het echte leven op de boerderij is, waar zijn vader dikwijls met Max naar de Engelse zender luistert, en Bas zowat iedere avond op sjouw is voor de onderduikers.

Leen zegt er niets over, Grie ook niet. Die groeit op tot een rappe jonge meid met een vrolijk gezicht en een scherpe tong. Ze helpt Bas en haar vader zoveel mogelijk mee, en werkt daarnaast met Max op de boerderij.

Max. Het is voor Marrie Lekkerkerker moeilijk om het leven zonder hem in te denken. Je zou zeggen, dat hij zijn hele leven bij ons soort mensen gewoond had, spreekt ze haar verwondering uit tegen haar man.

Die knikt, ook hij heeft de stille jonge jood leren waarderen in zijn bescheidenheid en dankbaarheid.

Max komt niet te veel in de buurt, maar blijft er ook niet vandaan, hij is een geaccepteerd lid geworden in het gezin Lekkerkerker.

Het is Max, die Leen helpt bij het moeilijk wordende huiswerk. Eigenlijk is het niet nodig, en het geeft de jongen een ongewilde voorsprong op de twee meisjes. Nelia accepteert het. Ik wil mijn diploma halen, zegt ze en hoe ik het haal is minder, haar mond is bitter en haar ogen hard, wanneer ze deze woorden uitspreekt, ik wil mijn diploma halen. Maar ik moet het thuis van de stukjes en beetjes hebben, eerst de vaat, dan de kousen, dan mijn ster aan de sprei voor Heil en dan mag ik aan mijn schoolwerk, maar niet lang, want de kaarsen zijn duur, en pa heeft al zijn peteroliebonnen verkocht.

Leen helpt haar zoveel mogelijk. Het is wonderlijk, maar na die ene keer, dat ze samen met smokkel naar de stad fietsten is er een soort stilzwijgende kameraadschap ontstaan. En Leen vindt het niet eens erg meer, wanneer Nelia wandelstok zegt.

Op de fiets overhoort hij haar haar geschiedenis of natte his, en dikwijls schrijft ze nog roef roef de laatste sterio-opgaven van Leendert over in het fietsenhok achter de H.B.S.

Nelly hangt er deze derde oorlogswinter zo'n beetje bij. Daarbij komt nog, dat ze bang wordt.

Dominee kan de oorlog niet verdragen, heeft Leen Lekkerkerker eens gezegd, toen Bas verontwaardigd thuis kwam omdat er in de pastorie een onderduiker voor een nacht onderdak geweigerd was.

- Je moet hem niet hard vallen mijn jongen, je moet nooit vergeten, dat zijn broer in Duitsland gevangen zit, en denkelijk al uit de tijd is. Zulke dingen maken de mensen bang. Jij en ik weten eigenlijk niet goed wat er met ons gebeuren kan, daarom doen we dikwijls meer.

Bas heeft zijn donkere hoofd geschud en zijn ogen dichtgeknepen.

- Jij zou het nooit doen vader en poe ook niet. Je hoeft het voor mijn niet goed te praten.

De angst van haar vader hangt als een doem over de pastorie, en maakt Nelly van een vriendelijk zachtaardig kind tot een tobbend zeurend oud wijf. Dat heeft Jolink eens gezegd, toen ze niet mee wilde korfballen, omdat ze daar niet genoeg voor gegeten had.

Leen kijkt haar eens van op zij aan, terwijl ze met z'n drieën langs de hard bevroren weg rijden, die hobbelig geworden is door de vele militaire wagens, die er langs rijden.

- Weet jij wat het Edict van Nantes was, vraagt Nelia? Nelly schudt haar hoofd.

- Ik heb het niet nagekeken, zegt ze, de kachel was uit, en moeder zei, dat we maar vroeg naar bed moesten, ik heb een briefje bij me voor de leraar.

Nelia snuift minachtend, hoorbaar. Zij zal niet vertellen, dat zij al haar werk leert in de koude zolderkamer van het kleine boerderijtje, terwijl ze een klandestien gegapte kaars zo'n beetje veilig onder de dekens legt. Het is maar goed, dat ze er niet zo lang mee werk heeft, anders kon ze voortdurend briefjes meebrengen. Pa zou ze niet eens durven schrijven, want dan zou ze zeker van school moeten. En als pa en Heil trouwen, weet ik nog niet wat er beurt, denkt ze nijdig, terwijl ze met een half oor luistert naar de uitleg die Leen Lekkerkerker geeft van het edict van Nantes.

Die knul weet nou altijd alles, mag altijd leren. Nelly en Nelia kijken naar de lange boerenjongen, die een beetje voor-

overgebogen op zijn fiets, praat en doortrapt, als altijd.

- Kijk uit.

- Het is Nelia's vlugge geest, die de plotseling om de hoek gierende Duitse wagen gemerkt heeft.

Leendert kan nog net zijn stuur opzij gooien, maar Nelly, al uiterst nerveus door de toestand thuis, draait het precies de verkeerde kant op.

De wagen raast door, maar Nelly ploft aan de kant neer.

Leen en Nelia zijn van de fiets gesprongen.

Ze staan even verdwaasd te kijken naar de bewegingloze figuur van het meisje, dat slap op de grond ligt.

Dan buigt Leen zich over haar heen.

- Nelia fiets jij naar de dokter, gauw, zegt hij, en in zijn ogen is dezelfde glinstering, die Leen Lekkerkerker, zijn vader, had, wanneer hij zijn bevelen gaf op de boerderij.

Nelia gehoorzaamt ogenblikkelijk.

Als ze wegrijdt buigt Leen zich over het meisje om haar naar de kant te trekken. Hij knielt naast haar en legt zijn hand op haar voorhoofd. Naar haar benen durft hij niet te kijken.

Die liggen slap en zijn een en al bloed.

Nelly is gelukkig bewusteloos.

Hoe lang hij naar haar gekeken heeft weet Leen niet, dan dringt het tot hem door, dat hij ook helpen moet. In de verte komt een man op de fiets aan. Zachtjes legt hij zijn winterjas onder Nelly's hoofd en staat op. Hij zwaait met zijn zakdoek. Plotseling herkent hij de figuur, Jolink, de gymnastiekleraar, van wie iedereen weet, dat hij Duitse sympathieën heeft, en die niemand meer op school vertrouwt.

Leen wou dat het ieder ander geweest was, maar de man heeft hem herkend en springt van de fiets af.

Hij vloekt als hij het meisje zo ziet liggen.

- Hoe komt het, vraagt hij, terwijl hij al neerknielt om een onderzoek in te stellen.

- Weermachtswagen, zegt Leen kort.

Hij kijkt Jolink uitdagend aan.

Deze voelt hem kijken, maar zegt niets.

- Ze zal er bovenop komen, maar ze zal ongelukkig blijven, zegt hij. Help maar eens even Lekkerkerker.

Hij trekt zijn jas uit en legt die op het kind. We moeten oppassen dat ze geen kou vat. Kun jij een ladder en een paar dekens halen op die boerderij, dan kunnen we ze misschien vervoeren, het is hier maar een kwartier van het ziekenhuis vandaan.

Leen doet onmiddellijk wat er gezegd wordt.

Even daarna komt Nelia hijgend aanfietsen, de dokter is niet thuis, maar hij zal onmiddellijk gewaarschuwd worden.

Dan wordt er onder leiding van de leraar hard gewerkt, en tien minuten later lopen vier mensen met de ladder de dijk af.

Boven hun hoofd staat de strakblauwe hemelkoepel en de bevroren plassen kraken onder hun voet. Het is winter.

Leen klappertandt, zijn jas ligt nog steeds onder Nelly's blonde krullen.

Nelia ziet het.

- Neem mijn jekker joh, ik heb nog een vest, zegt ze kameraadschappelijk.

Leen durft niet te weigeren.

Langzaam loopt Leen Lekkerkerker naast zijn fiets de werf af. Zijn moeder ziet hem komen, terwijl ze probeert de verduisteringsgordijnen goed voor de ramen te doen.

Dan kijkt ze scherper. Hoe komt Leen aan die jas?

Het is het eerste wat ze vraagt, wanneer hij binnenkomt. Dan ziet ze zijn bleke verwezen gezicht.

- Wat is er gebeurd?, wil ze weten.

- Ik heb Nelia's jekker aan, Nelia's jekker, herhaalt de jongen, alsof dat het belangrijkste was.

- Zo, zegt Marrie, wat is er gebeurd? Wat doe jij met Nelia's jekker?

- Nelly... er glijdt een trek van afschuw over het jonge gezicht.

Dan vertelt hij van de Duitse wagen, van Jolink en Nelia en Nelly.

Marrie rilt.

Het is voor haar jongen goed afgelopen, en Nelia, Nelia heeft voor hem gezorgd. Ze kijkt naar de jekker...

Dan ineens is daar haar droom weer. Nelia levend, en Leen, haar Leen die met de engel meeging.

- Ik zou maar niet te veel met die meid meegaan en voorzichtig wezen, zegt ze.

Leen kijkt haar aan, hij begrijpt zijn moeder niet.

Het is of de kameraadschap, die nog gegroeid was tussen Leen en Nelia in het uur toen ze samen hielpen, stand houdt. Leen wacht uit eigen beweging op haar als hij het dorp uit is, en ook Nelia zal niet eerder weggaan, wanneer Leen nog eens een apartje met de jongens heeft.

Jolink zei weinig over het ongeluk, en toen de dominee hem kwam bedanken moet hij gezegd hebben, dat ook een Germaan zijn plicht wist te doen. Dominee heeft dit overal verteld als een bewijs hoe hard de man was. Leen kan er niets aan doen, maar dat neemt hij nu de dominee kwalijk, als Jolink er niet geweest was, zou Nelly doodgebloed zijn, en nu heeft ze alleen nog maar een klein beetje een mismaakte voet, dan mag je wel een beetje dankbaar zijn, vindt Leen.

Nelly van de dominee wordt zo'n beetje beschouwd als het oorlogsslachtoffer van het dorp en aangezien haar genezing lang duurt wordt het gewoonte, dat iedereen, die op de bezoekuren van het ziekenhuis in de stad is, naar Nelly gaat kijken.

Ook vrouw Lekkerkerker plukt de mooiste tulpen uit haar tuintje en neemt ze mee, als ze op haar schaarse punten zal proberen een pak voor Leen te krijgen. Die jongen is overal uitgegroeid en omdat hij langer dan zijn vader is, kan hij ook geen oud pak van Leen senior afdragen zoals Bas dat doet.

Terwijl ze bij Nelly zit valt het haar op hoe gewoon of het kind al die belangstelling vindt. Ze bedankt amper voor de bloemen. Ze vertelt dat de meeste leraars en leraressen haar haar werk komen brengen.

- Dat is mooi van ze, vindt Marrie Lekkerkerker, dat ze zoveel moeite voor je doen.

Nelly kijkt haar verwonderd aan.

- Dat is toch hun plicht, zegt vader, ze moeten de oorlogsslachtoffers bijstaan.

- Je had ook onder een gewone auto kunnen komen, meent Marrie.

- Dat zegt Jolink ook, maar mijn vader zegt, dat hij dat doet om de Duitsers goed te praten. Jolink kwam hier ook, maar ik heb gezegd, dat ik geen N.S.B.ers aan mijn bed wou hebben.

Marrie weet niet wat ze hiervan zeggen moet, maar die avond praat ze met haar man over de verkeerde houding van Nelly.

- 't Kind praat ook naardat ze hoort, de dominee is precies zo, hij denkt dat Churchill tot de twaalf apostelen hoort, om zo te zeggen, en dat de duivels allemaal aan de kant van Duitsers werken, maar ik zeg je, Marrie, aan hun kant en aan de onze zitten de bedrogen mensen, jij en ik horen er ook bij.

- Maar de Duitsers, wil Marrie tegenwerpen.

- Meid, ik ken het je niet precies uitleggen, maar niet Hitler en Roosevelt bepalen wat er gebeuren gaat, maar God.

En als we die vertrouwen, dan moeten we soms vriendelijk zijn tegen mensen die we graag voorbij zouden lopen, en... ach jij weet het ook wel, toen de joden dachten dat ze zo'n uitverkoren volk waren, toen ging de Here Jezus naar de Samaritaanse vrouw, een heidin. Ik moest er nog aan denken, toen ik het las, er zijn geen gevloekte en ook geen gezegende volken, er zijn alleen geredde zondaars.

Max, die aan tafel zit te lezen, kijkt op.

- Daarom bent u dus tegen de jodenvervolging.

- Daarom alleen, zegt Leen Lekkerkerker, en dat is ook het enige wat het uithoudt.

- Hoe bedoelt u?

- Kijk eens mijn jongen, je weet, dat het nog erger kan worden, en dan wordt een mens teruggegooid op zijn laatste grond, en dan moet je kiezen, en dat kiezen kan je leven kosten, maar als je nu weet, dat God, die je zegt hoe je kiezen moet, het altijd goed met je maakt, ook voor het

vuurpeleton, dan... nou dan is het toch niet moeilijk.

Max knikt, hij begrijpt er niet veel van. Deze boer is niet uitzonderlijk dapper, hij strijdt voor zijn gezin, hij smokkelt, hij is bang als er een N.S.B.er te veel loert, maar als het puntje bij het paaltje komt, dan zegt hij nee, niet nee in een roes, in een aanval van verontwaardiging, maar nee met de hand op de Bijbel.

Hij kijkt de kring rond, moeder Marrie, zoals hij haar in gedachten noemt, zacht en zorgend, en daarnaast Grie, nu nog ondanks alles stralend van levenslust, gekheid makend met de jongens, die komen voor Bas, flirtend met een Duitser als ze hem weg wil hebben. Dan kijkt hij naar de volle rode mond boven de besliste kin, de kin van Bas. Max moet telkens weer naar de jonge breed geschouderde boer kijken, die naast Leen zit. Leen is een cultuurmens, West-Europees, zou je voor de oorlog gezegd hebben, maar Bas, Bas heeft geen interesse voor ‘cultuurwaarden’, Bas heeft alleen belangstelling voor zijn boerderij. Eigenlijk moest hij in het agrarisch front zitten, maar hij zit in een knokploeg.

- Zit je weer te filosoferen, vraagt Lekkerkerker goedig, wanneer Max stil blijft staren, ook als zijn vrouw hem een kom warme melk met surrogaat koffie toeschuift.

Hij glimlacht zacht.

- We moesten maar eens wat zingen, vindt vrouw Lekkerkerker, dat hebben we zo lang niet gedaan, dat zouden we verleren.

En als Grie dan voor het eenvoudige harmonium zingt van de vaste Burcht, en dat vrouw en kinderen in het graf gedolven kunnen worden, dan begrijpt Max plotseling, dat hij in aanraking gekomen is met een kracht, die alles aan kan.

- Nou het versie van opoe's nog, Grie, zegt vrouw Lekkerkerker.

Grie knikt. Max ziet, dat zijn gastvrouw opstaat van achter haar theeblad. Ze gaat naast haar dochter staan, buigt zich voorover om de woorden duidelijk te kunnen lezen.

Dan klinkt haar oude stem tussen de jonge door:

Zij zal ons niet berouwen,
De keus van 't smalle pad,
Wij kennen de Getrouwe,
Die ons heeft liefgehad.
Vest al uw hoop op Hem,
Dat ieder 't aangezichte
Naar gindse godsstad richte,
Daar ligt Jeruzalem.

Max luistert toe: Daar ligt Jeruzalem. Plotseling hoort hij weer Bar Mitsh, de jongen, die met zijn grootvader naar de sjoel ging Zaterdag, en waar het woord Jeroesjalem klonk, geladen met onvervuld heimwee.

Dit klinkt anders, weet hij, hij ziet naar het oude gezicht van vrouw Lekkerkerker, naar het magere van Bas, naar het fijn besneden intelligente gelaat van Leen.

Daar ligt Jeruzalem, je zou haast zeggen, dat ze die stad in de verte zien liggen.

Jolink, die bij het bed van zijn leerlinge vandaan gesnauwd is, wordt hoe langer hoe sarcastischer. Hij kan toch niet zeggen, dat hij het niet met de Duitsers eens is, dat hij overdonderd is door de glans en de glorie op de Olympische spelen van Berlijn. Dat hij dacht, dat dit de jeugd redden zou uit de apathie van de werkloosheid, en dat hij teleurgesteld was, bitter en eenzaam. Zijn partijgenoten vochten om baantjes en lachten hem uit, de boel was toch verloren, zij zouden wel zorgen, dat ze aan twee kanten gedekt waren, o zo.

En nu bij zijn andere collega's aansluiting zoeken, hij kan niet en hij durft niet.

Soms denkt hij erover om ook nog maar naar het front te gaan, misschien dat hij daarvandaan nog een beetje kameraadschap kan redden.

Hij zoekt toenadering met de Duitse officieren, die in de stad zijn. En als de directeur hem ermee ziet zitten in een van de weinige nog open restaurants, komt er een heftige scène in de leraarskamer.

Zo erg dat het uitlekt onder de jongens, en nog stugger wordt de houding van de jongens, nog heftiger de gefluisterde toespeling, nog tergender het gefluit van het wijsje waarop heel Nederland de woorden kent van ‘op de hoek van de straat, staat een farizeeër’.

En pal na de slag om Arnhem is er boven het kleine dorp waar Leen Lekkerkerker woont een luchtgevecht. De Engelse bommenwerper wordt neergeschoten, maar tevergeefs zoeken de Duitse troepen naar de piloot.

Natuurlijk weet het de illegaliteit, fluistert men, maar niemand vermoedt, dat de lange blonde Leen Lekkerkerker, die nacht de tolk is geweest voor drie jonge Engelsen, en dat ze op de schuurzolder zitten te luisteren naar de berichten uit hun vaderland.

Hoe het komt weet niemand, de verblijfplaats van de drie piloten lekt uit en op een middag wanneer ze weer als naar gewoonte samen een borrel pikken, vertelt Hermann, de eerste luitenant van de Duitse weermacht aan Jolink, dat hij die avond helaas van zijn vriendelijke uitnodiging geen gebruik kan maken, omdat hij achter die piloten aan moet.

Hij haalt een bevel uit zijn zak. Misschien kan Jolink hem helpen om die lastige Hollandse naam uit te spreken.

Lekkerkerker, leest Jolink, hij schrikt, Leen Lekkerkerker, Leen Lekkerkerker, de naam van die lange blonde jongen, die zich nooit inspande met gymnastiek, maar die ook nooit hem treiterde.

Zou die jongen de piloten verborgen hebben? Hij kan het haast niet geloven.

Met een kort excuus slaat hij zijn borrel naar binnen en gaat weg.

Wie weet het adres van Leen Lekkerkerker? Als hij het nu vraagt en hij komt te laat, dan krijgt hij de schuld.

Er is maar één die hem helpen kan, juffrouw Verstrate. Want hij zal de jongen waarschuwen en wel zo snel mogelijk.

Het komt niet in hem op, dat Gerda Verstrate om zeer persoonlijke redenen het adres zou kunnen weigeren. Het hoeft ook niet. Als hij vlak bij zijn kamers staat, wacht Nelia hem op met een halve kaas.

Hij helpt het meisje zo gauw mogelijk en vraagt dan zo langs zijn neus weg, wie van de drie leerlingen het langste moest fietsen.

Leen Lekkerkerker, zegt Nelia, die woont helemaal de polder in, mijn vader is er knecht geweest, voordat hij trouwde, en nou hebben ze er zo'n soort van neef, maar hij lijkt niks op de Lekkerkerkers, voegt ze er sluw aan toe.

- Ik rijd er even heen, zegt Jolink.

Nelia weet veel te vertellen, zoveel, dat ze niet merkt hoe stil of Jolink is en hoe snel hij rijdt. Thuis gekomen vertelt ze aan haar vader, dat die N.S.B.-meester op Lekkerkerker af gaat, dat zal niet veel goeds betekenen.

Sjaan draagt zijn oude baas altijd nog een goed hart toe. Heeft de baas hem onderlaatst nog niet reusachtig geholpen, toen hij zat te houwen met veevoer? Zelf zat hij er ook niet dik in, maar een paar kop rogge om zijn paard, dat het aan de ingewanden had, er weer boven op te helpen kon hij altijd missen, zei Lekkerkerker.

Daarom neemt Janus Vermeulen een ouwe fiets en rijdt het karrespoor van de Tiendeweg af. Zo is hij drie minuten eerder op de werf dan Jolink.

Hij vertelt aan Leen Lekkerkerker van diens bezoek en dat hij uit moet kijken vandaag aan de dag kan een mens niet voorzichtig genoeg zijn.

Leen bedankt Sjaan voor zijn goeie bedoelingen, maar, zo voegt hij er aan toe, ze kinnen bij mijn komme, met onderduikers en zulk spul laat ik me niet in, mij veels te gevaarlijk.

Dat vindt Sjaan ook, hoewel het hem een beetje tegenvalt van zijn oude baas.

Jolink springt van de fiets af.

- Ben ik hier bij Leen Lekkerkerker, vraagt hij.

- Jaat dat ben ik, zegt de oudere boer en kijkt hem rustig aan. Een gewaarschuwd man geldt voor twee, toch... Leen Lekkerkerker laat zijn achterdocht niet blijken.

- Had u een boodschap, mijnheer, vraagt hij en zijn bruine ogen zien onverschrokken in de grijze van Jolink.

- Ik ben de gymnastiekleraar van uw zoon, zegt Jolink.

Ik weet, en uw zoon zal u misschien wel kunnen vertellen, hoe ik het weet, maar ik weet, dat u hier twee, misschien drie Engelse piloten heeft. Vanavond worden ze opgehaald, en u weet ook wat daar op staat, ik heb u gewaarschuwd.

Even staat Leen Lekkerkerker beduusd, dan galmt zijn stem over de werf:

- Leendert!

Leen komt vlug aanlopen, hij was net klaar met zijn algebra.

Zijn ogen worden groot van verwondering, wanneer hij Jolink daar ontdekt.

- Ja kijk maar niet zo gek, ik kom je vader waarschuwen.

- Leen, zegt zijn vader, kan deze mijnheer iets van de Duitsers weten?

- Meer dan genoeg, is Leens schampere antwoord, en het treft Jolink dieper dan de verholen plagerijen der andere jongens.

- Zo, ga nou maar weer aan je werk.

Als Leen zich omgedraaid heeft, keert de oude boer zijn gezicht naar Jolink.

- Ik bedank u voor de waarschuwing, maar ze kunnen komen, ik houd me niet op met dergelijke dingen.

- Man pas op, er is verraad in het spel.

Jolink wordt wanhopig, als hij de rustige manieren van de boer ziet.

- Dat was mijn reeds bekend, dat zulke dingen altijd verraden worden, zegt Leen Lekkerkerker, daar ben ik veel te bunsig van, van die dingen. Je helpt je eigen er mee in de grond.

- Pa, Bas' stem slaat over, pa daar komt een Duitse wagen de dijk af, hij komt hier opaan.

Leen Lekkerkerker ziet Jolink schrikken.

- Jij kan het beste met Basse meegaan, mijnheer, je kameraden motten je hier maar niet zien, denk ik.

Jolink dacht altijd dat alleen de Duitsers konden kommanderen, maar het eenvoudige - Kom mee, van de jonge boer wordt direct door hem opgevolgd. Als ze tussen de

nauwe opening van een schuur en de hooiberg doorgelopen zijn, wijst Bas hem op een schouw die in het water ligt.

- In die schuit en legge!

Weer gehoorzaamt Jolink.

Vlug legt de jongen een paar planken op hem, dan ritselt er stro over heen.

Jolink kan niets meer zien, hij voelt alleen dat hij vaart.

Als ze weer stil houden hoort hij varkens gillen. Er kwakken vieze stinkende dotten stro op de planken.

Als even later de soldaten schreeuwend en vloekend naderen, staat Bas een varkenshok uit te mesten, regelmatig en rustig.

Driemaal lopen de soldaten de schuur rond, een stapt zelfs met zijn laarzen in het varkenshok.

- Schweinerei mompelt hij en het is niet precies duidelijk wie of wat hij bedoelt.
- Ik ben ze ook aan het uitmesten, knikt Bas.

Pas als de soldaten een uur weg zijn en ze ook niet meer in het dorp verblijven, daar is Grieta op uitgestuurd, wordt mijnheer Jolink teruggevaren. In het achterhuis, waar hij gebracht wordt, staat een waterfornuis gloeiend rood met een takkebos er voor in. Een tobbe staat klaar en een heel stel schone kleren. Hij herkent het pak van zijn leerling, ja dat zal hij wel aan moeten trekken. Hij glimlacht, waarom heeft hij zich zo hals over kop in dit avontuur gestort?

Dan komt Leen naar hem toe, met een kom dampende melk.

Een kluitje boter drijft tussen de nootmuskaatrapsels en een flauwe geur van alcohol stijgt eruit op.

- Moeder zei, ik moest u wat apenmelk brengen, anders kon u wel eens kou vatten, zegt Leen verlegen.
- Dank je wel jongen. Hij proeft het drankje, het smaakt afschuwelijk, maar de warmte in zijn maag doet hem weldadig aan.
- Is alles in orde? wil hij weten.
- Ja mijnheer.
- En de Tommies?
- Die waren hier niet, mijnheer.

- Jongen, zegt Jolink, plotseling getroffen door de stugge antwoorden, jongen, ik weet hoe jullie op school over me denken, maar ik heb je vader gewaarschuwd, ze waren hier wel, de Duitser heeft dikwijls betere inlichtingen dan jullie denken. En als ze ze niet gevonden hebben, dan komen ze vast en zeker terug.

- Ze kunnen komen, mijnheer, zegt Leendert zacht, en vader vroeg of u bleef eten.

Eten, het woord dat de eindeloze klaagzangen van zijn hospita ontketent en dat al tijden een kwestie van de eerste orde is, wordt nu een gewone vooroorlogse uitnodiging.

- Als het kan, ik heb geen bonnen bij me.

Leen lacht, het excuus van iedere stadsmens.

- We eten aardappels met kaas, zegt hij en die hebben we alletwee zelf.

- Nou begrijp ik waarom jij dat fietsen en groeien tegelijk volhoudt, zegt Jolink, als hij de eerste hap van dit boereneten geproefd heeft. Is me dat een stevige kost, dat at ik in geen jaren.

Max lacht, hij geniet ook van deze dingen, hij heeft vroeger dikwijls vreemde dingen gegeten op zijn vele reizen als reisleider in de vacantie. Maar zo'n stevig en smakelijk maal als aardappels met kaas is hij zelden tegen gekomen of het moest de goulash zijn van de Hongaarse poesta.

Hij schrikt van zijn gedachten, bijna had hij het gezegd tegen de nieuwe gast, maar dan herinnert hij zich, dat hij een gewoon kantoorbediende is, die hier voor zijn gezondheid zo'n beetje boert.

Er valt plotseling een stilte na dit gezegde van mijnheer Jolink. Zwijgend eten de mensen van de geurende aardappels.

Als Marrie hun gast van deze avond nog een portie op wil scheppen, weigert hij.

Nee, hij heeft heus genoeg. Maar Leendert, die kijkt of hij nog best een kleine portie zou lusten. - Jongen wat groei jij, het is niet voor niks, dat ze jou op school de wandelstok noemen.

Leen Lekkerkerker senior fronst zijn wenkbrauwen bij het

horen van de bijnaam van zijn zoon, maar Leen lacht.

- Ik kan er toch heus niets aan doen, mijnheer, en dan is het nog zo koud boven ook.

Moeder Marrie kijkt verwonderd, dit is een Leen die ze niet kennen, een, die zomaar tegen een mijnheer praat.

Als allen genoeg hebben krijgt Leen Lekkerkerker senior de bijbel. Verwonderd kijkt Jolink naar de foliant, die op tafel komt.

- We hebben de huisbijbel aan mensen in Rotterdam gegeven, zegt vrouw Lekkerkerker verontschuldigend, de baas zei, dat we het wel met de Statenbijbel konden doen, maar het is een vracht.

Ja, dat moest mijnheer Jolink toegeven, het is een vracht.

Hij kijkt naar de werkhanden van de boer, die eerbiedig de oude bladzijden omslaan. Dan begint hij te lezen, hoog en op een zangerige dreuntoon:

> Den een en negentigsten psalm.
> Die in de schuilplaats des Allerhoogsten is gezeten, die zal vernachten in de schaduw des Almachtigen.
> Ik zal tot den Here zeggen: mijn toevlucht en mijn burgt, mijn God op wien ik vertrouw.
> Want Hij zal u redden van den strik des vogelvangers, van de zeer verderfelijke pestilentie.
> Hij zal u dekken met zijn vlerken en onder zijn vleugelen zult gij betrouwen.

Jolink kan zijn ogen niet van de boer afhouden.

Hier was de volkskracht, waar hij altijd zo mee gedweept had, maar die volkskracht werd gevoed door een bij uitstek Joods boek.

> Zijn waarheid is een rondas en beukelaar.
> Gij zult niet vrezen voor den schrik des nachts.

Jolink kijkt op, dat woord kon op deze oorlog geschreven zijn.

‘Voor den pijl, die des daags vliegt’, gaat de monotone stem verder, ‘voor de pestilentie die in de donkerheid wandelt, voor het verderf dat op den middag verwoest...’

Jolink sluit zijn ogen. Deze woorden had hij verwacht in Duitsland toen hij met zijn vrienden sprak of van het Derde rijk. Zulk een ongenaakbaarheid, die hem onkwetsbaar zal maken voor alles. Hij, de volksjongen, die zich opgewerkt heeft, die een angst heeft voor ziekte, omdat hij zijn vader heeft zien wegkwijnen aan tuberculose, en toen gezegd heeft: ik nooit, deze onfeilbare zekerheid heeft hij altijd gezocht.

- U zal geen kwaad wedervaren en geen plaag zal uwe tent naderen.

Dan gaat Jolink recht zitten, zijn zenuwen zijn hem natuurlijk de baas, het is ook nogal een mooie positie waarin hij verkeert. Hij kijkt de kring rond, die zogenaamde neef is vast niet rein-arisch, stelt hij met enige voldoening vast, en de familie-gelijkenis is ook ver te zoeken, hoewel, die oudste jongen en het meisje lijken op hun vader, Leen lijkt op zijn moeder, dezelfde blauwe ogen, dezelfde gevoelige mond.

- Mag ik eens zien, vraagt Jolink, dat is ook een oude Bijbel.

Leen Lekkerkerker geeft hem over.

Dan wijst hij het schutblad, waar zeven Leendert Lekkerkerkers opgeschreven staan, met hun dooptekst erbij.

Bijna hardop leest hij die van zijn leerling:

‘Gij bekommert u om vele dingen, maar één ding is nodig.’

Zijn gezicht staat plotseling ontroerd. Het is Marrie, die dit opmerkt.

- Me moesten nog gauw even een bakkie doen, voor dat u weer naar de stad gaat.

Het wordt een wonderlijke avond op die stille boerderij in het eenzame polderland.

Hoe het gesprek zo kwam, zal later niemand meer kunnen zeggen, maar plotseling vraagt Jolink op de man af aan Lekkerkerker, of hij dat nu allemaal gelooft, wat er in de Bijbel staat.

Leen en Bas kijken hun vader aan, hij heeft dikwijls

met hen gepraat en ze verwachten een eenvoudig antwoord.

- Ik zou wel heel ongelukkig zijn, als ik het niet geloofde, zegt Leen Lekkerkerker. Kijk eens, in tijden zoals we nu beleven, leer je dat er niets zeker is.

Max knikt heftig en Jolink kijkt hem verwonderd aan, hoe weet die boer zijn diepste gedachten.

- En toch heeft een mens een zekerheid nodig, dat zit er in, kijk maar, een klein kind, dat zijn huis kwijt is, gaat huilen, ook al zijn er tien vriendelijke mensen om hem heen. Zo is het ook met de mens, als die zijn huis kwijt is, dan is het mis, dan gaat hij allemaal gekke dingen doen.

- Maar wat heeft de Bijbel daarmee te maken?

- De Bijbel leert je je huis weer te vinden, zegt Leen Lekkerkerker langzaam. De Bijbel maakt dat je weet, aan Wie je de dingen kan vertellen, Wie voor je zorgt.

Plotseling staat de boer op.

- Er is ietewat op de werf, ik hoor het aan de hond.

Het is heel stil in de keuken, waar de carbidlamp brandt.

Dan komt Lekkerkerker weer binnen. Tussen hem en een andere boer hangt een jongeman in een slobberige overall.

- Ik heb Bill werom gebrocht, zegt de man, zijn voet begon weer te bloeien.

Max kijkt verschrikt naar zijn gastheer, maar die wuift met zijn hand.

- Help hem liever even, zegt dat gebaar.

Maar nu Max aarzelt, komt Jolink plotseling in actie. Hij neemt de voet in zijn handen, en bekijkt de wond. Jodium en soda, zegt hij kort, anders krijgen we een pracht van een infectie.

X

De laatste winter blijft Leen Lekkerkerker op de boerderij, de H.B.S. is gevorderd.

Hij krijgt weer hetzelfde gevoel, dat hij al eerder gehad heeft, dat er niets echt is, van wat hij nu beleeft. Hij helpt zijn vader zo veel mogelijk mee, vooral nu Bas ergens op de Veluwe rondzwerft. Het werd te gevaarlijk voor hem thuis.

Er is van alles te kort en elke avond staat Leen bij de melkbussen en giet de flessen en kannetjes vol van de mensen uit de stad. Ook zorgt hij voor logies in de schuur, meer dan twaalf kunnen ze er niet hebben.

Het voorjaar komt. In het tuintje van Marrie Lekkerkerker bloeien de crocussen uitbundig, terwijl de narcissen hun lichtgele bloemschachten tussen de speren van hun bladeren doorpriemen.

- Kijk nou toch die bloemen eens, zegt Marrie met een zucht, kijk nou toch die bloemen eens.

Leen staat naast haar, hij is mager geworden deze winter en zijn overall slobbert om zijn benen.

- Weet je nog wat voor versje of je daar op school van leerde? Leen knikt, hij weet het nog best. Het was de eerste dag, dat Nelia weer eens Wandelstok tegen hem zei. Wandelstok, hè nu zou hij er ik weet niet wat voor geven, om het nog eens een keer te horen.

Marrie neuriet zachtjes de wijs, en Leen moet aan de woorden denken:

> En ben ik niet meer dan de vogels geteld,
> En ben ik niet meer dan de bloemen op het veld?
> Wat zal ik dan klagen in angst en in nood,

Wie geeft mij nu morgen het dagelijks brood,
Wie geeft mij nu morgen nog kleren daarbij?
De hemelse Vader die zorgt voor mij.

Leen glimlacht bitter. Zo'n versje moest je nu eens opzeggen voor al die mensen die iedere dag langs kwamen, die kinderen die een klein flesje melk apart vroegen om onderweg op te drinken, die vaders, die schuw informeerden of er nog landwachters gezien waren. Leens jonge ogen hebben te veel leed gezien. En zijn hart is bezig het kindergeloof te verliezen.

Hij praat veel met Max, Max kan er ook niet uitkomen. Wij staan voor de rommel die de ouderen voor ons achter laten, zegt hij dikwijls, en dat opruimen zal niet meevallen, mijn jongen.

Toch krijgt Leen Lekkerkerker iedere avond en iedere middag en iedere morgen de Statenbijbel en leest een hoofdstuk. En Zondagsavonds gaat Grie voor het orgel zitten en speelt ze de oude bekende schoolversjes. Ze zingen allemaal mee, Leen Lekkerkerker senior en junior, Max en Bill, de piloot die nog steeds op de hofstee is, en door het huis hinkt. Er is een lelijke infectie bij de voet gekomen. Wel heeft de dokter hem zo goed en zo kwaad als het ging verbonden, maar eigenlijk moest Bill naar een ziekenhuis.

- When the war is over, zegt hij laconiek en probeert een eigenteelt te rollen.

Het is nog een geluk voor hem, dat Max en Leen hem zo goed verstaan. De drie zitten dikwijls te bomen, hoe of ze de nieuwe wereld willen hebben. Wat moeten ze anders doen in de lange donkere avonden van de hongerwinter.

Met Kerstmis doen ze een sobere poging tot feestelijkheid. Leen komt met een dennetak thuis, hij heeft hem uit de pastorietuin mogen plukken. Leen is de enige die Nelly van de dominee nog wel eens opzoekt zonder dat hij het naar vindt. Nelly is zo bar nog niet, zegt hij, maar haar vader kan het nog maar niet overgeven, dat zijn dochter mank loopt tengevolge van de oorlog.

- Dat is ook erg voor een ouwer, vindt Marrie, wie weet wat Bas nou doet met deze kerstavond.

- En mijn vader en moeder, zegt Max, ze zijn weggevoerd, en u weet wat er met de oude joden gebeurt. Afgemaakt als ratten, voegt hij er schuw aan toe, zijn mond trekt een harde lijn maar in zijn ogen komen de tranen.

Billy verstaat het wel niet helemaal, toch begrijpt hij wat deze mensen bedoelen. Hij legt zijn hand op Max' schouder. ‘Keep smiling old boy’, zegt hij.

Na het eten leest Leen Lekkerkerker de aloude kerstgeschiedenis, langzaam en nadrukkelijk, en als de vrouwen de tafel afgeruimd hebben, gaat Grie voor het orgel zitten.

Ze zingen. Soms neuriet Bill mee, soms ook zingt zijn prachtige tenor hoog boven de ongeschoolde stemmen uit de Engelse tekst.

Vanavond hebben ze al veel kerstliederen gehad, en nu vraagt Marrie om het versje dat ze de laatste Zondag zongen, voordat Bas wegging.

Grie knikt.

- Abide with me, zegt Max.

Leen Lekkerkerker kent het niet zo goed, maar zijn zoon wel. Dan klinkt het oude Engelse lied door de Hollandse boerenkeuken:

> Blijf met mij Heer als 't daglicht niet meer straalt,
> Blijf met mij Heer als straks de avond daalt.
> Als vrienden henengaan in stormgetij...

Deze regel kan Marrie haast niet zingen, zij moet aan Bas denken.

- Nog een, zegt Bill smekend.

Dan zingt hij alleen:

> Hold Thou thy cross before my breaking eyes.
> Shine through the gloom and point me to the skies.
> Heaven's morning breaks and earths dark shadows flee
> In life and death my Lord, abide with me.

Max kijkt hem aan. Bill gelooft dit, weet hij, net als die oude boer en zijn vrouw: In life and death, my Lord, abide with me.

Hij kijkt naar Leen senior. Die knikt. Zo is het. Max voelt zich even buiten deze kring staan, en hij is hevig jaloers. Ik moest ook deze rust hebben, weet hij.

Het is geen gewoonte dat boeren op Kerstavond nog bezoek krijgen en zeker niet in een tijd, dat iedereen, die na spertijd op de weg was, terecht met wantrouwen begroet kon worden.

Daarom verdwijnen Max en Bill ook direct bij het eerste geluid, dat Zorry de hond geeft. Marrie zet hun kopjes in elkaar op het theeblad, zo kunnen ze in ieder geval niet direct zien dat ze gebruikt zijn en Leendert junior zet hun asbak onder zijn bereik, hoewel hij niet rookt, tenminste bijna niet en zeker geen eigen teelt, die ligt hem te zwaar op de maag.

De hond gaat hoe langer hoe harder te keer, toch loopt Leen Lekkerkerker senior niet eerder naar de deur dan dat er op geklopt wordt.

Hij hoort niets, maar Zorry blijft janken en krabbelen.

- Ik geloof dat er toch wat is, vader, zal ik even gaan kijken?

We gaan samen Leen, zijn de jongens weg?

- Ja, die zijn goed weg.

Dan lopen de twee mannen de donkere deel over. In het licht van de maan steken hun gestalten gek af tussen de uitgerekte schaduwen van de koeienkoppen. Marrie huivert er van, ze kon niet rustig op haar plaats blijven zitten, maar is naar de deeldeur gelopen, daar staat ze nu voor het ruitje.

Zorry is naar buiten gelopen. Hij blaft in de verte, te horen aan het geluid dat hij maakt, moet hij achter de berg zijn.

Even aarzelt de oude boer, er gebeuren zoveel dingen tegenwoordig waar je maar beter geen weet van kan hebben.

Zwak klinkt het gegrom van de hond, een mensenstem zegt sussende woorden.

Leen staat achter zijn vader, hij kijkt de werf over waar de blauwe schaduwen van de hooiberg het maanlicht breken. Leen huivert, hij is koud, hij heeft vergeten zijn schapenwollen trui aan te trekken.

Weer blaft de hond. - Ga jij je baas eens halen, ouwe jongen, ik kan niet meer.

Plotseling herkent Leen de stem.

- Het is Jolink, zegt hij.

- Jolink?, herhaalt zijn vader vragend, Jolink?

Zorry blaft weer.

Dan loopt Leen naar buiten.

- Het is de gymnastiekleraar, weet u wel, die u kwam waarschuwen toen we die piloten hadden, fluistert hij zijn vader toe.

- Wat moet die achter de berg, vraagt de oude boer zich bezorgd af, als hij nu gewoon binnen kwam, of aan de achterdeur rammelde. Een donker vermoeden komt in hem op.

- Jij blijft hier, roept hij zijn zoon terug, ik ga.

In zijn broekzak voelt hij het bouwersmes. Hij glimlacht, wat is een mens toch een raar wezen, denkt hij bij zichzelf. Hij voelt zich geruster nu hij een mes bij zich heeft, maar als die vent een revolver richt, kan hij met zijn hele mes niets beginnen.

Langzaam loopt hij de werf af. Zorry komt hem tegemoet, hij springt tegen de baas op. De hond hebben ze in ieder geval niets gedaan, denkt hij verlicht. Dan draait hij de hoek van de werf om. Vlak tegen de berg aangekropen ligt een lange gestalte.

- Wie daar?

- Ik, Jolink, mijnheer Lekkerkerker.

- Zou je niet naar de deur gaan, man, het is hier te koud om kerstmis te vieren.

Leen verbaast zich over zijn vader. Zulke dingen zegt hij nu altijd, als er erge dingen aan de hand zijn.

Hij loopt onwillekeurig ook de koude werf op, groot is zijn schaduw in het maanlicht.

- Ik ben hier naar toegekropen, zegt Jolink, ik kon

niet verder, toen ben ik gaan liggen. Hij klappertandt.

Lekkerkerker bukt zich over de man heen.

- Wat heb je eigenlijk? vraagt hij.

- 'n Kogel in mijn been, ik kon niet meer fietsen.

- Had je een boodschap?

- Ja en nee.

- We zullen je eerst mee naar binnen nemen, zegt Lekkerkerker.

Leen staat bij hem.

- Vooruit jongen, maar kakkestoelemeien.

Het is wonderlijk om dit woord uit Leens kindertijd in deze omstandigheden te horen, maar de bedoeling is duidelijk. Een minuut later zit Jolink tussen de stevige boer en diens magere gespierde zoon in, die hun polsen in sterke greep vasthouden. Zo wordt hij de keuken binnengedragen, waar alleen Marrie en Grie zitten, en de koffie op het licht staat.

Marrie schuift gauw een stoel bij.

- Ik ben even uit de training, glimlacht Jolink mat tegen Leen junior.

Dan kijkt hij de kamer rond.

- Zijn er niet meer? vraagt hij.

- Op het ogenblik niet.

- Wist je weer nieuws mijnheer, wil Lekkerkerker weten.

- Ik wou hier gewoon naar toe, maar ik kreeg pech aan mijn fiets en toen werd het spertijd, en toen schoten ze in het dorp. Ze kwamen me gelukkig niet achterna, ik ben doorgereden, tot aan het hek, en toen ben ik hier naar toe gekropen. Dat is alles.

- Ik hoorde u zingen, zegt Jolink als hij op de stoel zit, en het is net of zijn stem verlangend klinkt.

Hij heeft vastgesteld dat het alleen maar een vleeswond is, de kogel is er langs geschampt. Jolink begrijpt van zichzelf niet, hoe hij zo'n oude juffrouw komt. Hij vouwt zijn handen om de warme kom koffie, die vrouw Lekkerkerker ingeschonken heeft.

- Dit thuiskomen doet een mens uitzonderlijk goed.

Niemand let op de zin- en woordkeus, niemand behalve

Leen. Hij kijkt Jolink aan. Is dat nu de man, die elke keer op gymnastiek zijn tirades afstak tegen papjongens en moederskindjes?

Leen snapt van de mensen niets meer. Zijn vader, die nooit ruzie wou hebben, haalt nu de wapens van het droppingveld, en Jolink zit zowaar te grienen boven een kopje koffie van zijn moeder.

- Je kan de anderen ook wel weer halen, Grie, zegt Leen Lekkerkerker.

Even later komen Max en Bill terug.

Jolink knikt alleen maar, voorstellen zou uit de toon vallen, begreep hij.

- Speel nog eens een versje Grie, vraagt Marrie Lekkerkerker aan haar dochter, als ze een poosje zwijgend bij elkaar zitten.

Gehoorzaam gaat Grie naar het orgel toe.

- Daar doe je goed aan meid, knikt haar vader onder het voorbijgaan, het is Kerstmis vandaag.

Max grijnst. - U weet, dat er van 't jaar geen Kerst gevierd wordt? vraagt hij.

Lekkerkerker knikt kort en afwerend. Max is een beste jongen maar vanavond moet hij niet met zijn wrange moppen beginnen, het is vanavond kerstmis.

Jolink kijkt van de een naar de ander. Zijn been schrijnt nog, maar verder voelt hij zich rustiger dan in dagen. Hij probeert zichzelf voor een sentimentele ouwe vrijer uit te schelden die met Kerstmis getroost moet worden met een kopje koffie in een huiselijke kring. Het lukt niet, hij weet veel te goed dat zijn onrust dieper zit.

- Laat Billy dat nog eens van daarnet zingen, stelt Marrie voor.

Bill staat net zo voor het orgel als Bas, en ze wil rustig aan die jongen denken. Het is anders een gekke wereld vandaag aan de dag. Hier zit zij in de keuken met een jonge Engelsman, die woont in een grote stad en zijn vader was op een textielfabriek, vertelde hij. Daarnaast zit een Jood, die weet meer van de wereld af dan zij ooit zal zien. Heeft hij vanmiddag nog niet verteld over het lichtfeest in Zweden?

Leen legt hem vaak het zwijgen op, maar zij begrijpt het best, als die jongen zo narrig wordt, denkt hij natuurlijk aan zijn vader en moeder, hij weet best, dat hij ze nooit zal terug zien.

En Bas, haar eigen oudste jongen is ergens op de Veluwe. Eergister is hier nog zo'n soort verpleegster geweest, die zei, dat Bas het goed maakte. Daar was ze erg blij mee, maar vandaag is het goed met die jongens en morgen... Marrie vouwt haar handen in haar schoot.

Bill staat al naast het orgel.

- Een klein beetje zachter, vraagt hij aan Grie, die knikt. Bill kan al goed Hollands.

Op de salamanderkachel raast het water, verder is het stil.

Dan klinkt het oude Schotse lied door de keuken van een Zuidhollandse boerderij: Abide with me... blijf bij mij Heer.

Jolink luistert gespannen. Dat die jongen dat zingt, of zou het een beleefdheid zijn tegenover zijn hospes.

- Do you believe it? hij snauwt die woorden Bill bijna in het gezicht. Grie heeft nog maar nauwelijks het laatste accoord aangeslagen.

Bill kijkt verwonderd op.

- Wat vraagt mijnheer, wil Marrie ongerust weten. Was die vent niet zo'n soort N.S.B.er?

- Of Bill gelooft wat hij zingt, fluistert Leen, die naast haar zit.

De spanning is voelbaar in het vertrek. Leen Lekkerkerker heeft zijn pijp uit zijn mond genomen.

- Yes of course. Ja natuurlijk, bevestigt Bill en hij glimlacht.

- Jij bent toch soldaat, barst Jolink uit, jij hebt toch meer meegemaakt en jij zingt, jij zingt een zondagsschoolversje.

Bill haalt hulpeloos zijn schouders op. Hij knikt naar Max.

Vertaal het alsjeblieft, vragen zijn ogen.

En dan begint het wonderlijkste gesprek dat Leen Lekkerkerker, bijgenaamd de Wandelstok ooit meemaakte.

Max vertaalt de heftige vragen van Jolink, die het karakter van aanvallen krijgen. Hij vertaalt ook de blijmoedige kinderlijke antwoorden van Bill.

Eerst is hij de geïnteresseerde tolk geweest, maar langzamerhand wordt hij belanghebbende. De vragen, die Jolink eruit gooit, zijn ook bij hem opgekomen, en de antwoorden, die Bill geeft, zijn de antwoorden, die hij zelf kreeg wanneer hij de oude boer uit de Bijbel hoorde lezen, of wanneer hij gespannen toeluisterde, wanneer vrouw Lekkerkerker onder haar werk psalmen zong. Eigenlijk is er slechts één woord: Geloof.

Hetzelfde wat Bill nu uitspreekt, geloof.

- Maar als je dan niet gelooft, als je geen geloof hebt?

Bijna wanhopig slingert Jolink de woorden de stille boerenkeuken in.

De Engelse piloot vouwt onwillekeurig zijn handen.

Leen Lekkerkerker begrijpt het gebaar.

- We moeten allemaal om geloof bidden, zegt hij plotseling. Laten we het nu doen. Hij vouwt zijn handen, tegelijk met Bill. De anderen volgen zijn voorbeeld.

- Here, zegt de stem, trillend en moeilijk, Here, we zijn bij elkaar en we komen er niet uit, niet uit ons eigen leven, en niet uit het bestuur, dat U over deze wereld voert. Wij zouden denken, dat het anders moest. Maar we weten, zoals U het doet, dat dit het allerbeste is. Here vergeef ons onze zonde, ook de onze, en kom onze ongelovigheid te hulp.

Bill knikt. Hij heeft het niet geheel verstaan. Toch weet hij waar het over ging, hij weet welke bede opgezonden is.

Max en Jolink zitten stil naast elkaar.

Het is kerstavond.

- Je moest hier vannacht maar blijven, mijnheer, vindt Leen Lekkerkerker, er is nog wel een bed leeg in de opkamer. - Dank u wel, Jolink knikt. Dan vertelt hij plotseling van zijn jeugd, van zijn vader, de dorpsschoolmeester, die door zijn leerlingen besmet was met t.b.c. Van de eindeloze jaren hopen en vrezen en van het eind, thuis, toen ze in het sanatorium er geen gat meer in zagen, van het tobben van zijn moeder, voor hem, jongste en enige zoon, en voor zijn zusjes,

van haar angst als ze maar even hoestten, van haar bijna fanatieke gezondheidsmanies. Daarom ben ik ook gymleraar geworden, besluit hij.

Een gezond lichaam is alles, dit had mijn moeder me meegegeven. Zo kwam ik vanzelf tot het Nationaal Socialisme. Maar er is meer.

Weer vertaalt Max, terwille van Bill, maar nu met tegenzin. Hij kan het niet begrijpen, dat deze man, deze krachtpatser dezelfde vragen had als hij, hij kan het niet begrijpen, dat er niet meer zou zijn dan dat kinderlijke, haast imbeciele vertrouwen, dat Bill koestert en dat hem kracht geeft.

Dan besluit hij, dat geloof iets is, waaraan hij geen deel kan hebben, omdat hij verder is. Hij luistert met geïnteresseerd hoffelijke belangstelling toe, ook probeert hij mee te zingen, als Grie weer voor het orgel gaat zitten. Maar tot dit geestelijk blindvliegen, zoals hij het in zijn overleggingen noemt, kan hij zich niet opwerken.

De wond van Jolink is erger dan zich die tweede kerstdag liet aanzien, en daarom wordt Leen de volgende dag met een briefje naar de dokter en naar zijn hospita gezonden om zijn spullen te halen.

Die laatste vertelt hem, dat het maar goed is, dat mijnheer niet thuis was, die nacht. Er zijn twee Duitsers geweest om hem te spreken. Zij had het er niet op. Ze vond het niets erg, dat mijnheers vriend, die Duitse officier, kwam, dat was wat je noemt een nette man, maar die anderen...

Leen knikt, dat hij het volkomen begrijpt.

- Nou dan, ze wilden weten waar mijnheer was. Ze zeien, dat hij iets verraden had. Ik zei, dat hij weggegaan was, en dat hij nooit zei waarheen en dat hij vanavond wel weer thuis zou komen.

- Waar is mijnheer nu, als ik het vragen mag, jij kwam toch met een boodschap van hem?

- Bij ons niet. Leen Lekkerkerker is voldoende getraind in de illegaliteit om hier, bij deze praatgrage hospita, een vaag antwoord te geven.

- Waar woont u? houdt de vrouw aan.

Het wordt moeilijker voor hem. Als hij zijn adres noemt, krijgen ze zeker huiszoeking. Hij moet in zijn verwardheid vlug een ander adres verzinnen en denkt ineens aan Nelia.

Dan geeft hij het adres van Sjaan Vermeulen op.

Hij heeft een klein stukje kaas voor de hospita meegenomen, wat ze onder veel dankbetuigingen aanvaardt. Je kan nog zien, dat er nog christenmensen in de wereld zijn, hier mijnheer ook, van alles wat hij smokkelde kreeg ze mee, en haar nichtje, dat t.b. had ook, daar bracht hij altijd een half flesje melk, nu zou ze het zelf moeten halen.

Leendert schaamt zich, hij had gedacht dat Jolink dat zelf opdronk, maar hij gaf het aan een meisje dat de tering had, net als zijn vader.

Leen rijdt stil naar huis. Hij heeft veel met Max gepraat, Max met zijn minachting voor alles wat Duits was, Max met zijn grote verering voor geleerdheid, die sommige vraagstukken met hun doorpraat. Als je verder studeert, heeft Max gezegd, dan ga je vanzelf anders denken, dan zie je ook de relativiteit van de christelijke godsdienst. Er zijn meer grote godsdiensten, die de humaniteit prediken. En Leen heeft zich vereerd gevoeld, dat Max hem hoger aansloeg dan Bill, en ook hoger dan Jolink. Maar nu weet hij het niet. Zijn vader heeft laatst nog tegen de dominee gezegd, dat er op de grote oordeelsdag niet aan ons gevraagd zal worden, of we zo verstandig over ons geloof konden praten. Je moet er het Evangelie van Mattheus eens op nalezen, daar zegt Christus zelf: Ik was hongerig en gij hebt Mij te eten gegeven, Ik was naakt en gij hebt Mij gekleed, Ik was in de gevangenis en gij hebt Mij bezocht, en zij zullen zeggen: wanneer Here? Hij hoort het zijn vader nog zeggen. We zullen het geeneens zelf meer weten, dominee, zo vaak moeten we dat gedaan hebben. Kijk, en dat doet Max nou niet. Max vindt zichzelf belangrijker dan de ander. Leen ziet dit plotseling in. Max had zijn plaats af moeten staan aan de moeder van juffrouw Verstrate weet hij plotseling.

Hij fluit het versje dat Bill nogal eens bij het orgel zingt:

Onward christian soldiers, Voorwaarts christen-strijders.

- Jij hebt ook een goeie bui, Wandelstok.

Leen heeft er niets van gemerkt, dat Nelia hem achterop fietst. Nelia die natuurlijk ook smokkel naar de stad gebracht heeft.

- Ik had je allang in de gaten, maar ik kon niet zo hard voort op deze oude kar. Dat je me niet heb horen aankomen, op dat ding zonder banden. Je rijdt, maar dan heb je alles gezegd.

- Ben je naar juffrouw Verstrate geweest?

- Nee.

Nelia vraagt niet verder, die Wandelstok laat ook het achterste puntje van zijn tong niet zien. Ze zucht.

- Ik zal blij zijn als we weer naar school mogen, het moet maar gauw beuren, want anders mag ik helemaal niet meer. Mijn tweede moeder zegt, dat ze me veel te goed op hun spulletje kan gebruiken, ze heeft rheumatiek zie je. En nou ik toch niets anders te doen heb, vind ik het niks erg, om te huishouwen, maar ze had het er onderlaatst al met pa over, dat ik maar thuis moest blijven, al dat geleer was toch niets voor een meisje.

- En je was de beste van de klas, zegt Leen. Het is de eerste keer, dat hij Nelia's minimale meerderheid erkent.

Er glijdt een wrange trek over het levendige bruine meisjesgezicht.

- Dat kan moeder niets schelen, die vindt een gestopte sok belangrijker dan een goede thema.

Leen weet plotseling, dat Max zou zeggen, dat Heil van Sjaan gek is, en hij weet ook dat zijn vader zou zeggen: het komt er niet op aan welk werk je doet, als je het maar goed doet, en met plezier.

Het is moeilijk om tegen een klassegenootje, die je van haar derde jaar af gekend hebt, te preken. Toch probeert Leen het.

- Het hindert niet, Nelia, zegt hij, het hindert niet wat je doet, als je het maar goed doet en prettig vindt.

Nelia kijkt hem aan.

- Dat is het hem nou juist. Ik kan goed leren, maar ik

kan niet zo best werken. Ik zou best op een kantoor willen zijn of Engels willen spreken. Maar altijd dat theeblad vol met schone kopjes zetten, mij niet gezien. Het is niet, dat ik mijn moeder minder vind dan ik, dat moet je niet denken, Leen. Ik ben veel te blij, dat ze zo goed voor pa is, vroeger was het zo erg. Toen dacht ik, dat ik alleen maar wou leren om weg te komen, weg... poe...

- Je moeder is gestorven, Nelia, zegt Leen zacht.
- Jaat, Leen en ik was er blij om.
- Nelia.
- Ik kan het niet anders zeggen, ik heb het ook nog tegen niemand gezegd, maar jij wist hoe het thuis was. Nou is het veel beter, en daarom doe ik zo goed mogelijk mijn best, zie je, om pa, en toch... als ze me na de oorlog niet meer naar school laten gaan, loop ik weg.

Leen lacht. Nelia heeft altijd dikke woorden gezegd. Toch schrikt hij even van het vastberaden donkere gezicht met de felle ogen.

- Ik heb jullie adres opgegeven, zegt hij, om af te leiden.
- Waarvoor?
- Nou, ik was bij Jolink zijn kosthuis, en daar vertelde die juffrouw, dat er S.D.-ers om hem geweest waren, en of ik wist waar hij was.
- Wist je dat?
- Ja, bij ons. Maar dat wou ik haar niet zeggen.
- Natuurlijk niet. Nelia knikt vol begrip. Het wordt Leen warm om het hart. Nelia is toch wel een fijne meid.
- Nou en toen wist ik niets anders dan jullie adres, jullie hebben toch niks in huis, ze zouden vanavond bij die zeurende teut in de stad weerom komen.
- Ik zal ze waarschuwen, zegt Nelia.

Midden in de nacht doet een ongewoon lawaai Zorry opschrikken en meteen verscheurt zijn zenuwachtige kef de stilte van de slapende boerderij.

Plotseling staan allen naast het bed. Grie en vrouw Lekkerkerker leggen de lakens van Bill en Jolink meteen in

de waskuip en halen de dekens af terwijl de jongens onder de pekelbak in de kaaskamer kruipen.

Leen ligt na het helpen wakker in de bedstee.

Hij hoort dat er aan het raam gerommeld wordt.

Zacht loopt hij er heen.

- Wie daar?

- Ik, Nelia, ze komme naar jullie toe. Mijn moeder werd zo zenuwachtig, ze hielden een revolver voor haar gezicht en ze kon niet uit de voeten, ik ben over het dak geklommen en langs de jutteperenboom. Ik heb een mantel over mijn pon aan, maar toe zee ze dat Jolink wel bij jullie zou zitten, ze kommen hierheen. Ik dorst niet eerder te kloppen, want ik hoorde jullie hond en nou ga ik maar.

Leen staat naast de bedstee van zijn vader en moeder.

- Nelia zei, dat er bij ons huiszoeking zou komen.

- Ze kinne komme, zegt Lekkerkerker.

- Ik hoor ze al, vader, zegt Leen, en als beiden luisteren dringt het hijgend gekreun van een gasgenerator tot hen door.

- Als de weerlicht in je bed en slapen, jij bent ziek, begrijp je.

Leen knikt. Hij zet een paar flesjes gekleurd water op de bedsteeplank, met een lepel er naast. Nu nog diep ademhalen dat het lijkt of hij koorts heeft.

Daar heb je het al, heftig wordt op de deur gebonsd.

- Aufmachen.

Op zijn dooie gemak loopt Leen Lekkerkerker naar de deur. Ja, ja hij komt al.

- Of hier Jolink is.

Lekkerkerker schudt zijn hoofd.

- Nooit van gehoord.

- Hij moest hier toch zijn, zegt de Feldwebel, enfin ze zullen zelf wel zoeken.

Lekkerkerker loopt achter hen de keuken in.

Zijn vrouw kijkt uit de bedstee. Maar veel drukte maken de Duitsers niet. Dan zien ze de andere deuren open staan.

- Wie daar?

Lekkerkerker probeert uit te leggen, dat dat zijn zoon is, die krank is.

Een soldaat loopt naar Leens bed. Die ligt half te slapen met een rode kleur.

De soldaat ziet de prent.

- A bah, zegt hij, Weihnachten. Hij rukt de prent van de muur.

Het kost Leen moeite om niet uit zijn bed te komen, en de prent, zijn eigen plaat van het Kerstfeest, uit de grove behaarde handen te rukken.

Maar hij moet blijven liggen, hij moet stil blijven liggen, om zijn vader, om Max, om Bill, en... om Jolink, ja ook om Jolink. Wat zei Nelia ook al weer van Jolink, als ze op hem schimpten. Hij ziet haar nog staan vlak voor de gebeeldhouwde deur van de school: Jullie begrijpen niks, jullie weten niks, heeft ze gezegd, toen de Vlag, de zoon van de burgemeester, plotseling begon te zingen van de farizeeër die op de hoek van de straat stond.

Nu is Nelia van school, en ze zal wel van school blijven ook. Leen Lekkerkerker weet niet of hij het een opluchting vindt of een gemis. Toch gek, dat hij nu op deze avond aan Nelia ligt te denken. En dat, terwijl zijn Kerstplaat verscheurd wordt, de plaat, die Nelia eens wilde hebben...

Het lijkt wel of de hogere geschrokken is van dit vandalisme. Hij kijkt nog een keer vluchtig de keuken rond.

- Jolink nicht bekend? vraagt hij.

- Nee mijnheer, zegt Leens vader. Ken jij Jolink, moeder? Leen krijgt met de dag meer bewondering voor zijn ouders. Moeder heeft hem vroeger verteld over de preek, die de dominee hield, toen hij gedoopt werd, klaar staan voor God, dat moet je, en je weet op zo'n ogenblik, je weet eigenlijk altijd wel wat er van je gevraagd wordt, heeft poe toen gezegd.

Hij ziet naar de oude zorgelijke maar onbewogen gezichten.

- Neent, ik kin geen Jolink, zegt zijn moeder en ze praat nog meer Overleks dan anders. Nu vindt Leen het

mooi klinken, hij heeft ook wel eens gehoopt, dat zijn moeder net zo zou praten als juffrouw Verstrate.

Een kort gesnauwd bevel scheurt de stilte in de keuken.

Dan keert de Feldwebel zich nog eenmaal tot Leen Lekkerkerker.

- Entschuldige, zegt hij kort, klapt zijn hakken tegen elkaar en verdwijnt door de deur, gevolgd door zeer timide soldaten.

- Ach was, mompelt de laatste onder het weggaan, ach was, alles kaput.

Haus kaput, Frau kaput, Kirche kaput, Weihnachten kaput, hij wijst op de prent, die zijn handen verscheurden.

Dan vertrekt ook hij.

Als de onderduikers na een poosje uit de schuilplaats komen zijn ze door en door koud geworden. De twee anderen zijn zo warm bij de kachel, maar Jolink blijft klappertanden of hij koorts heeft.

- Jij moest maar bij Leen in de bedstee, dan kom je tenminste in een warm bed, en Leen kan ons direct roepen, als er nog wat beurt.

Het is een verstandig idee. Maar als Jolink de dekens openslaat, om naast zijn leerling te kruipen, ziet hij dat de jongen schokt van het ingehouden huilen.

- Wat nou, Wandelstok, vraagt hij zachtjes.

- Niks, zegt Leen. Hij kan toch niet zeggen aan Jolink, dat hij grient om een verscheurde kerstplaat.

XI

Als ze die plaat niet gevonden hadden, zouden ze veel meer last gehad hebben, zegt Leen Lekkerkerker senior dikwijls, en zijn vrouw beaamt het. Max trekt dan even zijn lippen op. Hij wil zijn gastvrouw en gastheer niet tegenspreken, maar zo'n verering van zo'n prent... zo kwamen de diverse heilige vrouwen in de wereld, nu kon je het zelf maar eens zien. Nee, dat er geen huiszoeking meer kwam op de hofstee van Leen Lekkerkerker, was volgens hem te danken aan het voortdurend offensief, dat de Duitsers in spanning hield, en aan het stom geluk dat er bij kwam.

In deze geest laat hij zich uit tegenover Bill en Jolink, die hem allebei bestrijden. - Je vertelt dit niet aan die jongen, voegt Jolink hem dreigend toe, wat Max ten onrechte uitlegt als Jodenhaat.

- Je moet geen kind zijn geloof ontnemen, zegt Bill kort, als Max deze veronderstelling tegenover hem uit.

- Leen Lekkerkerker is een intellectueel mens, die zelf wel onderscheiden kan, is het hooghartige antwoord van Max.

Bill kijkt hem verwonderd aan. Max was altijd zo aardig. Maar Jolink begrijpt iets van de vijandschap, die het christendom ontketent, hij kan het dan niet goed onder woorden brengen en daarom zwijgt hij.

De stemming op de boerderij wordt er echter niet beter door, Max gaat hooghartiger zijn weg, terwijl Bill en Jolink elkaar zoeken.

- De vechtjassen vinden elkaar altijd, heeft Max eens tegen Leendert gesmaald, ze begrijpen niet dat de kennis en de wetenschap internationaal zijn. Vroeger had Leendert

zich laten verblinden door deze zinnen, nu kijkt hij Max even aan.

- Wélke kennis en wélke wetenschap, vraagt hij nuchter.

Leen Lekkerkerker heeft op de avond, toen zijn plaat verscheurd werd, begrepen wat zijn moeder bedoelde, toen ze in haar eigen eenvoudige woorden over de preek van Nelly's vader vertelde. Hij weet, dat je soms veel dingen van je verstand opzij moet zetten, om de weg te gaan die God je wijst. Je kan er moeilijk over praten, maar het geeft je leven rust en inhoud, denkt hij, terwijl hij naar Max kijkt. Die heeft dat niet weet hij, Jolink wel en Bill ook. Jolink wel, die kreeg het hier, en Nelia heeft het niet, ziet hij plotseling. Waarom begrijpt Leen zelf niet, maar hij denkt bijna altijd tegelijk aan Nelia en Jolink. Dat geeft hem altijd een wonderlijke gewaarwording van onrust, en pijn.

Als Leen Lekkerkerker met zijn vader de grote vrachtvliegtuigen, die het voedsel aan de steden gaan brengen, over ziet gaan, in de stralende Aprillucht, zegt de oude boer: - Nou is het gauw gebeurd Leen, dit is het begin van het einde, en nou krijgen we de rommel.

Leen heeft zijn vader aangekeken. Hoe bedoelde pa dat nu weer, iedereen verlangde naar de bevrijding en zijn vader sprak over de rommel.

En gauw blijkt het hem, dat zijn vader gelijk heeft.

Hij fietst nu in zijn eentje naar de H.B.S. voor de vierde klas. Nelly is naar Zwitserland, uitgezonden van een committee. Dominee heeft het bereikt door altijd maar te praten, over zijn geliefd kind, het oorlogsslachtoffer.

Leen vindt dat er anderen beter weg hadden kunnen gaan, dat meisje, waar Jolink melk voor haalde, en dat tijdens de bezetting met haar sputum van t.b.-lijdster de jongens en mannen af liet keuren voor Duitsland. Toevallig hoorde Leen dat, daar had Jolink voor gezorgd, maar die praatte er niet over en hij werd op school schuin aangekeken, omdat hij nog niet weggezuiverd was.

En Nelia.

Nelia staat 's morgens om vijf uur al op de stoep, de paar melkbussen van haar vader te schuren.

- Zonde van die meid, zeggen de leraars en leraressen.

- Een dubbeltje kan nooit een gulden worden en wie als ezel geboren is, zal nooit als paard sterven, menen ze in de scheerwinkel achter Janus Vermeulens rug, wanneer die heeft zitten klagen, dat hij het thuis zwaar had, met twee saggerijnige vrouwen, één van de rheumatiek en één omdat ze niet leren mocht.

Juffrouw Verstrate heeft een baantje gekregen aan de leeszaal, dan kan zij haar moeder beter verzorgen. En Max, haar neef, is hier leraar, die is nu bij haar thuis, zo zijn zij met elkaar geholpen.

Leen begrijpt niet goed meer, hoe hij zo over Max heeft kunnen denken de laatste maanden, hij heeft er een fijne leraar Aardrijkskunde aan nu hij hem zijn gif niet meer in zijn ziel laat druppelen, hij is het meer eens met zijn vader, die over de genadige bewaring in de oorlog spreekt, dan met Max, die met het volk der oude Romeinen als voorbeeld, beweert, dat alles oorzaak en gevolg is.

En het geval Nelia zat Leen ook danig dwars. Hij heeft haar een keer getroffen. Ze had een spiksplinternieuwe fiets gekregen van haar vader, en ze was naar de stad geweest.

- Ik ging liever op een ouwe kar zonder banden naar de H.B.S., verklaarde ze aan Leen, dan met zo'n nieuwe boodschappen doen. Leen, ik ga dood op die kleine boerderij. Ik moet nu ook al weer een sprei haken, en dat is nergens voor nodig. Ik heb mijn moeder voorgesteld, om 's morgens te helpen, dat kan ze niet meer en dat wil ik best doen, en dan naar het avondlyceum, de directeur wil me een getuigschrift geven, maar ik mag niet met de avond naar de stad, zegt mijn moeder, veel te gevaarlijk met al die soldaten. Maar toen ik moest smokkelen, lieten ze me wèl bij nacht en ontij gaan, en de Duitsers waren ook geen heilige boontjes.

Leen loopt er over te tobben. Hij zou Nelia graag willen helpen, maar hij weet niet hoe. Dan bedenkt hij zich plotseling hoe erg of de dominee het vond, dat Nelly door haar

ongeluk zo achter kwam. Hij besluit om voor Nelia een avond met de dominee te gaan praten.

Daarom belt hij aan. Het is een zwoele Juliavond en de dominee zit in de tuin. Hij staat op.

- Zo Leendert, had je een boodschap van je vader?

Leen moet even aan de plechtige toon wennen.

- Nee, dominee, ik kwam voor Nelia.

- Voor Nelia, kom jij voor Nelia? Dominee kijkt verwonderd.

Je hoorde tegenwoordig zulke rare dingen.

- Ja, gaat Leen door, hij heeft de achterdochtige blik niet gezien, voor Nelia. Nelia vindt het zo erg, dat ze niet door kan leren...

- Ja, het zal haar niet meevallen om voor boerenmeid te spelen, ze was een damesleventje gewend.

Leen fronst zijn wenkbrauwen. Het is nog moeilijker dan hij gedacht had. Hij hoort nog Nelia's heftige stem: - Ik wil best 's morgens helpen, want ik zie dat dat nodig is, maar als ik 's avonds maar mocht.

- Nelia wou best helpen, maar ze wil zo graag naar het avondlyceum.

- Waar is dat nu voor nodig?

Leen kijkt de oudere man aan. Begrijpt die dat niet?

- U was toch ook blij, dat Nelly door kon leren in Zwitserland?

Dominee kijkt Leen verbaasd aan.

- Nelly is een domineesdochter, daar is studie noodzakelijk voor.

- Nelia kan beter leren, zegt Leen, wanhopig, en u heeft zelf over de talenten gepreekt.

- Wat wou jij eigenlijk van me? vraagt dominee.

Leen kijkt hem aan. - Kunt u niet eens met Nelia's moeder gaan praten, het is zo verschrikkelijk voor haar.

De dominee ziet de boerenjongen aan, het is een heer geworden, en zo lang, dat hij tegen hem op moet zien.

- Je vader weet er zeker niets van, dat jij voor Nelia Vermeulen pleit, zegt hij plotseling.

Leen Lekkerkerker kleurt niet en zijn blauwe ogen blijven rustig.

- Ik dacht dat u het beter kon doen, omdat u Nelly ook liet leren, zegt hij. Maar als u het niet doet... Langzaam keert hij zich om.

- Nelia moet haar ouders gehoorzamen, zegt dominee opeens autoritair, en als ik jou was, zou ik me er niet mee bemoeien.

Dan draait Leendert zich vlug om. Oudere mensen zijn moeilijk te begrijpen en ze begrijpen moeilijk.

Dominee ziet hem gaan. De zoon van Leendert Lekkerkerker en de dochter van Sjaan Vermeulen, mompelt hij.

De ouders weten er vast niets van en een gewaarschuwd man geldt voor twee.

Daarom roept hij Leen Lekkerkerker apart, en vraagt hem, of hij weet, dat zijn zoon zich erg druk maakt over die dochter van Vermeulen.

- Zwarte Nelia, informeert Leen Lekkerkerker ten overvloede.

- Ja, zwarte Nelia, geeft de dominee toe met een lachje.

- Het was mij niet bekend, dominee, zegt Leen Lekkerkerker.

- Dat dacht ik wel, dat is het gevolg van het laten leren van Jan en alleman. Hij kwam bij mij vragen of ik er voor wou zorgen, dat Nelia naar de avondschool kon gaan.

Leen Lekkerkerker knikt.

- Ik moet nodig op huis aan, er staat een koe op kalven, en Bas is dan altijd erg zenuwachtig.

Ja, dat weet dominee, het verhaal van Bas, die door een stukgeschoten kalvende koe ontkomen was aan de moffen, omdat hij onder de stukken lillend vlees lag.

- Ja, dan moet Lekkerkerker maar vlug voort maken. Hij heeft gezegd wat hij dacht dat zijn ouderling, als vader zijnde, weten moest.

Wanneer ze die avond rustig bij de koffie zitten, komt Jolink aanfietsen. Dat doet hij wel meer, en Leen Lekkerkerker denkt er over om het gesprek met Leen maar uit te stellen, als Jolink zelf over Nelia begint. Het is toch jammer

dat dat kind de cursus niet afmaakte, het was zo'n zeldzaam begaafde leerling. Dan kan Lekkerkerker zijn mond niet houden.

- Heb jij met de dominee over Nelia's gepraat, Leen?

Leen ziet zijn vader aan, hij slaat zijn blauwe ogen niet neer voor de felle donkerbruine.

- Jaat, ik dacht dat dominee er misschien wat aan doen kon.

- Waaraan?

- Nou, ik fietste Nelia achterop een keer, ze wou naar het avondlyceum, ze zei zelf dat ze wist, dat haar moeder haar 's morgens nodig had, maar ze zou graag naar het avondlyceum toe en onze directeur wil ze best helpen.

- Jolink knikt, dat zou de oplossing zijn, betoogt hij.

- En wat had de dominee daar mee te maken, vraagt Leen Lekkerkerker aan zijn zoon.

- Ik dacht, hij heeft Nelly ook door laten leren.

- Nelly. Jolinks mond trekt wrang van de herinnering, Nelly.

- Weet u, dat ik geen eens naar haar mocht informeren, zegt hij schor.

- Neent. Dat wist ik niet. En wat zei hij van Nelia, wilde Lekkerkerker verder weten.

- Dat Nelly hoorde te studeren, maar dat Nelia haar vader en moeder moest gehoorzamen. Leen beet de woorden bijna af.

- Je zou zo'n vent, barst Jolink uit. De oude boer houdt bezwerend de hand in de hoogte.

- Net als wij het allemaal wel eens mis hebben. Kijk eens mijnheer, die collega van je, die kon wel eens hele mooie dingen zeggen.

Jolink begrijpt dat hij Max bedoelt. Hij knikt.

- Die zei ook een keer, dat alles begrijpen, alles vergeven was. En de dominee is ook zo'n soort crisisslachtoffer. Weet je, hij en zijn vrouw hadden het hoog in het hoofd, ik weet nog best, dat hij zijn intree preekte, allemaal auto's voor de kerk. Nou en toen bleef die hier op het dorp zitten, hijzelf vond het niet zo'n merakel, maar zijn vrouw werd sagge-

rijnig, en zeurde dat hij hier levenslang had, begrijp je.

En toen kwam de oorlog, zijn vrouw werd bang, ze kon niet zo ze wou, en zo verzuurde de hele boel.

- Maar hij was toch een christen? Jolink weet niet meer wat hij hiervan denken moet. Leen Lekkerkerker knikt bedachtzaam met zijn hoofd.

- We mogen over niemand oordelen, mijnheer, maar de zorgvuldigheden van het leven kunnen zo veel, zo heel veel bederven.

Kijk eens, mevrouw is een mens waarbij alles precies in het emmertje moet komen, en dat is nou helemaal niet gebeurd. En nou met Nelly ook weer, ze heeft net zolang achter alles aangelopen, totdat haar kennissen het kind naar Zwitserland stuurden. En nou mist ze haar, en nou moet Nelia het ontgelden. We moeten voor de dominee bidden, zegt Leen Lekkerkerker, zonder overgang, we moeten voor hem bidden, want hij staat in het ambt.

Dat zijn woorden, die Jolink maar moeilijk begrijpt. Hij gaat nu geregeld naar de kerk en heeft een paar goede vrienden gekregen, een leraar van de christelijke Mulo en diens vrouw, en dan de Lekkerkerkers, waar hij graag komt. Maar veel in de kerk is hem niet duidelijk. Waarom mag zo'n dominee nou bijvoorbeeld niet de waarheid gezegd worden?

Lekkerkerker gaat er niet verder over door. Hij vraagt door naar Nelia.

- Het was altijd al een gauw ding, zegt Marrie, weet je nog hoe ze over Leendertje baasde, toen ze nog zulke porken waren? Haar hand wijst een eind beneden het tafelblad.

Jolink kijkt op. Hij heeft nooit geweten dat ze Nelia zo goed kenden. Dan hoort hij de geschiedenis van het felle daggelderskind, met haar reusachtig verstand en haar grote wil. En in zijn hart groeit het medelijden om dat kind, dat nu niet meer door mag leren.

- 't Is zonde, mompelt hij halfluid.

- Daar zeg je een waar woord, geeft de oude Lekkerkerker toe, daar zeg je een waar woord. Het is zonde. Sjaan

Vermeulen is verantwoordelijk voor het talent van zijn dochter en Heil in zekere zin ook.

- En wij ook.

Jolink kijkt op. Is dat de jonge Wandelstok, die dat gezegd heeft. Ineens voelt hij, dat hij onredelijk jaloers wordt op die jongen met zijn lichte lenige gang en zijn rustige gezicht. Bijna te rustig, te onberoerd voor zijn leeftijd.

Nelia Vermeulen, denkt hij, Nelia Vermeulen, jij en ik horen bij elkaar. Wij hebben samen op dezelfde manier geworsteld om te worden wat we nu zijn. Hij kijkt nog eens naar Leen Lekkerkerker zoals hij daar zit, tegenover zijn vader en zijn moeder, in deze veilige beslotenheid van de boerenkeuken, die er altijd was.

De jongen heeft gelijk als hij van Nelia houdt, Nelia zal een perfecte kameraad zijn, maar hier wordt ze nooit thuis, wordt ze nooit eigen, weet Jolink met onfeilbare zekerheid.

- Vindt u ook niet mijnheer Jolink?

- Pardon, vroeg u wat? Jolink is plotseling terug in de boerenkeuken, waar over een leerlinge, een oudleerlinge van hem gesproken wordt.

Marrie ziet hem kijken. Het is voor haar een opluchting, als die vent zijn eigen met Nelia ging bemoeien en het was aan alles te zien, dat hij dat erg graag wou doen, zo oud was hij toch ook nog niet, overlegt ze bij zichzelf. Nelia moest de handen samenknijpen, dat ze nog zo iemand kreeg, als dat gebeurde, dan zou Leen wel veel minder met dat schaap optrekken. Dat hij in zijn eentje zonder er met haar en zijn vader over te praten naar de dominee gegaan was, zinde haar slecht, wie weet wat ze in de pastorie nu klaar maakten.

En dat niet alleen. De laatste tijd heeft Marrie Lekkerkerker bijna niet aan haar droom gedacht, maar deze avond staat hij helder voor haar geest.

Nelia moet uit Leens leven, ze heeft hem eenmaal bijna doen verdrinken, toen ze nog een kind was, nu zou het erger kunnen zijn, daarom besluit ze Jolink zoveel mogelijk te helpen.

- Kijk eens, meheer, zegt Marrie, de baas en ik dachte,

dat wij eens moesten vragen naar het avondlyceum, maar we weten niet hoe je dat moet doen.

- Als boer zijnde ben je niet met die spullen op de hoogte.

Jolink knikt. Deze reactie had hij kunnen verwachten.

Hij vraagt naar Max om het prospectus en vertelt met een paar woorden over Nelia, over het milieu waar ze uit komt.

Max haalt zijn schouders op, zijn gezicht is gevulder geworden en heeft daardoor iets minder sympathieks gekregen.

- Boter aan de galg jongen, het milieu verloochent zich nooit. Je kunt het net zo goed laten.

Jolink zwijgt. Vroeger zou hij opgestoven zijn. Alleen dringt hij er nog eens op aan om de papieren ten spoedigste te krijgen.

Max die hem nog altijd dankbaar is, dat hij waarschuwde, zorgt er voor, en drie dagen daarna verschijnt hij met de paperassen op de boerderij.

Leen Lekkerkerker trekt direct zijn opknapperspak aan en ze gaan samen naar het kleine gedoetje van Sjaan Vermeulen.

Ze treffen het slecht, want Nelia is om klandestiene tabak naar het dorp gestuurd, ze heeft net nog woorden gehad met haar moeder.

- In het dorp zijn ook Canadezen, ik kom er met een thuis, heeft ze gespot, laat vader zelf zijn tabak maar halen, ik ben niet los vertrouwd.

- Jij mot je dochter eronder houden Sjaan, heeft Heil gezegd, ze heeft een bek als een scheermes. En ik kan niet uit de weg met mijn jicht. Anders zocht ik beslist een boerendienst je voor haar, bij ouwe mensen en achteraf. Als je die meid van jou niet met een strak bit rijdt, dan wordt het net zo'n wupperdewap als haar moeder.

- Je mot van de doden geen kwaad spreken, Heil, was het enige weerwerk dat Sjaan gaf. Hij heeft zijn boerengedoetje, dat hij vroeger zo fel en lang begeerd heeft, maar hij heeft Heil op de bonnen toe. Sjaan wil het niet erkennen,

hij houdt zich niet alleen groot voor de mensen, maar ook voor zichzelf, maar Heil is een rouwkoop, hij begrijpt nu tenminste best, waarom ze is blijven zitten.

Als Leen Lekkerkerker over het leren van Nelia begint, neemt Heil het woord.

- Leren, ja dat wou Nelia's eerste moeder wel, maar zij is er nooit voor geweest. Dat was niks voor een boerenmens.

Sjaan kijkt verschrikt naar zijn oude baas. Hoewel hij een eigen spul heeft, zit het ontzag er nog wel in.

- Dat kan ik direct nog niet zeggen, komt Leen Lekkerkerker voorzichtig. Kijk eens, in de Bijbel stond ook, dat ieder zaad naar zijn aard moest groeien, en nou had Nelia een aard om te leren, net als zijn jongen.

Sjaan knikt instemmend. In zijn vaderhart komt een klein sprankje hoop, dat Heil zal toegeven.

- Nelia heeft een groosen aard, zegt Heil stroef en Lekkerkerker weet als ouderling heel goed, dat hovaardigheid zonde is.

- Je vergist je, vrouw Vermeulen. Lekkerkerker geeft Heil Verboom de titel die alle getrouwde boerinnen krijgen. Je vergist je naar mijn gedachte. Nelia kan goed leren, en nou wil ze alleen 's avonds leren.

- Nelia komt 's avonds de deur niet uit. Nou in deze tijd zeker. Het was toch al zo'n wupperdewap. En zij zou er voor zorgen, dat ze een ordentelijke vrouw werd.

Jolink zit te popelen.

- Waar is Nelia nu, vraagt hij plotseling.

- De vrouw heeft ze op zwarte tabak uitgestuurd, zegt Sjaan en zijn ogen glinsteren. Heil kijkt strak voor zich.

- Je gunt het haar niet, barst Jolink uit, je gunt het haar niet, dat is het hele geval.

- Net. Sjaan knikt nadrukkelijk met zijn hoofd, net!

- En van wie der cente zou ze dan motte leren, toch zeker van de mijne?? Triomfantelijk kijkt Heil de drie mannen aan. Ze is nu zeker van haar zaak.

- Je zou het kunnen lenen, zegt Lekkerkerker, dan kon Nelia het later terug betalen.

- Die nakende neet, schampert Heil, die nakende neet. Ze was net als haar moeder, grosigheid zat er in en anders niet. Net als in de zuster van de baas, die zat nou op een spul, ze had een rijke weduwnaar getrouwd, die zus van Sjaan en ze ree in een auto, onderlest was ze nog hier geweest. Maar zij, Heil, hieuw het met de psalmist die zong, dat God de eenvoudigen zou gadeslaan.

De oude vrouw kijkt triomfantelijk de mannen aan. Ziezo, nou weet Leen Lekkerkerker waar het op staat.

- Ik begrijp niet waar jij je koortsig om maakt, Leen Lekkerkerker, zegt ze plotseling en die mijnheer, daar begrijp ik het helemaal niet van. Me hebben aan jullie allebei geen boodschap, wij motte voor Nelia's zorge, en al die geleerdigheid, dat geeft maar hoogmoed. Nelia moet in de stand blijven waarin God haar geplaatst heeft. Dat zei de dominee onderlaatst ook.

In de stilte, die op deze tirade volgt, kraakt een plank. Sjaan kijkt verschrikt, want hij weet, dat dit op de kamer van zijn dochter is. Als Nelia nu maar niets gehoord heeft.

Leen Lekkerkerker staat op. Groot lijkt zijn forse nog ongebogen gestalte in de kleine kamer. Zijn ogen staan donker en zijn mond is hard.

- Vrouw Vermeulen zegt hij, vrouw Vermeulen, jij hebt daarnet de Schrift op je lippen genomen, daarom dacht ik, dat je naar de Schrift probeert te leven.

Heil knikt, zou die boer haar toch nog gelijk geven, dat zou de triomf van haar leven zijn.

- Dan moet jij eens lezen, vrouw Vermeulen, dat Paulus zegt, dat de ouders schatten moeten vergaderen voor de kinderen en niet andersom, en dat je je kinderen niet tot toorn mag verwekken, en daar zijn jullie hard mee bezig met Nelia.

Dan loopt hij, gevolgd door Jolink, de deur uit.

- Ik haal dat kind naar de stad, zegt die, spontaan.

- Ze is minderjarig, zegt Leen Lekkerkerker.

Dan staan ze machteloos in de donkere, zwoele Augustus-avond.

Maar dezelfde avond, wanneer er bij Lekkerkerker voor Nelia Vermeulen gebeden wordt, sluipt ze het huis uit.

Heil gaat te keer, maar Sjaan weigert haar met de politie terug te laten halen. Hij neemt een spoorkaartje naar Rotterdam en zoekt zijn zuster op. In de achterkamer van haar huis vindt hij zijn dochter, gebogen over haar Engelse grammatica.

- Zo is het goed, meid, zegt Sjaan.

Tegenover het dorp zwijgt hij, omdat hij tegenover Heil zwijgt.

Na vier dagen druk besproken te zijn, wijkt het geval Nelia Vermeulen voor het ongeluk van de Canadees, die met zijn jeep de ruiten van het postkantoor inreed en bekant doodgebloeid zou zijn door het glas, als de dominee hem geen bloed gegeven had, zomaar in de spreekkamer van de dokter.

Dat had niemand van hem gedacht, maar Leen Lekkerkerker is blij met deze daad.

Het worden eenzame tochten voor Leen Lekkerkerker dat najaar naar de H.B.S. in de stad, en soms wilde hij wel, dat hij in de vijfde inplaats van in de vierde klas gezeten had, dan had hij het hele eindexamen cadeau gekregen van de minister.

Hoewel... Leen houdt zijn trappers bijna stil nu hij in de geluidloze parelheldere Octoberavond naar huis fietst. Er hangen nog enkele smalle goudgele bladeren breekbaar aan de knotwilgen, terwijl het kroos in de sloot roestrood is. De lucht lijkt doorzichtig in de stralen van de ondergaande zon.

Leen Lekkerkerker wordt die herfst wakker uit de droom, die bezetting heette.

En nu dringt de vraag aan hem op wat hij eigenlijk worden wil. Hij heeft net vanmiddag een repetitie terug gekregen van Max. Die heeft hem even apart geroepen, hem op de negen gewezen. Het had eigenlijk een tien moeten zijn Leen, heeft hij gezegd, want ik hoef je natuurlijk niet te vertellen, dat dit prima en prima werk is. Je moest doorgaan in de geologie, je hebt er feeling voor, dat weet je.

Leendert heeft geknikt. Wat moet je zeggen als je zelf nog niet weet welke kant of je op wilt? Of eigenlijk, eigenlijk weet hij het wel, maar het is al zo lang geleden dat hij hierover dacht. Het was voor de oorlog, toen hij in poe's tuintje werkte. Er stonden duizendschonen in, diep donker rode en witte met een prachtige gemarmerde kring. Leen weet het nog precies. En midden in het perkje stond een witte. Zo zuiver waren die bloemen geweest, dat hij om die bloem een draadje gebonden heeft. Dat zaad wilde hij bewaren.

Zijn moeder keek hem aan. Daar komt nooit hetzelfde uit, me jongen, zei ze. Leen hoort nog haar zachte stem nu hij op de fiets zit en al die dingen van de oorlog weer terug komen.

En zijn moeder heeft gelijk gehad, hij weet nog hoe vale rose bloemen kwamen uit het zo zuinig bewaarde zaad.

Toen heeft hij één ding gedacht, dat hij zoveel van bloemen zou willen weten, dat er dezelfde uit het zaad zouden komen. Tenminste, zo bedenkt Leen het nu. Maar het was ànders, dieper en meer. Het was niet dat kleine perkje duizendschoon, het werd een levensdoel, wist Leen plotseling, een levensdoel. Hij zou niet, zoals Max willen zijn. Hij niet voor een klas. Dat stille tuintje van zijn moeder, waar hij zo dikwijls met haar praatte. Hij heeft er al die tijd niet meer bewust aan gedacht, maar nu Max hem vanmiddag aanraadde om door te gaan, nu weet hij het. Hij wil naar de tuinbouwschool, hij wil tuinder worden. Leen Lekkerkerker maakt op die zonnige Octoberdag uit, dat hij de rulle aarde om zijn vingers wil voelen en planten kennen en kweken.

Hij zal het er vanavond over hebben, bedenkt hij zich, dan kan hij tenminste wat zeggen, wanneer ze hem op school vragen, wat hij gaat doen.

Die avond krijgt hij er de gelegenheid niet voor.

Eerst zit Sjaan in de keuken, wanneer hij thuis komt. Nu heeft Sjaan wel een halfwassie, toch is het voor een boer heel ongewoon om vlak voor de melken weg te gaan en onder melktijd een visite af te steken, daar moet een heel bijzondere reden voor zijn. Dat weet zelfs Leendert Lekkerkerker.

Hij kijkt schuw op, wanneer Leen binnenkomt en houdt zijn mond, terwijl Leens vader nadenkend de rook uit zijn pijp nakijkt. Dat doet pa altijd wanneer er iets ergs is, weet hij.

Zijn moeder schenkt thee, maar hij krijgt Bas' kom, dat doet poe nooit, die is ook al van de kook.

Maar de drie oude mensen zwijgen, en Leen vraagt niets. Wil hij iets gewaar worden, dan moet hij zijn mond houden, en hij weet nog niet eens zeker of hij wel iets gewaar wil worden. Hij moet over zijn eigen plannen nadenken. Maar het gaat over Nelia, dat weet hij zo secuur als iets.

Nelia, die nog wist hoeveel hij van bloemen hield, bedenkt hij zich plotseling. Ze stuurde hem die kaart met gentianen op zijn verjaardag. Nelia had meer onthouden, dan je zo oppervlakkig voor mogelijk zou houden.

Dan staat Sjaan schutterig op.

- Ik ga mijn fiets maar eens thuisbrengen, zegt hij.

Leen Lekkerkerker kijkt naar hun oude knecht. Sjaan is grijs geworden en hij ziet er heel wat ouder uit dan zijn vader, en die is toch nog zeven jaar ouder, dat weet hij.

Hij heeft een vaag medelijden met him oude knecht.

- Je moet ze niet weerom halen Sjaan, ook niet voor een hortje, ze zal helemaal niet meer bij jullie aarde en dan heb je er maar sjagerijn van.

Sjaan knikt. Met de jonge Leen erbij is er eigenlijk te veel dak op het huis. Maar hij moet toch wat zeggen.

- Baas, en in zijn stem klinkt de ouwe toon, baas, Heil maakt het me zo moeilijk, ze zegt dat Nelia op het verkeerde pad is, dat ze met kerels omgaat nu mijn zuster getrouwd is. Ik weet wel, mijn zwager is niet kerks, maar... en nu heeft Heil het aan de dominee gezegd, en die heeft mijn er gisteravond over onderhouden.

De oude boer gaat met zijn knecht mee, en wat er verder gesproken wordt weet Leendert niet. Hij durft er ook zijn moeder niet naar te vragen, en krijgt zijn boeken om maar te beginnen aan zijn huiswerk.

Toch is hij wel benieuwd naar Nelia, die wegliep. Er wordt weinig meer over haar gesproken. Alleen heeft Jolink

eens een keer gezegd, dat hij de groeten van haar moest hebben, hij had haar gesproken.

Leen heeft dit niet eens thuis verteld. Het was zo wonderlijk, dat hij liever niet aan het gezicht van Jolink terugdenkt, toen hij het zei. Zo scherp hadden zijn ogen nooit gekeken. Leen had zich onbehaaglijk gevoeld, maar had hem toch aangekeken.

- Ben je niet blij?, had Jolink gevraagd.

- Waarom, zei Leen, hij keek stomverwonderd, dat kon hij zien in de spiegel boven het fonteintje in de kleedkamer.

Jolink had niets meer gezegd, en was fluitend weggegaan.

En nu is het weer Nelia, Nelia Vermeulen.

Maar als hij zijn boeken ziet, en de lessen nog eens doorneemt voor een tussentijdse repetitie, die de Franse leraar opgegeven heeft, is Nelia vergeten voor zijn werk.

De volgende dag, wanneer hij door het dorp fietst, ziet hij een auto voor de pastorie staan en die avond komt de dominee de werf op om te vragen of Leen morgen op Nelleke wilde wachten, ze was weer thuis gekomen en wilde meteen naar de H.B.S. Leen knikt, dat zal hij doen, het is toch wel saai om alleen die dijk te fietsen als je altijd met zijn drieën geweest bent.

Maar hij heeft nog werk, dat maakt hij dikwijls op de vlonder, wanneer de anderen al in de keuken zitten, omdat poe zo dikwijls kouwelijk wordt.

Net als hij zit te piekeren over een meetkundesom, hoort hij de stem van zijn vader. Leen zou nooit luisteren, maar de naam van Nelia doet hem opkijken. Hij is zijn bezoek aan de pastorie nog niet vergeten.

- De fout is, hoort hij de dominee zeggen, dat ze het te hoog in het hoofd hadden bij Vermeulen, nu heeft hij de gevolgen er van, hij kan zijn dochter niet meer baas, die zit in een grote stad, ik hoorde van zijn vrouw dat ze zich zelfs verft.

Leen moet lachen. Dominee denkt altijd dat hij dergelijke dingen bij een ouderwetse term moet noemen, wanneer hij met een boer praat.

- Naar mijn gedachten is dat de fout niet, dominee, dat is de fout niet, zegt de oude Leen Lekkerkerker bedachtzaam.

Nou moet je niet denken, dat ik en de vrouw zo gek op Nelia zijn. Ze heeft onze Leen erg geplaagd, toen hij nog een porkie was, en hij bij de ouwe meester op school ging. Maar dat meidje kon uitstekend leren. Als je eens wist hoe ze haar lessen moest maken. In een kouwe kamer, bij een kaarsje. Maar ze dee het, dominee, en ze kon ze en ze kon ze merakel best. Ze heeft alles verdragen, dominee, om te leren. Ze wou d'r tweede moeder helpen, als ze 's avonds maar leren mocht, ik ben dat zelf wezen vragen, maar toen zee der moeder ook dat ze niet hoefde te leren.

Leen staat op, hij sluipt naar de deur, dát heeft hij nooit geweten.

- Dat wist ik niet, zegt de dominee.

- Toch zei vrouw Vermeulen dat u het ook niet goed vond dat ze leerde, en ik dacht dat als u er nou eens heen ging, dominee.

- Ik?

- Ja u, u bent de enige die kan zorgen dat ze het meisje daar in Rotterdam laten. Kijk eens, daar is ze thuis, en als we ze hier halen, dan beuren er ongelukken, grote ongelukken.

- Zou het zo'n vaart lopen, Lekkerkerker?

- Jaat dominee, Nelia en Heil accorderen niet, Heil zal haar treiteren. Daar ben ik zeker van. Ze is net haar vader en u weet hoe die voor zijn vrouw was. Dominee, u heeft zelf uw meidje werom gekregen, en wat zou u nou zeggen als die ergens heen moest, waar u wist, dat ze niet aarden kon.

De stem van de oude boer klinkt overredend.

- Ja, als het zo is, dan... aarzelt de beschaafde stem.

- Zo is het, zo is het, dominee.

- Dominee, de stem van Leens vader klinkt heel zacht, bijna onverstaanbaar, dominee, je moet het me niet kwalijk nemen, dat ik je dit zeg, maar ik heb er zo lang over gedacht, het is niet alleen Nelia, het is alles.

- Wat bedoel je, Lekkerkerker?

- Kijk eens dominee, ik ben maar een lompe boer, en daarom zeg ik het misschien wat boerenblokwagenachtig, maar je moet je eigen veranderen. Je moet meer naar de binnenkant kijken. Weet je, ik weet, dat je het zwaar heb gehad bij ons op het dorp, vooral omdat mevrouw niet aarde kon.

Leen kan hun gezichten niet zien, hij zou wel willen weten hoe de dominee nu keek.

- Maar ik geloof dat je er toen verkeerd aan ben gaan staan, je zag ons dorp als een gevangenis, niet als een opgave, zoals ze wel eens in de krant schrijven, daarom kon je ook niet meer goed voor de mensen zijn, dominee.

- Maar, de predikant zwijgt weer.

- Ik heb er al tijen over gedacht om dit te zeggen, dominee, omdat u zoveel makkelijker zou leven, zoveel makkelijker en mevrouw ook. Ik heb er dikwijls voor gebeden, gaat Leen Lekkerkerker door, heel zacht en heel stil.

Leen drukt zijn oor tegen het houten schot van de vlonder.

Wat zou dominee nu zeggen, nu hij zo in zijn hemd stond? Wat had zijn vader dat prachtig gezegd! Nee, vader was niet veranderd, niet door de bezetting, niet onder de Duitsers en niet er na. Dat komt, omdat vader met de Bijbel leeft, wist Leen.

De dominee zegt niets, een hele tijd niet. Hij ziet zijn hele leven voor zich en hij weet dat de boer gelijk heeft. Hij is bezweken door de voortdurende zure opmerkingen van zijn vrouw.

Hij huivert in de stal, zo koud schijnt hem zijn eigen leven.

- Broeder Lekkerkerker, zijn stem klinkt zo bewogen, dat Leen er beroerd van wordt, broeder Lekkerkerker, wat moet ik doen?

Leen voelt de spanning tot in zijn vingertoppen. Hij weet dat hij dit gesprek niet mag horen en hij kan niet zeggen hoe blij hij is dat hij het gehoord heeft. Wat zal zijn vader nu zeggen.

- Dominee, alleen maar geloven en bidden.

Was dat nu alles? Leen had heimelijk op een groots getuigenis gewacht, een getuigenis van zijn vader tegenover die dominee. En nu zegt hij alleen maar een paar woorden.

En het antwoord is nog gekker.

- Ik ga direct nog naar Vermeulen, ze zullen nog wel niet op bed zijn.

- Ik denk het niet, daar doe je goed aan.

Langzaam gaan de mannen naar de achterdeel. Leen loopt naar zijn schriften terug. Over zijn vraagstuk heen zit hij nog te piekeren. De dominee werd vermaand door zijn vader, en hij nam het, hij nam het... dat had Leen nooit gedacht, daarom vindt hij het nu nog prettiger om Nelleke te halen. Zou ze er erg Zwitsers uitzien, ze was drie maanden weggeweest, en waarom ging ze direct naar de les, zo'n licht was Nelly nu ook weer niet.

Hij zal haar wel moeten helpen.

Dat is uitgekomen, het wordt ongeveer regel, dat Leen eerst een halfuurtje in de pastorie blijft om Nelly door het ergste huiswerk heen te helpen voordat hij naar de boerderij gaat.

- Je moet onze Nelleke maar goed helpen Leen, zegt mevrouw als ze hem een kopje thee brengt op de knusse meisjeskamer. Het kind komt zo achter door die akelige oorlog, hè kindje.

Nelly zegt niets en Leen bromt iets onverstaanbaars. Als haar moeder weg is, kijkt Leen haar aan.

- Jij hebt eigenlijk een bof met die oorlog, zegt hij hard.

- Ik? Nelly haalt haar wenkbrauwen op.

- Ja ja, want nu kom je achter en anders was je maar vrij stom.

Leendert schrikt van zijn eigen woorden. Hij heeft ze echter zo dikwijls in zichzelf gezegd. Eigenlijk elke keer, wanneer hij naar de pastorie gelokt wordt door mevrouw en naar de pastorie gestuurd wordt door zijn moeder. De dominee heeft gevraagd of je elke avond effe kwam, Leen,

met die repetities, het was voor jou ook goed, dat samenwerken, zei hij.

Natuurlijk, denkt Leen wrang, bij moeder komt hij niet aan met de waarheid, dat zijn Nelly zakt als een baksteen, wanneer we niet alle zeilen bijzetten. En privaatles loopt in de papieren.

Toch verzet Leen zich niet, waarom zou hij ook.

Zo verlopen de laatste repetities. Die van Leen zijn uitstekend, die van Nelly beter dan men verwacht had.

Daar zit Lekkerkerker achter, plaagt Max, als hij het proefwerk terug geeft, solidair zijn ze bij jullie op het dorp, nee geweldig, dat moet ik zeggen, geweldig solidair.

De halve klas zit te grinniken en Leen krijgt een kleur. Nu denken ze er van alles van. Waarom treiterde Max ook zo. Hij kijkt naar Nelly, zou die ook zo het land hebben. Hij kan niet precies zeggen wat haar gezichtje uitdrukt, maar hij schrikt er van.

Ze kunnen me nog wel meer vertellen, moppert hij in zichzelf, maar ik ga niet meer naar de pastorie toe.

Daarom snauwt hij Nelly af, wanneer die hem opwacht bij het fietsenhok.

- Ga maar vast, ik moet nog in de stad zijn.

XII

In de Paasvacantie, die vroeg viel dit jaar, helpt Leen zijn moeder in haar tuintje. Hij moet meer doen dan anders, want het bukken valt haar zwaar. Ik word oud mijn jongen, zegt ze dan, ik word oud in de keuken.

- Dat zal wel meevallen, troost Leen haar, als de zon maar weer komt, we hebben ook zo'n verschrikkelijke natte winter gehad.

Marrie knikt. Ja, ze hoopt zelf ook dat ze op zal knappen, ze gelooft het echter niet hard, een mens voelt zijn eigen het best, en zij voelt zelf wel, dat die oorlogsjaren haar totaal versleten hebben.

- Moet u die crocussen eens zien moeder, en bij de muur staan al bosviooltjes in de bloei.

Marrie knikt. Ja dat komt uit, dat is het luwste plekje van de tuin. Een tuin is net als de wereld, sommige mensen worden op een luw plekje gezet en sommige op de wind. Die op de wind gezet worden, worden wel sterker, zegt Marrie peinzend, kijk maar naar Bas en je vader.

- En Nelia, zegt Leen plotseling, en Nelia. Het is voor de eerste keer, dat hij haar naam noemt tegenover zijn moeder, nadat hij wist, dat de dominee naar Sjaan Vermeulen zou gaan die avond.

Marrie kijkt naar de lange jongen voor haar, zijn blonde haar licht op in de zon en zijn tengere schouders zijn recht, Leen wordt een man weet ze plotseling. Hij ging veel met Nelia om indertijd, zou hij... je kon het nooit weten, de dominee heeft er onderlest, of was het al weer een tijd geleden, eens ietwat over losgelaten tegen Leendert.

Dan bukt de jongen zich weer om de bloemen te planten,

die zijn vader vanmorgen van de markt meegebracht heeft, Dat doet hij elke Donderdag na Pasen, en die hele middag is Marrie Lekkerkerker in haar tuintje te vinden.

- Weet je al wat je worden wil, vraagt ze plotseling, wanneer ze de jongen met grote voorzichtigheid de tere wortels in de donkere vochtiggemaakte kuil ziet vlijen.

Ze heeft vroeger wel eens gedacht dat Leendert dominee zou moeten worden en een enkele keer zag ze hem staan op de preekstoel met een mooie zwarte toga aan. Maar dan wist ze meteen, dat het nooit zou beuren, zo zeker wist ze dat, dat ze eigenlijk er niet eens goed om dorst te bidden.

- Ik wil in de tuinbouw moeder, nog een paar cursussen volgen en dan zien dat ik ergens tuinarchitect word op een grote kwekerij.

Marrie ziet de jongen zitten, zijn ene hand steunt hij op de grond, met zijn andere heeft hij de plant vast die ‘tranend hart’ genoemd wordt. Zo luchtig en zo zeker doet hij dit, dat de plant niet valt, maar dat er ook geen blaadje beschadigd wordt.

- Daar ben ik blij om mijn jongen, daar moet je vanavond eens met pa over praten, zegt ze.

Leen knikt.

- Waarom heb je het niet eerder gezegd, wil Marrie weten. Haar blauwe ogen staan kinderlijk blij.

- Ach in de oorlog kon niets, en ik ben er eigenlijk pas heel kort achter gekomen. Nel van de dominee zei ook, dat ze het zo'n mooi beroep vond.

Marrie kijkt verwonderd. Het was haar natuurlijk bekend, dat Leen Nelly hielp iedere dag weer aan, maar dat hij over zijn toekomst met Nelly praatte, is iets geheel nieuws voor haar.

- Maar ik moet eerst mijn eindexamen nog halen, zegt Leen en dan... ik moet nog onder dienst ook nu Bas afgekeurd is.

- Ja, zegt Marrie stil, dat zal wel moeten nu Bas afgekeurd is.

Het is of plotseling de zon uit de kleine beschutte tuin verdwijnt. Snel en zwijgend doen Marrie en Leen het werk. Leen kan niet vergeten die avond, dat Bas thuis kwam, wit en bevend. Hij was afgekeurd voor de dienst en de dokter wou niet zeggen waarvoor.

Het was heel stil geworden en niemand sprak het woord uit, wat iedereen dacht, dat is natuurlijk die winter op de Veluwe geweest. En toen niet lang daarna Bas met een kalvende koe moest helpen, is hij zo te keer gegaan, dat Leen Lekkerkerker zijn jongste zoon uit het bed gehaald heeft, en Marrie Bas een kom met veertig hofmandruppels gaf.

Ze wisten zich geen raad met Bas, en hij zou door hebben lopen tobben, als Leen het niet aan Jolink verteld had. Hoe hij er zo toe kwam, wist hij niet, maar na afloop van de gymnastiekles kregen ze het over zenuwen, keuren, enz., en toen had hij het eruit gegooid. Jolink heeft niet veel gezegd, maar Bas kreeg niet lang daarna het adres van een zenuwarts. Nu knapt hij wel op, maar ze moeten nog erg voorzichtig met hem zijn. Hij wil ook niets vertellen, niets... dat is het hem, weet Marrie.

In die spannende dagen voor het eindexamen komen Nelleke en Leen elkander veel nader. Nelleke vertelt hem, dat ze altijd verpleegster had willen worden of onderwijzeres, ze hield van kleintjes, maar haar moeder wou beslist dat ze ging studeren. Ik heb geen studiehoofd, ik vergeet alles, en ik hoop dat ik slaag, zucht ze wel eens. En dan denken ze allebei aan Nelia, Nelia, die wel een studiehoofd had, maar die niet verder mocht leren van haar stiefmoeder.

Toch slagen ze allebei. Leen met prachtige cijfers en Nelleke met de hakken over de sloot.

Twee dagen daarna krijgen èn Leen Lekkerkerker èn Nelly van de dominee ieder een kaart met hartelijk gefeliciteerd erop. Er achter staat met uitdagend neergegooide letters: ‘Nelia Vermeulen, volgend jaar ik.’

Marrie moet er om glimlachen wanneer ze die kaart van

de post aanpakt. Voorop staan de bloemen, die Nelia altijd in haar tuintje het mooiste vond. En achterop die felle letters. Nelia Vermeulen baant haar eigen weg, toch kan ze het dorp niet vergeten.

En Nelleke van de dominee gaat ook haar eigen weg. Ze zal naar de kweek gaan om onderwijzeres te worden.

Dat heeft pa gedaan zegt ze, pa wou niet dat ik tegen mijn zin studeerde.

- Pa is zo veranderd de laatste tijd, weet jij hoe dat komt Leen? Leen Lekkerkerker weet het, maar hij kan toch niet vertellen, dat hij luistervink gespeeld heeft bij het gesprek tussen zijn vader en Nelly's vader. Daarom schudt hij vaag zijn hoofd. Hij komt ook afscheid nemen in de pastorie, wanneer Nelly hem dit vraagt. Hij kan in Boskoop op een kwekerij komen en meteen een cursus volgen. Misschien dat zijn vader later de kwekerij over kan nemen. De kweker heeft twee jongens gehad, ze zijn alletwee in de oorlog gestorven.

- Wat ben jij dan wonderlijk bewaard, Nelly, zegt haar vader plotseling. En alle mensen zijn zo goed voor je geweest. Ik denk vaak, als we hier niet gewoond hadden, als we al die goede dingen niet gehad hadden... Leen ik ben zo vaak hard geweest, ook tegen die leraar, die Nelly hielp, ik zag laatst zijn naam in de kerkbode, hij had belijdenis gedaan. We oordelen vaak zo verkeerd, ik ook.

Leen voelt zich onwennig bij deze woorden. Hij heeft, als hij eerlijk moest zijn, altijd een beetje minachting voor de dominee gehad, en nu dit. Hij weet niet wat hij zeggen moet, en toch, deze woorden vragen om een weerklank, dat is duidelijk genoeg.

Hij moet aan de deel denken, waar zijn vader sprak, hij moet aan Nelly denken, die zo blij is, dat haar vader veranderde. Leen Lekkerkerker voelt zich groot en onhandig worden in zijn zoeken naar een antwoord.

Dan ziet hij Nelly zitten. En hij weet het, het is een woord van zijn vader, zoals Leen dikwijls woorden van zijn vader zal aanhalen.

- Toen Grie Vermeulen stierf, zegt hij langzaam, zei mijn vader tegen Sjaan dat God bepaalde waar en wanneer de mensen sterven moesten en waar en wanneer ze leven moesten.

- Je hebt een beste vader Leen, zegt dominee warm. Hij heeft amper gehoord wat de jongen zei, maar hij denkt aan dat wonderlijke gesprek, dat voor hem het geluk der aanvaarding betekende.

Het is maar een geluk, dat Bas die winter vaste verkering krijgt met Jannetje Korevaar uit Lekkerkerk. Grie heeft er wel eens een mopje mee. Bas Lekkerkerker vrijt in Lekkerkerk, is dat geen lekker werk, zingt ze soms.

In het begin kon Bas dat helemaal niet hebben, hij viel dikwijls driftig uit. Maar nu moet hij er om lachen. Hij heeft weer die zelfde gedecideerde bewegingen terug, die hij had, toen hij als jongen van vier jaar zijn vader mee hielp de kalvers voeren.

Leen bevalt het best in de kwekerij. Hij hoopt het volgend jaar naar Engeland te gaan, dat heeft de baas hem sterk aangeraden, dan kan hij daarna terugkomen. Daarom zit hij iedere avond Engels te lezen in de keurige kamer. De vrouw schuift hem dan een kopje koffie toe, maar zegt niets en de kweker zegt ook niet veel, als het niet over zijn vak gaat. En nooit, nooit wordt er hartelijk gelachen. Het valt Leen niet mee, hij mist zijn thuis meer dan hij voor mogelijk gehouden had, en als het enigszins kan met de kwekerij gaat hij elk week-end naar huis.

In het voorjaar wordt het moeilijker, dan komt hij maar om de veertien dagen.

Hij is dan ook de eerste die ziet, dat Marrie Lekkerkerker dat voorjaar hard minder wordt.

Vroeger kon zijn moeder hem direct een kom koffie inschenken, als hij zijn neus maar amper om de hoek van de keukendeur had, maar nu roept ze Grie om het te doen, ook al is die in het achterhuis bezig.

En toen op een Zondag zijn moeder niet eens zag, dat hij zijn daagse overhemd aan had, omdat hij zijn Zondagse

vergeten was, toen wist hij heel zeker dat ze wat mankeerde.

Hij heeft geprobeerd om hier met Bas en Grie over te praten. Bas zegt dat hij er nog niets van gemerkt heeft, en dat poe nooit jaagde. Dan stapt hij op de fiets om naar Jannegie in Lekkerkerke te gaan. En Grie, Grie is vol over Canada, waar ze het volgend voorjaar naar toe wil. Ze beklaagt zich dat Leen niet meer thuis is, dan had ze voor niets Engels kunnen leren.

Met zijn vader wil Leen niet over zijn zorgen praten.

Hij is bang om hem voor niets aan het schrikken te maken.

Daarom zegt hij ook niets als ze die koude voorjaarsavond samen naar de kerk stappen.

Leen heeft altijd plichtmatig naar de dominee geluisterd, zijn geestelijk voedsel deed hij wel ergens anders op. Maar nu deze avond, bij de behandeling van de eerste Zondag van de Heidelberger Catechismus, springt er een vonk over.

Het is Leen Lekkerkerker of hij deze oude vertrouwde woorden voor het eerst hoort.

Dat ik met lichaam en ziel, beide in leven en sterven, niet mijn maar mijns getrouwen Zaligmaker Jezus Christus eigen ben...

Leen kijkt naar zijn vader, wiens scherp gesneden profiel hij juist in de ouderlingenbank kon zien zitten.

Pa heeft hieruit altijd zijn kracht geput, weet hij en moeder ook...

Het zou niet erg zijn als ze plotseling stierf. Voor haar niet.

Hij moest naar het gezicht van zijn moeder kijken, wanneer zijn vader oudergewoonte die vraag van de catechismus leest, waar de dominee over gepreekt heeft.

- Het was een mooie preek, zegt Leen Lekkerkerker, de dominee was er helemaal in.

- Ja, hij is veel veranderd sinds de oorlog, knikt Marrie en Nelly ook, voegt ze er aan toe, terwijl ze op het gezicht van haar jongen let. Dat blijft gewoon staan.

Jammer, vindt zijn moeder. Grie en Bas hadden vaste verkering, je zou zo graag de jongste ook geborgen zien voordat... Marrie maakt deze zin zelfs in haar gedachten niet af. Ze weet nog maar vaag, wat ze bedoelt, je zou haast op voorgevoelens acht geven. Ze heeft het maar bij zich, dat Leen en zij dit jaar nog uit de tijd zullen zijn.

XIII

Leen Lekkerkerker is pas aan zijn eerste verlof toe, wanneer hij, een dag voordat hij naar huis zal gaan, een telegram krijgt, dat zijn moeder ernstig ziek is, en dat zijn overkomst gewenst wordt.

Versuft staat hij midden in de soldatenkamer met het telegram in zijn handen. Het is door Bas ondertekend, zijn vader zou direct gezegd hebben, dat zijn moeder overleden was, weet hij. Want Marrie Lekkerkerker leeft niet meer, dat weet haar zoon zeker. Daarom haast hij zich ook niet, hij pakt alles heel bedaard in en loopt rustig naar de trein.

In de coupé haalt hij het telegram nog eens voor de dag, hij zal in Gouda maar een taxi nemen, het kon nog eens waar zijn, en hij had bittergraag afscheid van zijn moeder genomen. Hij staat op en kijkt naar buiten, net of de trein daardoor vlugger zal gaan rijden.

Glanzend groen liggen de weilanden voor hem, terwijl de wolken zich spiegelen in het donkere water van de sloten. Een enkele koe ligt te herkauwen en bij het hek staat een paard melancholiek te dromen.

Wonderlijk, zo scherp als Leen Lekkerkerker dit beeld in zich opneemt, nu hij naar huis gaat. Plotseling overvalt hem een grote rust. Hij denkt aan de Zondagavond toen zijn vader de eerste vraag van de Heidelberger voorlas, aan de vele Zondagavonden thuis, dat Grie voor het orgel zat, en zij zongen. Dikwijls zongen ze het versje van Bill: hold Thou thy cross before my breaking eyes. Leen kent de Engelse woorden het beste, hoe dikwijls hebben ze Bill niet moeten zeggen, dat hij wat zachter moest zingen. Maar het slot was toch altijd het versje van opoe:

Zij zal ons niet berouwen, de keus van 't smalle pad.

Leen denkt, terwijl hij zijn ogen sluit, aan het gezicht van zijn moeder. Ze zat altijd bij het theeblad, maar met dat versje kwam ze naast het orgel staan.

Er komt een grote rust over hem. Hij weet, dat zijn moeder in het Jeruzalem aangekomen was, waar ze altijd zo graag van zong.

De strakke witte lakens voor de ramen van de kaaskamer, waar Marrie Lekkerkerker zelf altijd haar gehaakte gordijnen gehangen had, vertelden Leen wat hij al wist.

Hij keek op zijn horloge, zijn vader en Bas zouden wel aan het melken zijn. Want daar kan geen molen om stil staan, zei zijn moeder altijd. Hij heeft het de eerste keer van haar gehoord, toen Grie Vermeulen door die bom getroffen was, en zijn zus niet kon werken, omdat ze zo huilen moest, dat was de eerste dag van de oorlog. Het lijkt Leen Lekkerkerker een eeuwigheid geleden.

Hij loopt langzaam langs de berg. Hij wil zijn vader het eerst ontmoeten, van hem wil hij horen hoe het gegaan is.

- Leen!

De stem van de achterdeur doet hem opkijken.

- Vader, hoe is het.

- Moeder is uit de tijd mijn jonge.

- Dat dacht ik al.

Dan komt Grie met dikbehuilde ogen uit de keuken.

Leen legt zijn hand op de schouders van zijn oudere zusje.

- Grie, meid toch. Hij vervalt onwillekeurig in het dialect van zijn streek.

- Je moeder ligt in de kaaskamer, onderbreekt de oude Lekkerkerker het heftige gesnik van zijn dochter, je wil ze zeker direct zien.

Leen knikt stom, hij is zijn stem niet meester, als hij nu spreekt.

In de koele schemerdonkere kaaskamer, ligt de smalle eiken kist, die de laatste rustplaats is van Marrie Lekkerkerker.

- Het was een hersenbloeding, zegt de dokter, vertelt de

oude man. Grie heeft ze gevonden, ze lag in der tuintje, tussen die witte blomme, die jij der van het voorjaar gegeven hebt, ik denk dat ze een bossie wou plukke, omdat je thuis zou komen.

Leen slikt heftig. Hij kan niets zeggen. Dit is te erg.

Hij kijkt naar het rustige gelaat, waarlangs de grijzende vlechten gelegd zijn, hij kijkt naar de mond, waarom een raadselachtige glimlach speelt. Haar handen, die altijd bezig waren, liggen op de borst gevouwen.

Hoe vaak is ze met een kopje koffie deze kaaskamer doorgelopen, omdat hij moest leren. Hoe vaak ook heeft zij ze tijdens de bezetting onder haar schort samengeknepen, omdat ze bang was, voor haar kinderen, voor haar man.

Niemand zal het weten, want Marrie Lekkerkerker heeft het nooit aan iemand verteld. Ze was een vrouw van weinig woorden. Ze hield van haar bloemen, ze hield van de christelijke verzen, die Grie op het orgel speelde. En ze heeft veel heimelijke dromen gehad en die neemt ze nu mee, ook de angstige.

- We motte gaan, jonge, Grie zal wel een bakkie voor je hebben, kun je blijven tot na de begrafenis?

Leen zegt, dat hij dat niet weet, daar moet hij morgen over bellen.

- Bij de dominee hebben ze vandaag aan de dag telefoon, zegt de vader, dan hoef je niet zolang in het postkantoortje te zitten.

Het is Nelly, die Leen de volgende dag ontvangt, als hij vraagt te mogen bellen. Zij zit rustig bij hem, zij zegt echter niets. Leen is haar hier onuitsprekelijk dankbaar voor. Hij schuwt alle gepraat over de dood van zijn moeder als een nachtmerrie die het visioen, dat hij kreeg toen zijn vader hem met zijn rustige stem vertelde, waar ze gevonden werd, te niet maakte.

In de tuin, tussen haar bloemen, was de enige plaats waar Gods Engel haar moest vinden. Dit moeten ze niet stuk maken met hun gepraat.

Daar denkt Leen ook aan, wanneer ze langzaam achter de kist aanlopen, die in de rouwkoets gezet zal worden. Het is een warme stralende zomerdag. De werf is stil, zonovergoten. Het doffe zilver van de rouwkoets krijgt er glans door en de ruggen van de paarden, terwijl de bloemen in haar tuintje uitbundig bloeien, de witte duizendschonen en de fel rode boerenrozen met hun zoete geur, die penetrant wordt in de warmte.

- Die tuin is een klein paradijs heeft Max eens gezegd, toen ze samen op de bank zaten, een klein paradijs in deze godvergeten krankzinnige wereld.

En het is zo wonderlijk dat een kind van God uit zijn aards paradijs thuis gebracht wordt. Leen Lekkerkerker maakt deze gedachte blij, en er speelt een glimlach om zijn nog bijna kinderlijke mond.

Marrie Lekkerkerker was een stille vrouw, maar voor ieder die op de vlonder of op de deel kwam had ze een vriendelijk woord en een glimlach. Dikwijls heeft ze een bosje bloemen uit haar tuin naar een zieke gebracht, en talloze mensen zijn in de oorlog door haar van warme melk of koffie voorzien, wanneer ze op de boerderij kwamen.

De vrienden van Bas vonden de koffie op het stelletje staan, of op de kachel als ze hun vergadering hadden, en de bakker of de kruidenier kwamen altijd in de keuken voor een warm bakkie in de winter, of een kom koele melk als de zon hen geplaagd had op de lange zandweg, die naar het spul van Leen Lekkerkerker ging.

Daarom stond het kerkhof al vol volk, toen ze de laan met de iepen opreden.

Leen knippert even met zijn ogen. Zoveel mensen had hij niet verwacht. Hij merkt plotseling, dat het half jaar in Boskoop hem het dorp deden ontgroeien, of was het al eerder?

Hij kijkt de rijen langs. Daar staat Nelly met haar moeder, dat is gewoon, dat doen ze altijd. Hij krijgt een schok, Nelly van de dominee heeft net zulk haar als zijn moeder had, en ze had bijna dezelfde ogen, weet hij.

Hij kleurt en kijkt een andere kant op. Daar ziet hij Jolink staan. Intussen dragen de daggelders in het zwart de baar

naar het pas gegraven graf, waarvan de zwarte modder donker afsteekt tegen het juichende groene gras.

Leen kan haast niet naar de kuil kijken. Hij had graag een bos mooie witte duizendschonen op de kist gelegd. Hij heeft het niet gedaan, zijn vader zou het vast niet goed vinden en de anderen ook niet. Nu heeft hij er spijt van. Waarom zou moeder niet met bloemen naar haar graf mogen gaan. Ze had altijd een bosje bloemen bij zich wanneer ze zelf naar een zieke ging, en hoe dikwijls lagen op de eieren, die hij aan juffrouw Verstrate bracht, niet een paar bloemen als troost voor de beide vrouwen die in de oorlogstijd in duizend angsten toefden.

Hoe dikwijls heeft ze zelf geen troost gezocht in haar tuintje. Leen weet nog, dat ze eens een keer, toen hij weer uit zijn broek gegroeid was, en hij om een nieuwe vroeg ineens de keuken uitliep. Hij is haar toen achterna gegaan om te zeggen, dat hij heus geen nieuwe hoefde te hebben. Het was alleen maar omdat Nelia hem uitschold, wandelstok zei ze, wandelstok, je groeit uit je broek.

Ze stond toen bij de boerenroos en bij de grote witte lelie's. Leen heeft ze nooit meer gezien, alleen in Engeland. Zijn baas zei, dat ze ouderwets waren.

Hij kijkt op. De dominee heeft zijn bijbel genomen.

- En Henoch wandelde met God en God nam hem weg, en hij was niet meer.

Leen knikt, ja zo was zijn moeder. Hij voelt de diepe stilte, die na dit Bijbelwoord plotseling op het kerkhof neerdaalt.

Dit was het laatste wat van zijn moeder gezegd werd, en Leen weet, dat ze er blij mee geweest zou zijn.

Twee keer heeft ze hem de tekst, zijn dooptekst laten zien in de oude familiebijbel, en ze heeft hem gezegd, hoe blij ze er mee was. Je moet altijd denken mijn jongen, je moet denken, nu je zoveel dingen leert, en zoveel dingen wil, dat er toch eigenlijk maar één ding nodig is.

- Haar stille godsvrucht en haar liefde tot de naaste troffen iedereen, die met haar in aanraking kwamen.

Leen kijkt de kring rond, eerst zag hij maar een paar gezichten, nu ziet hij hen allen scherp. Jolink, en daar aan die

andere kant Max, met juffrouw Verstrate. Nelleke, die de laatste tijd zo graag bij hen kwam, en haar moeder... Dan slaat Leen zijn ogen neer en kijkt strak voor zich uit. Hij hoort geen woord meer van wat de dominee zei. Het zingen van moeders lievelingspsalm,

> ‘Gods verborgen omgang vinden
> zielen waar zijn vrees in woont,’

dringt niet tot hem door.

Tussen twee buren heeft hij Nelia ontdekt, vlak voor Jolink. Ze heeft donkere kleren aan ziet hij. Nelia is een dame, maar ze is dezelfde zwarte Nelia gebleven.

Wanneer Leen Lekkerkerker van zijn eerste verlof thuis komt, na de begrafenis van zijn moeder, ziet hij zijn oude gymnastiekleraar Jolink in de keuken zitten.

Hij is er blij om, want hij heeft er erg tegen opgezien, om thuis te komen in het huis zonder zijn moeder, nu er een kennis is, gaat het gemakkelijker.

Vooral, wanneer Jolink, als gewoonlijk blijft eten en kortavonden, zoals Leen Lekkerkerker het uitdrukt.

Na het avondeten verdwijnt Bas naar zijn meisje, hij zal de hele Zondag wegblijven, en Grie gaat naar het dorp. Eigenlijk is het niet nodig dat ze gaat, maar Leens zuster kan het op de stille boerderij niet uithouden, daarom heeft ze maar Engelse les op Zaterdagavond gezet, dan kan ze gelijk met haar verloofde terugkomen.

Zo zitten de drie mannen bij elkaar. De zomeravond is luw en de vlierbloemen geuren, over de weilanden hangt de nevel uit de sloten, waarin de koeienruggen lijken te drijven.

Zwijgend houdt Leen Lekkerkerker zijn gast en zijn zoon de sigarenkist voor, zwijgend steken ze op.

Ze denken alle drie aan Marrie Lekkerkerker, maar niemand spreekt haar naam uit. Het is goed zo, goed en vredig.

Totdat Grie met Arie Verboom achterom komt fietsen. Hun stemmen klinken al van de weg, en plotseling zetten ze de schemerige vlonder in een fel licht.

- Zie zo, hebben jullie nog niet eens koffie gehad, ik had ze nog wel op het lichtje gezet, gauw een bakje inschenken. Grie rumoert achter de rietmat, rinkelt met de kopjes, terwijl Arie aan Leen vraagt, wanneer hij het pakkie van de koningin uit hoopt te trekken. Even kijkt Leen hem verbaasd aan. De overgang is ook te plotseling geweest.

- Weet je dat geen eens, verwondert Arie zich, doe je het zo graag.

Hij krijgt geen antwoord, omdat Grie binnenkomt, en meteen Jolink aanvalt met het nieuwste nieuwtje dat ze op het dorp hoorde.

- Heb jij zwarte Nelia weggebracht op de bromfiets, mijnheer Jolink?

Leen kijkt op, hij had Nelia op de begrafenis gezien, maar verder niets van haar gehoord.

- Is daar wat tegen, vraagt Jolink stug. Hij is nog nooit zeker omtrent de gevoelens van Leen junior voor Nelia en hij wil nu de jongen geen pijn doen.

- Ik heb er niets op tegen, maar Heil wel, ze moet Sjaan met de riek zowat zijn dochter achterna gestuurd hebben, en ze sprak schande over je, mijnheer Jolink, de honden zouden geen brood van je lusten.

- Nou is het genoeg, Grie, vermaant haar vader kort, nou weten we het wel weer.

Grie zwijgt, en het wordt weer stil op de vlonder, alleen de rust is weg. Jolink trekt nerveus zijn sigaar op, terwijl Leen hem uit liet gaan, alleen de oude boer rookt rustig door.

Toch voelt Jolink, dat hij een verklaring moet geven. En wanneer Arie en Grie nog een eindje omgaan, vraagt hij plotseling aan de jonge Leen, of hij haar had zien staan.

Leen knikt.

- Nou, haar moeder had haar ook zien staan, en die kwam op haar af. Ik kende het mens nog van ons bezoek, weet u wel Lekkerkerker.

- Jaat, dat was het laatste wat het meisje verdragen kon, de volgende dag ging ze er vandoor, ik had het, geloof ik, ook gedaan.

Jolink kijkt de oude man aan. Dan gaat hij verder: Die begon tegen haar te spreken, die moeder, en er stonden veel mensen omheen. Ik hoorde het en ik zag Nelia's gezicht. Het zou een rel geworden zijn, dat wilde ik voorkomen, zeker op de begrafenis van uw vrouw.

- Heil ziet nergens bestand in, zegt Leens vader, die gaat over lijken als ze haar zin door wil drijven.

Dat wist Nelia zeker ook, want ineens nam ze mijn hand. Breng me weg, fluisterde ze, breng me weg.

Ik heb haar toen mee genomen en achterop mijn brommer gezet.

- Daar deed je goed aan, mijnheer.

Jolink is blij met de goedkeuring van de oude boer, hij kijkt echter naar het jonge gezicht van Leen Lekkerkerker, die blaast een krul van zijn voorhoofd, dan speelt er een kleine glimlach om zijn mond.

- Nelia redt zich altijd, zegt hij waarderend.

Jolink kijkt van de een naar de ander, zou hij zeggen wat er verder gebeurd is, verder... hij bijt op zijn lippen, het is moeilijk, maar als er iemand in de wereld recht heeft om het te weten, dan zijn het deze man en deze jongen.

Hij kucht en begint opnieuw.

- We hebben elkaar nog een paar keer ontmoet, en... ach het is toch allemaal niks en voor niks. Nelia redt zich wel.

- Ja, Nelia redt zich wel, herhaalt Leen de woorden van Jolink, maar waarom, ik dacht altijd dat ze heel veel met u ophad, als meisje al, toen we samen met smokkel naar de stad gingen, toen al...

- Dat weet ik, en toch... zie je, ik ben hier anders over de dingen gaan denken. Ik heb hier rust en geloof gevonden en toen ik haar dat vertelde lachtte ze me uit. Geloof, zei ze, mijn moeder is fijn als gemalen, je weet wel, en ze heeft me het huis uitgejaagd, als ik zelf niet gegaan was, had ze een dienst voor me gezocht. De dominee die leeft van zijn geloof, nou en die wou niet eens, dat ik doorleerde, dat was mijn stand niet.... ze was zo bitter Lekkerkerker, zo bitter en ik kon niets tegen haar zeggen. We hebben afscheid

genomen, alleen heb ik haar laten beloven, dat ze direct naar me toe zou komen als ze me nodig had...

Leen zit te draaien op zijn stoel, hij zou weg willen gaan, dit is iets waar hij niet tegen op kan. Maar de oude boer knikt goedkeurend. - Dat was ook het enige, wat je doen kon mijnheer, zegt hij langzaam, het enige. En wij moeten veel voor Nelia bidden, of God voor haar onze zonden goed wil maken.

XIV

Het is net of Leen elke keer, wanneer hij met verlof thuis komt minder zijn thuis terug vindt. Grie huishoudt op zijn Canadees', glimlacht haar vader wel eens, wanneer zijn dochter door het huis rumoert of scheldt op die ouderwetse boel waar zij maar tegenaan moet kijken. Je kan je bedrijf, nu je er de cente voor hebt meteen wel moderniseren, vindt ze, de boeren hebben voor de oorlog lang genoeg in de crisis gezeten, wie weet wanneer ze er wéér in komen, je betaalt je tenminste al groen en geel aan de belastingen. En alles wat je koopt mag je afschrijven.

Leen Lekkerkerker houdt het tegen, zoveel hij kan, maar hij kan moeilijk verhinderen, dat zijn dochter de hele keuken anders rangschikt, zodat je je eigen stoel niet meer kan vinden, of het theeblad op de tafel afschaft, omdat niemand dat meer heeft. Hij schikt zich in die dingen, het zal zo lang niet meer duren. Voor Leen is het een telkens weerkerend verdriet en wanneer hij op een Zaterdag moet horen, dat hij in het voorhuis slaapt, omdat Grie de bedstee ingericht heeft als kleerkast, vaart hij uit en gaat naar het dorp.

Dit wordt zijn vader te gortig, en wanneer Leendert terugkomt, wordt er familieraad gehouden.

Er wordt besloten, dat Jannegie en Bas gauw zullen trouwen, dat vader dan de opkamer krijgt, en dat hij bij hen aan tafel kan eten, Leen kan dan ook thuiskomen, als hij wil. Grie zou toch over drie maanden weggaan, die kon naar Arie gaan, daar konden ze best een paar handen gebruiken bij hun aanstaande emigratie.

Leen moet natuurlijk zeggen dat hij dankbaar is, en hij is het ook wel, maar hij voelt zich een vogel zonder nest.

Hij moet aan dat versje denken, dat Nelly zong de derde dag toen ze uit Zwitserland op de H.B.S. terug was, hij heeft toen de woorden van haar overgeschreven, maar er nooit, nooit meer aan gedacht:

De vogel, die door de wereld zwierf, zonder nest, zonder thuis.

Hij weet nu precies hoe Nelly's stem klonk, en hij weet ook, dat ze zich zo dikwijls in Zwitserland gevoeld moet hebben, terwijl hij dacht dat ze de dame uithing, en meelij met Nelia had. Wie zou zeggen wie toen het meest te beklagen geweest is van zijn schoolvriendinnen. Nelly of Nelia?

Zo komt het dan ook, dat hij op de bruiloft van Jannegie en Bas Nelly vraagt om met hem deze stille eenvoudige plechtigheid bij te wonen.

- Die krijg je toch niet, heeft Bas gezegd, toen hij haar naam noemde, waarom neem je geen nichtje van Jannegie, 'n boer moet geen edelman willen worden ook al heeft hij een beetje meer geleerd dan een ander. En een nichtje van Jannegie wil best.

- Dat zal wel, zegt de oude Leen Lekkerkerker goedkeurend. Hij mist Marrie elke dag, toch kan hij zich verheugen in zijn jongens; Bas, weer zeker in zijn bewegingen, het is een genot om die jongen op de hofstee bezig te zien. En Leen, fors in zijn uniform, met soepele bewegingen en de zon in zijn blonde haar, Marries haar weet hij. Hij, Leen Lekkerkerker, is wel gezegend dat hij zijn twee jongens mocht behouden. Hij weet nog hoe bezorgd Marrie over Leen was, dat kwam van die droom. Leen Lekkerkerker weet nog wel, dat ze dat aan hem vertelde, maar je ziet nu wel weer, dat dromen bedrog zijn. Zijn jongens staan allebei springlevend voor hem en Nelia zit in Rotterdam, die heeft Jolink de bons gegeven.

- Waarom zal Leen Nelly niet vragen, hij heeft altijd met haar opgetrokken en ze is nou niets trots meer, de dominee ook niet.

Daar kan Bas niets tegen inbrengen. Al vindt hij het jammer, om Jannegie te moeten teleurstellen, die haar lief-

ste nicht en vriendin graag haar aanstaande zwager gegund had, je kon nooit weten... en Leen was een knappe vent, overlegde ze.

Het is alsof Leendert zijn moeder nog meer mist, nu hij naast Nelleke aan de gezellige bruiloftstafel zit. De dominee heeft mooi gepreekt, weer over Maria en Martha, maar daar kun je nu niet over praten, je moet nu luisteren naar de voordrachten die gedaan worden, en een beetje gezellig praten met Nelleke.

Van terzij kijkt hij naar het lieve profieltje, met het golvende blonde haar. Net zulk haar als moeder, alleen haar ogen zijn anders, niet zo blauw, mistiger vindt Leen, net of ze altijd verdriet zullen hebben. Even legt hij zijn hand op haar arm. Nelly kijkt op.

- Wat is er, Wandelstok, je bent zo stil.

Leen glimlacht, zijn bijnaam heeft de oude H.B.S.-vertrouwelijkheid opgeroepen.

- Ik ben nooit druk, dat weet je, en ik zat je zo'n beetje te bekijken.

Nelly kleurt diep, het staat haar goed.

- Zeg, schrijf je me eens, ik zal je mijn adres geven, vraagt Leen plotseling in een intense behoefte om dit contact te laten duren.

Nelly knikt, als ze ziet wat Leen opschrijft.

- Mijn dat papiertje hier, roept de ceremoniemeester plotseling, mijn dat papiertje hier, of de ronde zoenen.

Leen kijkt verdwaasd rond, hij was even vergeten, dat hij op een bruiloft was.

Hij frommelt het papiertje in zijn hand.

- Hij heeft het niet meer, hij moet de ronde zoenen, wordt er van alle kant geroepen.

Een schelle vrouwenstem zet de van ouds bekende deun in:

- En Leentje durft de ronde niet te zoenen, en Leentje durft de ronde niet te zoenen.

Leen staat op, hij is de zoon van de stille Marrie, maar hij is ook de zoon van Leen Lekkerkerker, en het is geweten dat de Lekkerkerkers driest zijn wanneer het er op aan komt.

- Ik begin met jou, zegt hij en slaat zijn arm om Nelly.

Van de jongens klinkt een waarderend gefluit, ziezo, die liet zijn eigen niet kennen.

De rest van de rondte is vlug afgelegd onder gegil. Als Leen weer bij zijn plaats terugkomt schaamt hij zich een beetje over zijn driestheid.

Maar Nelly's ogen stralen, - nu je adres, vraagt ze lachend.

Na de dood van zijn moeder kan Leen Lekkerkerker maar moeilijk onder dienst wennen, hij leeft zo'n beetje op Nelly's brieven, en dikwijls zit hij in het militair tehuis op zijn vulpen te sabbelen, omdat hij niet weet wat hij haar terug zal schrijven, dat de moeite waard is. Hij verlangt ook om naar haar in de pastorie te gaan, en als hij dan bij haar is, is het of er een verdoffing over hem valt, een soort angst, dat dit niet echt is. Hij kan het slecht onder woorden brengen en dat maakt de omgang met het meisje moeilijk.

Zijn kamergenoten vinden hem ook een dooie diender, en de veldprediker doet wanhopige pogingen om hem aan het praten te krijgen.

Zijn vader ziet het ook wel, en als Bas eens tegen hem klaagt, dat Leen geen pruim voor een benvol zegt, terwijl Jannegie juist zo vriendelijk voor hem is, geeft hij Bas de raad om Leen maar een poosje te laten betijen. Dat komt best terecht, jong, zijn moeder was krek eenderhand, zegt hij, en zijn ogen gaan naar het nu enigszins verwaarloosde tuintje. Jannegie vindt koopbloemen veel ‘echter’ dan dat boerenspul, dat daarin staat, daarom neemt ze nogal eens een half verlept bosje uit de stad mee.

Maar het komt wel terecht met Leen, vooral nu hij Nelly heeft.

- Dat is geen verkering, vader, zegt Bas kort, en dat wordt het ook nooit als Leen zo doorgaat, let op mijn woorden.

- Ik hoop van wel, zegt de oude boer zacht, hij rilt plotseling, net of Bas een vonnis over Leen, zijn jongste, uitgesproken heeft.

Alles gaat voorbij. Ook de verdoffing wijkt langzamerhand uit Leen Lekkerkerker, zijn brieven aan Nelly worden levendiger en hij stelt haar voor, om met haar ouders die zomer maar dicht bij Den Bosch en pension te gaan, je weet niet hoe mooi of het hier is, voegt hij er geestdriftig aan toe, je zult net als ik van het Brabantse land gaan houden. Dit zijn de zinnen in zijn brief, die Nelly wel tien maal overleest, en waar ze zich aan vastklampt als alles weer grauw wordt voor Leen.

Ja, Leen Lekkerkerker was van Den Bosch gaan houden. Hij liep dikwijls in zijn eentje door de stad te dwalen. Het lijkt op het buitenland, had Jolink eens gezegd, en hoe meer hij de stad leert kennen hoe meer hij Jolink gelijk geeft. Het is anders dan de kleine stad waar hij vijf lange jaren op de H.B.S. ging.

Wanneer hij op een koude Februari-avond de kazerne uitkomt, om in de rustige leeszaal van het militair tehuis Nelly te antwoorden op haar gezellige brief, treft het hem, dat het rumoer van de stad nog intenser is dan anders. Flarden muziek komen hem tegemoet op de stille weg naar de stad en voor hij het weet staat hij midden in de hossende feestende mensen, die hem zingend toeroepen, dat ze naar Den Bosch gaan net als zoete lieve Gerretje.

Dan merkt Leen Lekkerkerker, dat hij niet met het carnaval gerekend heeft. Een hossende sliert neemt hem in het midden.

- Hè, soldaat doe mee, ge hebt maar één keer leut, wordt hem in sappig Brabants toegeroepen.

Leen rukt zich los, verbluft.

- Wat 'n boze mens, wordt hem nageroepen, dan klinkt het gelach weer op. Er is geen doorkomen aan. Leen loopt ongelukkig tussen al die schijnbaar vrolijke mensen door. Dan ziet hij in de verte een paar kameraden aankomen. Die moet hij in ieder geval zien te ontlopen. Als hij daar mee meegaat! Leen heeft het een keer gedaan. Hij rilt nog van de straffe borrels. Leen is op het platteland opgegroeid, hij heeft geen overdreven preutsheid. Maar er zijn dingen, waar je geen grappen over maakt.

Leen loopt een café binnen. Hij kan beter alleen een kopje koffie drinken dan met hen een borrel.

- Ha, die Wandelstok!

Leen knippert met zijn ogen, die stem en die oude naam.

- Nelia, zegt hij verwondert, Nelia, jij hier.

- Helemaal compleet hoor, joh laat eens naar je kijken, wat staat die uniform je goed.

Leendert weet niet goed wat hij doen moet. Het liefste zou hij weggelopen zijn. Maar daar is Nelia, Nelia die op deze avond in een café zit. En zonder dat hij het weet, wordt Leen Lekkerkerker ineens klaar wakker. Hij loopt op het tafeltje toe waar het meisje zit.

- Hoe gaat het je, vraagt hij gewoon, alsof hij gister het meisje nog gezien heeft.

- O best, en jij?

- Ik ben in dienst.

Aarzelend staat hij naast het tafeltje.

De oudere man, die er zit, staat op.

- Ik ben Nelia's oom zegt hij, daar zit mijn vrouw.

Leen moet knipperen met zijn ogen, je kan nog duidelijk zien, dat dat een zuster van Sjaan Vermeulen is. Alleen is het haar keurig gekapt, terwijl bij Sjaan de weinige grijze haren kriskras over de schedel liggen, net een niet bijgerijfd zwad, zei zijn vader altijd.

Leen kijkt nog eens, vaag herinnert hij zich de verhalen van Mien Vermeulen, die met haar gat in de boter gevallen was, omdat ze een rijke weduwnaar aan de haak had geslagen, maar dat ze er zo zou uitzien... dat had Leen niet gedacht. Daar was mevrouw van de dominee niets bij. Een royale zilvervos hangt achteloos om haar schouder, haar zilverwitte haar is keurig gekapt, en de make-up uitzonderlijk verzorgd.

- Oom Frans moest voor zaken in Den Bosch zijn, zegt Nelia.

- Wat zal je gebruiken jongeman, vraagt Nelia's oom gul.

- Ik heb net koffie besteld.

- Prachtig om mee te beginnen, vindt Nelia's tante, als je er maar niet mee eindigt.

Dan wil Nelia van alles uit het dorp weten. Haar oom lacht. Ik dacht dat je blij was, dat je die negorij achter je had, kindje, zegt hij half teer half plagend, maar je kunt het nog niet vergeten.

- Dat kan ik me begrijpen, lacht Nelia's tante, terwijl ze met welgevallen naar Leens keurige figuur kijkt.

Leen kleurt onder haar ogen. Hij voelt zich hier niet thuis en toch, hij wil Nelia niet meer in de steek laten.

Hij weet niet hoe het komt, maar hij voelt, dat ze hem hier nodig heeft. En was Nelia niet op het kerkhof, toen zijn moeder begraven werd?

Hij kijkt naar het meisje. Ze is knap geworden en toch, ze is de oude Nelia gebleven. Er zit geen smurrie op haar gezicht en haar haar krult net als altijd.

Toch is Nelly liever, stelt hij vast, Nelly zou nooit op carnaval in een café zitten, dat deed Nelia wel, zwarte Nelia.

Het meisje ziet hem kijken.

- Ben ik veel veranderd, vraagt ze koket.

- Meer dan Nelly, zegt Leen plotseling, meer dan Nelly.

Nelia's tante ziet het gezichtje van haar nichtje betrekken. Ze kent de felle uitvallen van haar en wil in deze omgeving een scène voorkomen. Als ze zich nu maar kon herinneren, wie die jongen was, ze is al zo'n tijd uit het dorp vandaan. Dan weet ze het, natuurlijk! de jongste zoon van Sjaans boer, tegelijk met Nelia geboren, tegelijk gedoopt, op dezelfde H.B.S. gegaan. Ze had Nelia wel eens over hem gehoord. Ze kijkt nog eens naar Leen, die zijn baret in zijn hand neemt. Het is warm in de kleine ruimte, waar veel mensen dicht op elkaar geplakt zitten.

- Wat is die jongen knap, denkt Mien Vermeulen en wat lijkt hij op zijn moeder.

- Je moet nu niet zeggen, dat ik geen eer van mijn werk heb, is mijn nicht geen dame geworden, Lekkerkerker?

- Ze lijkt nog wel op vroeger, maar ze is een dame geworden, geeft Leen gul toe.

Oom Frank wil beslist op de kennismaking drinken, en vraagt of Leen het hier niet veel prettiger vindt dan op dat boerendorp, waar hij vandaan komt.

Leen zegt, dat hij een dorp ook wel aardig vindt, maar dat er bij hem thuis zoveel is veranderd. Hij kijkt Nelia strak aan. Die ziet verward op.

Leen durft niet te vragen waarom ze op de begrafenis van zijn moeder was. Toen had ze dezelfde kleren aan, ziet hij nu. Maar daar kan je niet over praten in een kroeg, waar hossende mensen ieder ogenblik binnen kunnen vallen met hun zang. Hij kijkt naar de borrel, die de ober voor hem neergezet heeft naast zijn kop koffie. Dubbel is eens zo dik, heeft hij oom Frank horen zeggen, maar er niet op gelet, dat dat hem gold.

Dan ziet hij Nelia's strakke gezicht en haar nerveus trekkende mond.

Zij denkt ook aan die dag weet hij, aan moeder, en aan Jolink.

- Bent u wel eens uw dorp uit geweest, vraagt oom Frank. Hij kan niet best tegen stille mensen, en hij vindt de knappe sergeant, waar zijn nichtje zo'n belangstelling in heeft, aardig en bescheiden.

- Ik volontairde een half jaar in Engeland, tuinarchitectuur, zegt Leen achteloos, en hij weet zelf niet hoe goed of het klinkt.

- Dat heb je van je moeder, weet je nog, dat we samen mee mochten helpen met bollen poten.

- Daar heb je me nog nooit iets van verteld, plaagt oom Frank.

- Voor de lagere school, zegt Nelia kort. Ze heeft Leens gezicht gezien, als ze nu samen waren zou ze hem alles kunnen vertellen, van Jolink, die haar wegbracht, met de begrafenis, die haar nog geregeld schreef. Maar ze kon niet, Leen was haar te fijn.

Leen neemt gedachteloos zijn glaasje op. De onuitgesproken woorden tussen Nelia en hem, maken de atmosfeer in het kleine benauwde cafeetje haast niet te dragen. Hij zal zijn glas leegdrinken en weggaan.

- Wat doe jij nu, vraagt hij, om toch wat te zeggen.

Nelia gaat er direct op in, ze zet haar glas met een resoluut gebaar neer.

- Ik, zegt ze, ik ben bij de P.T.T., reuze interessant, 's avonds neem ik les, talen, ik wil als privé-secretaresse naar het buitenland.

Er klinkt een scherpe toon door haar luchtige woorden heen.

- En je ouwe oom in de steek laten, zegt oom Frank over een borrel vandaan, nee kind, daar komt niets van in.

Leen kijkt naar buiten. Er zijn zo ontstellend veel dingen, die hij aan Nelia zou willen zeggen en vertellen, maar hier kan dat niet, en buiten op straat kan het helemaal niet. Hij heeft ze net gevonden en nu is hij haar alweer kwijt. Hij wordt zo ineens misselijk van de cafélucht, hij voelt zijn hoofd draaien van het lawaai, de toeters snerpen door zijn hersens, en naast hem zit Nelia, of ze dit allemaal vanzelfsprekend en gewoon vindt.

Er komt weer een golf mensen de open deur binnen.

Het wordt nog warmer en nog benauwder in het café.

Nelia lacht en kijkt.

Dan staat Leen plotseling op.

- Het spijt hem verschrikkelijk, hij heeft nog dienst, of Nelia hem haar adres zou willen geven.

Even aarzelt het meisje en grijpt al naar haar tasje om een stukje papier. Dan ziet ze Leen weer staan. Hij zal haar terugbrengen naar het dorp, naar haar vader, naar haar stiefmoeder en naar alle dingen, die ze heeft leren haten.

Ze kijkt hem lang aan, haar ogen zijn rustig, maar haar mond is beslist.

- Ik vond het fijn om jou terug te zien, Wandelstok, zegt ze langzaam, maar het is beter, dat je niets meer van me hoort, we verschillen te veel.

Leen klapt zijn hakken tegen elkaar en salueert correct. Het is toch wel ergens goed voor, die militaire opleiding.

Nelia ziet hem gaan, zijn rug een beetje gebogen, wat zijn hele figuur iets triest verlatens geeft.

Als hij nu maar niet aan Jolink vertelt, waar hij haar getroffen heeft, dan was die in staat om haar de les te komen lezen. En dat wilde ze niet, ze mocht Jolink graag, en als hij niet zo fijn was, dan... Nelia wil niet verder denken.

- Jammer dat dat jongmens niet kon blijven, vindt oom Frank, maar voor hem een andere, wat jij pleegdochter, en hij wenkt een jonge zakenrelatie met zijn glas.

Lachend dringt de jongeman door de menigte, en hij is verrast, dat die oude heer Verlaan nog een jeugdig nichtje bij zich heeft. Hij had gedacht, hem maar even te groeten, maar die pittige brunette lijkt wel iets. Hij is momenteel zonder vriendin, betoogt hij, nee de meeste vrouwen hadden al een afspraak toen hij uit Zuid-Amerika terugkwam en daarom viste hij zo'n beetje achter het net, als Nelia begreep wat hij bedoelde. Nelia begreep hem volkomen. Ze wijst hem een plaatsje aan. Nog geen tien minuten geleden zat daar Leen Lekkerkerker. Maar Nelia heeft die voorgoed uit haar leven gebannen. Geen sentimentaliteiten meer. En daarom is deze joviale kerel haar dubbel welkom om Jolink en Leen te vergeten.

Met verwondering kijkt oom Frank naar zijn nichtje. Hij had gedacht dat ze iets meer serieus zou zijn.

Je komt toch nooit achter die vrouwen, filosofeert hij en wenkt de voorbijgaande kelner om zijn glas nog eens te vullen. Ja, van boven maar goed vol en voor deze mijnheer ook een, de dames een zacht drankje.

Nelia knikt, meestal weigert ze een borrel evenals haar tante, maar nu wil ze meedoen. Nu heeft ze het dorp voorgoed vaarwel gezegd, nu ze Leen Lekkerkerker haar adres weigerde.

Ondertussen zoekt Leen Lekkerkerker zijn weg tussen de hossende mensen met boerenpetten en feestneuzen. Hij ziet niet eens, hoe 'n lawaai en 'n herrie het is. Hij weet alleen dat Nelia in een café zit, en dat hij door haar weggestuurd is. Hij wil met iemand praten. Hij ziet zijn hele leven weer zoals het was voor hij naar school ging, toen hij met Nelia bij hen op de werf speelde, toen hij nog bij de meester

op school ging en Nelia hem altijd plaagde. Nelia, die het altijd moeilijk gehad had. Later op de H.B.S. Wat had ze flink geholpen, toen Nelly aangereden werd, en wat had ze gehijgd, toen ze hen waarschuwde voor de overval. En opeens was ze weg. Dat was de schuld van haar stiefmoeder en van de dominee. De dominee die nu nog op het dorp is. Laatst was hij bij hen op de hofstee, lang niet zo zelfverzekerd als vroeger, of... Leen sluit zijn ogen. Het is begonnen door aan Nelia te denken, Nelia, die er best komt, over een jaar zit ze in het buitenland. En de dominee en Nelly? Hij denkt aan het meisje met haar blonde haar, zoals zijn moeder het had, met haar lieve stem en haar opgewekte brieven, die hem telkens en telkens weer uit de put haalden.

Hij zal vanavond nog op zijn krib aan haar schrijven, bedenkt hij zich, ook over Nelia, die hij hier ontmoet had,...

Leen Lekkerkerker zendt plotseling veel goede en lieve gedachten aan z'n schoolvriendin, en als hij weer naar de pastorie gaat, zal hij haar vragen, hij kan de kwekerij van zijn oude baas overnemen. Nelly hield zoveel van bloemen, Nelly...

Hij ziet haar weer, zoals ze een beetje mankt naast haar vader, de oude dominee, die over Maria en Martha preekte toen hij gedoopt werd, en die van zijn moeder zei, dat ze met God wandelde, net als Henoch.

Hij staat met een ruk stil voor het onstuimige water van de Bossche Broek. Het is net of hij vastgegrepen wordt. Niet meer aan Nelleke kan hij denken. Hij moet denken aan zijn moeder, en aan God. Aan het wandelen met God. Leen Lekkerkerker sluit zijn ogen, hij voelt zich duizelig bij de gedachte.

Hij ziet zijn moeder weer, en Bill, Bill, die altijd bereid was om te sterven. Max heeft hem eens gevraagd, wat hij zou denken, wanneer zijn machine neergeschoten werd, en hij zou weten dat het hopeloos was.

- Ik zou in Gods hand vallen heeft Bill toen gezegd, in Gods hand.

Wonderlijk dat hij daar nu aan denken moet. Net of dat

het enige is wat er op aan komt, dat je klaar bent om naar God te gaan. Het is of het hem gezegd wordt, zo duidelijk klinkt het. Leen Lekkerkerker staat aan de rand van het fel bewegende water en overdenkt zijn leven.

> Laat mij aan Uw zij dan staan
> tegen rotsen keer op keer,
> Als de golven woedend slaan,
> tot de storm voorbij is, Heer.

Grie speelde dit dikwijls, hij heeft in tijden niet aan deze woorden gedacht.

Nu gaat hij, de melodie zachtjes neuriënd als een onuitgesproken gebed, de weg terug naar de kazerne, wonderlijk rustig, wonderlijk sterk.

Nelia Vermeulen maakt zich zelf wijs dat ze een hele prettige avond heeft en dat het carnaval een zeer interessant feest is, waarvan zij, als iemand die boven de rivieren vandaan komt, vooral niets mag missen.

Daarom haalt ze ook haar begeleider, die ze al spoedig in navolging van al de anderen Guido noemt, over, om de begrafenis van Knelis, het standbeeld van de carnavalsboer op de Bossche markt, bij te wonen.

Dan komen alle carnavalswagens en alle muziekkorpsen van heel de stad nog eens op de markt, en dan hebt ge leut dat het met geen pen te beschrijven is.

Tante vond het best, zo kan zij op Frank letten.

Nelia gaat de volgende avond mee. Ze drinkt en ze danst, ze voelt zich nu eindelijk vrij van haar verleden en dat moet gevierd worden.

Maar Nelia is niet bestand tegen de hete handen van haar partner en ze gruwt van zijn zweterig rode gezicht.

Ze wordt hoe langer hoe benauwder en weggaan durft ze niet en ze zou niet weten waarheen. Als tante nu maar in de buurt was. Tante kon oom Frank ook altijd krijgen waar ze hem hebben wou. Maar zij, Nelia. Ze lacht en ze

proeft een klein slokje van haar glas, dan giet ze het onder haar stoel leeg.

- Laten we even naar buiten gaan, smeekt ze.

- Natuurlijk. Guido is tot alles bereid, zo'n fijn meske, natuurlijk gaat hij mee naar buiten.

Daar is het nog erger, een sliert hossende mensen neemt hen middenin. Nelia weet zich geen raad, ze kon het altijd met haar mond en haar geestigheid af, maar hier, tegen deze uitgelaten brooddronkenheid, die haar bang maakt, kan ze niet op. Ze kijkt naar Guido, die danst met de toewijding van een Baälspriester, en brult, dat hij naar Den Bosch zal gaan en dat de eerste boer de beste alles zal betalen. Deze uitgebrulde woorden doen Nelia aan Leen denken, die ook in Den Bosch is. Ze noemt zijn naam als een toverwoord dat haar beschermen moet. Dan moet ze meehossen, op de wijs van brandewijn met suiker.

- Van dat zingen krijg je dorst, brult Guido aan haar oor, en sleept haar mee een cafeetje in.

Nelia knikt, ze is warm geworden en de drank die Guido voor haar bestelt is koel en verfrissend.

Even hangen ze samen op een stoel, dan klinkt het rumoer luider op. Daar komen de muziekcorpsen. Kom mee! Weer gaat Nelia mee de markt op. Weer moet ze hossen, ze vraagt niet meer, ze doet, en ze voelt zich diep en diep ellendig.

- We moeten er nog ene vatten op den dooje, vindt Guido, en sleept Nelia mee.

Zij schudt beslist haar hoofd, wanneer hij haar een glas voorhoudt. Dan neem ik dubbel lacht hij, straks zie ik alles dubbel, maar gij moet alleen van mij blijven. Weer glijden zijn handen langs haar lichaam.

- De eerste boer de beste, joelt een drom mensen, die de open cafédeur binnenhost.

Leen, denkt Nelia plotseling heel helder, Leen.

Wie heeft deze roep aan Leen Lekkerkerker overgebracht? Zij zullen het nooit weten. Maar tegen elf uur is hij bij het water weggegaan en liep als in een droom naar de markt.

Daar vond hij tussen al die hossende lijven, tussen al die daverende muziek en zatte joelende kinderen, Nelia.

Nelia, die lamlendig achter Guido aanhobbelt, omdat ze bang geworden is van het overweldigende rumoer dat het carnaval is.

Angstig kijkt ze rond, en ziet tussen al die onzekere bewegende mannen de lange figuur van Leen Lekkerkerker recht en vastbesloten op haar toelopen.

- Ik zie het niet goed, denkt ze, dat kan niet. De Wandelstok zou hier nooit komen, nooit. Leen Lekkerkerker hoorde bij dat andere, bij het dorp, bij de dominee, bij alles.

Ze sluit haar ogen. Ze is dronken, natuurlijk, zij Nelia Vermeulen is dronken, net als al die kerels hier, daarom verbeeldt ze zich het, dat ze de Wandelstok ziet.

Een zware hand op haar schouder, doet haar opkijken. Ze ziet het smalle vertrouwde gezicht met de blonde krul juist onder de militaire baret uit.

- Ha, Wandelstok, zegt ze verlicht.

- Wat zeg je schat? Guido buigt zich over Nelia heen, die van hem weghuivert en zich dichter tegen Leen aandringt, wat zeg je schat, heet die mijnheer Wandelstok, herhaalt hij, nog in een joviale dronkemansstemming.

Nelia durft niets meer te zeggen, haar ogen zijn groot en donker.

- Die mijnheer heet Wandelstok, klampt Guido een voorbijhossend troepje aan, die mijnheer heet Wandelstok, gaan jullie mee, dan geef ik een rondje op de Wandelstok. Op de Wandelstok.

- De Wandelstok van ons Lieven Heer, joelt een ander, den Wandelstok van ons Lieven Heer, voor'nen gewonen christenmens is hij te groot.

Leen kijkt naar de mensen, hij houdt zijn hand op de arm van Nelia, ze moet hier vandaan, maar hoe komt hij er zonder ongelukken uit?

- Da's een goed gedacht, zegt plotseling een zware stem, die wonderlijk nuchter klinkt, da's nen goed gedacht, de Wandelstok van ons lieven Heer, maar dan moet ge ook klaar staan, soldaatje, als ons-lieven-Heer u nodig heeft.

Het is alsof een vonk in Leen Lekkerkerker overspringt bij deze woorden.

Nu begrijpt hij plotseling waarom hij al die wonderlijke dingen moest bedenken bij het water, nu weet hij wat hij doen moet.

Hij ziet zijn moeder in een flits, hij hoort weer haar zachte stem van Maria en Martha vertellen, Maria zat te wachten tot Jezus haar nodig had, zei ze. Hij hoort het nog.

En hij weet wat hij doen moet. Hij is hier op de markt gebracht om Nelia weg te halen, voor haarzelf, voor Jolink en voor God...

Plotseling kan Leen Lekkerkerker niet verder denken. Hierna is er niets meer, ook Nelly niet.

Hij kijkt naar de hossende mensen en naar het tengerbange meisje, dat de zelfverzekerde Nelia Vermeulen is, die hij hier in een café ontmoette.

Ze dringt dichter tegen hem aan.

- Waar is je hotel, vraagt hij halfluid om toch nog verstaan te worden in de drukte.

Nelia geeft hem een arm.

- Kom, smeekt ze.

Even lijkt het alsof ze ongemerkt weg zullen komen. Guido nodigt nog iedereen op een borrel, om op de Wandelstok te drinken.

Dan kijkt hij rond waar de Wandelstok gebleven is, en ziet hem met Nelia een paar passen van hem af, door een hossende troep heendringen.

Zijn joviale bui slaat om in een onberedeneerde dronkemanswoede.

- Dat is geen manier, roept hij, ik vraag die vent op een borrel, en hij gaat er stiekem met mijn griet vandoor.

Hij rukt zich los van een dame, die zegt, dat zij wel zijn Griet zal zijn, het is carnaval, en dan zijn alle mensen gelijk. Maar Guido stoort zich niet aan deze vredestichtster. Hij schudt haar van zich af en stormt Leen Lekkerkerker en Nelia achterna.

- Laat los, die meid, rot Wandelstok, roept hij hees, laat los die meid.

Maar Leen Lekkerkerker hoort het niet, of wil het niet horen, hij loopt door terwijl hij Nelia steunt.

- Dat is lief van je, Wandelstok, zegt Nelia en geeft zijn arm een extra drukje.

Leen kijkt haar aan.

- Jij hoort hier niet, jij moet naar Jolink gaan, zegt hij plotseling, Jolink wacht op je, dat weet je.

- Ik weet niets, zegt Nelia angstig. Ze wil hier uit, maar ze wil ook niet terug naar de mensen, die haar leven hebben proberen te vernielen, naar de fijnen. Maar dat kan ze nu Leen Lekkerkerker niet zeggen.

- Jij moet mijn groeten aan Nelly brengen en aan vader, gaat Leen voort, terwijl hij haar door het gewoel heen probeert te brengen.

Het slaat zo nergens op, dat Nelia hem onderzoekend aankijkt.

- Jij bent toch niet teut, Wandelstok, vraagt ze ongerust, nu haar laatste hoop haar dreigt te ontvallen.

Leen kijkt haar aan, zijn blauwe ogen zijn onvertroebeld, zijn bewegingen zeker.

- Zo is het toch!

Plotseling is het hijgende geroep van Guido vlak achter hen.

- Hier die meid, dat is mijn dame.

Nelia wil weglopen, sneller, maar Leen draait zich om.

Hij kijkt om.

Hoe het komt, kan niemand later zeggen, maar plotseling slaat Leen Lekkerkerker voorover en valt met zijn slaap tegen de puntige rand van het trottoir.

- Jij gaat met mij mee, zegt Guido tegen Nelia, laat die boer maar liggen, die komt wel bij.

Nelia kijkt naar Leens gezicht.

Uit zijn neus en mond komt een dun straaltje donker bloed.

Ze knielt naast hem neer. Hij ziet het niet.

Leen ligt net zo als haar moeder, nadat die bom gevallen was. Leen is dood. Dit hamert als een dodelijke schrik door haar heen. Leen Lekkerkerker is gestorven.

Ook de omstanders zien, dat dit maar niet een gewone val is. Zij raken plotseling hun baldadige overmoed, die dronkenschap lijkt, kwijt, en helpen, hartelijk en vlug.

Nelia ziet hier niets meer van, ze is weggehold, zomaar weg van het rumoer. Leen is dood, en dat heeft zij gedaan, ze denkt aan de dingen die hij zei. Dan weet ze plotseling wat ze doen moet.

Ze heeft gelukkig haar tasje bij haar. Oom Frank zei altijd, je moet zoveel geld op zak hebben dat je thuis kunt komen. Wat is ze hem nu er dankbaar voor.

Midden in de koude stormachtige voorjaarsnacht raast een taxi naar het adres van de man dat Leen, niet wetend dat zij 't al kende, aan Nelia opgaf, geen vijf minuten, voordat hij stierf.

Ontroerd legt Jolink de kleine sterke hand, die van het bed afgegleden is, weer op de dekens. Nelia Vermeulen is naar hem toegekomen, zoals ze hem beloofd had. Hij is haar vriend, haar vertrouwde.

Dan loopt hij naar beneden en grijpt de telefoon.

- Ja, met Den Bosch.

- Ja juist, een militair, gevallen en ongelukkig terecht gekomen.

Jolink bijt op zijn lippen voordat hij de laatste vraag stelt. Hij bijt het korte woordje de hoorn in.

- En?

- Direct overleden mijnheer, de familie wordt gewaarschuwd.

Bijna dezelfde mensen die Marrie Lekkerkerker begraven hebben, staan nu om het open graf van haar zoon.

Het is zo, ouwe mensen moeten sterven, maar jonge mensen kunnen sterven, wordt er gefluisterd. Niemand weet precies hoe Leen Lekkerkerker aan zijn eind gekomen is, hij schijnt een ongeluk gehad te hebben. Daarom wordt het ook doodstil, wanneer de oude dominee, met de Bijbel in zijn hand, vlak bij het graf gaat staan.

Die heeft nog al eens de gewoonte, om wat uit het leven van de mensen aan te halen, en over zijn moeder heeft hij

ook zo verschrikkelijk prachtig gesproken. Je kan dan zo echt merken, dat de dominee veel meegemaakt heeft en een moeilijk leven lijdt. Hij wordt oud, op de preekstoel heb je daar zo geen erg in, maar op het kerkhof bij een open graf in de volle voorjaarszon kun je precies zien hoe grijs of hij wordt en hoeveel rimpels zijn gezicht krijgt.

Ook zijn stem is niet zo helder, als hij de tekst voorleest.

- En ik zag een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, want de eerste hemel en de eerste aarde waren weggegaan en de zee was niet meer.

En ik zag de heilige stad, het nieuwe Jeruzalem, nederdalende uit de hemel van God, getooid als een bruid, die voor haar man versierd is.

En ik hoorde een luide stem op de troon zeggen: zie de tent van God is bij de mensen, en Hij zal bij hen wonen en zij zullen zijn volken zijn, en God zelf zal bij hen zijn en Hij zal alle tranen van hun ogen afwissen, en de dood zal niet meer zijn, noch rouw, noch gekrijt, noch moeite zal meer zijn, want de eerste dingen zijn voorbij gegaan. En Hij die op de Troon gezeten is, zeide: Zie, Ik maak alle dingen nieuw.

Leen Lekkerkerker heeft het gebogen hoofd opgetild bij de laatste woorden, hij kijkt over het graf van zijn zoon heen, zo naar de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Jolink ziet hem staan, ook hij is ontroerd door de wonderlijke troostwoorden. Alle dingen nieuw. Hij kijkt naar Nelia, die rustig naast hem staat. Als Leen Lekkerkerker niet gestorven was, zou ze nooit, nooit naar hem toegekomen zijn. Hij heeft haar uit zijn hand gekregen. Dan ziet hij Nelleke achter haar vader staan, haar gezichtje is smal en inwit. Jolink kijkt naar haar. Zij heeft de nieuwe aarde hard nodig, want op de oude is een graf, dat haar leven verwoest. Hij schrikt van zijn eigen gedachten. Dit kind kunnen wij mensen niet troosten, denkt hij opstandig en schaamt zich bijna over zijn eigen geluk.

XV

De dood van zijn zoon heeft de oude Leen Lekkerkerker een klap gegeven. Werkte hij voor die tijd nog gelijk met Bas op, nu blijft hij zo'n beetje op de werf hangen, en op een ochtend, toen Bas dacht, dat hij in de wagenschuur bezig zou zijn, om de spullen voor de hooibouw vast een beetje na te kijken, vond hij hem bezig het tuintje van zijn vrouw Marrie op te knappen.

Bas schaamt zich er voor, de tuin is het domein van de boerenvrouw, bloemen en zulk spul is geen mannenwerk. Maar nu hij daar zijn vader ziet, die geknield voor het randje 'hoe langer hoe liever', bezig is de grassprietjes die tussen de donkergroene ronde blaadjes doorsteken, uit te trekken, weet hij dat Jannegje, zijn vrouw, nooit een voet in de tuin zal zetten.

- Er zat wat onkruid in, ik dacht dat ik het wel even kon uittrekken, nu Jannegie zo slecht uit de weg kan, zegt Leen Lekkerkerker zachtzinnig. Je moeder was zo op haar bloemen, en Leen ook, het is niet goed om het te laten verworden nu ze uit de tijd zijn. Vooral niet omdat moeder hier haar eindje vond.

Bas knikt. Het heeft hem ook getroffen, hoe veel de dood van zijn moeder en zijn broer op elkaar lijken.

- Leen was ook zo gauw weg, spreekt hij zijn gedachten uit.

- Ja, en je moeder heeft het geweten, ze had er altijd een angst voor. Voor jou was ze nooit bang, zelfs in de oorlog niet, toen jij op de Veluwe zat.

- Nou ik heb me zelf er dikwijls over verwonderd, dat ik er nog was, wanneer er weer zo'n vliegmachine dook op

een of ander transport, en de boordkogels over je hoofd heenvlogen, maar het ergste was het toen met die koe.

Leen Lekkerkerker staat moeizaam op, er is waakzaamheid in zijn ogen. Nu de meeste koeien gekalfd hebben, lijkt het of Bas nog last er van heeft, en dat moet niet, zulke dingen moeten vergeten worden en vergeten blijven. De mensen vergeten altijd de goede dingen en ze onthouden de verkeerde dingen.

Ze vergeten hoe dankbaar of ze waren voor gewoon brood, en ze onthouden hoe bang ze geweest zijn en dan worden ze weer bang. Een mens zit raar in elkaar vindt Leen Lekkerkerker. Hij kijkt naar de ogen van zijn zoon, dan wijst hij op een plot groene forse planten, die nu in dit vroege voorjaar al een decimeter boven de grond staan.

- Kijk eens naar moeders duizendschonen, de laatste die ze van Leen kreeg. Weet je nog hoe groos of ze er op was, omdat ze helemaal wit waren, ze had er drie in haar handen, toen we ze vonden. Grie heeft moeite genoeg gehad om ze uit haar vingers te halen, ik voor mij heb later dikwijls gedacht, dat ze best met die bloemen in haar handen begraven had kunnen worden, dat hoorde zo bij moeder.

- Bij Leen ook, en die had alleen maar een krans van zijn kameraden. Gek hè, dat ongeluk.

- Ja wonderlijk, net zo als in de droom van Marrie. Leen Lekkerkerker heeft half tegen zichzelf gesproken, maar de donkere ogen van Bas zien zijn vader onderzoekend aan. Hij heeft nooit van een droom gehoord.

- Wat was dat, vraagt hij zachtjes.

- Nou voor dat Leen geboren werd, zei je moeder me op een keer, dat ze gedroomd had, dat haar jongen op de grond lag en door een Engel meegenomen werd, terwijl de dochter van Sjaan Vermeulen leefde. Ze was altijd bang, wanneer Leen met Nelia optrok. Het eerste is waar geweest, Leen is vroeg aan zijn eindje gekomen, maar Nelia... Nelia was in geen velden of wegen te bekennen.

Bas fluit tussen zijn tanden door. Hij is daar zo zeker niet van, hij heeft het bericht van de politie aangenomen en zijn vader de details bespaard. Wat zal hij de oude man onge-

rust maken, met de wetenschap, dat Leen midden tussen een stel half zatte en dronken kerels gevallen is. Zelf had hij niet gedronken, zei de agent nog, maar dat kon wel een smoes zijn.

Leen was altijd stil geweest, stiekem zei Jannegie wel eens, die hem maar niet vergeven kon, dat hij haar nicht had laten lopen voor die manke meid van de dominee...

- Ete!! De scherpe stem van Jannegie Lekkerkerker galmt over de werf.

Marrie riep veel zachter, moppert Leen in zichzelf, terwijl hij langzaam achter zijn zoon naar de keuken gaat.

Hij kan niet aan de nieuwe meubels wennen, en verzet zich met hand en tand tegen de suggesties van Jannegie om die schouw met die bewerkelijke tegels maar op te ruimen en daar een mooie schoorsteen met een echte haard neer te zetten. De tegels zijn waard, wat een gek er voor geeft en dat is heel wat, de Amerikanen zijn gek op die lelijke dingen, zodoende zou het geen cent kosten en de verbouwing kon mooi tegelijk met de schoonmaak vallen.

- Je laat ze mijn tijd maar zitten, zegt Leen Lekkerkerker kort.

Jannegie kijkt lelijk, en de oude boer voelt, dat hij het zal verliezen. Een vrouw in positie moet je zoveel mogelijk ontzien, en wat is nou een dooje tegel tegenover een levend kind, dat misschien zijn naam zal dragen.

Hij kijkt naar de grijs-paarse figuurtjes, waar in donkerpaarse letters de teksten onderstaan. Hoe dikwijls heeft Marrie daar haar kinderen niet van verteld, als ze op twee of drie stoven naast haar in de haard zaten, terwijl zij zat te stoppen.

Jannegie zal met een boek bij de haard zitten, zoals je vaak op een prentje in de radiobode ziet, weet Leen Lekkerkerker. Ze zal de jongens de prentjes in het boek laten zien, inplaats van op de tegels. Maar de geschiedenissen zullen dezelfde zijn, van Jacob en Jozef, van de profeten en van het kindje in de kribbe. Hij weet nog dat Leen de platen ook mooier vond dan de tegels, een mens moest niet te veel aan het ouwe hechten, dat was nooit goed.

- Ik moest van de zomer maar zien, dat ik een halfwassie krijg, vader, stoort Bas plotseling zijn gedachten, dan ken je langer in de tuin prutsen.

Het is vriendelijk bedoeld, maar het steekt Leen Lekkerkerker. Zo word je bij stukjes en beetjes boer af, wanneer je oud wordt.

- Goed jongen, zegt hij, goed jongen, dan kin ik daar ook aan moeders en Leen denken.

Over de tafel zien de ogen van de man en de vrouw elkaar aan. Er is medelijden en schrik in.

- De tier is er uit, zeggen die ogen, vader gaat Leen gauw achterna.

- En dan komt de kleine Leen je helpen, probeert Jannegie de toekomst vrolijker in te zien.

- Je moet niet zo praten meid, het is een kraam, er kan van alles in gebeuren.

- Ja maar het is een jongen, dat voel ik, lacht Jannegie terug, een jonge Leen Lekkerkerker, wat zal u dan groos zijn als u opa bent.

- Dat zal ik, meid dat zal ik, zegt de oude Leen Lekkerkerker automatisch.

Jannegie heeft al zo dikwijls over de nieuwe stamhouder gepraat, dat hij kan antwoorden zonder er bij te denken. Hij denkt aan de andere Leen Lekkerkerker die zo wonderlijk aan zijn eind kwam en aan de droom van zijn vrouw. Wat was ze toen bang, die stakker, en wat was ze altijd stil...

- Als het een meisje is, dan moeten jullie het Marrie noemen. Er klinkt een verholen smeking in zijn woorden.

Bas wil zeggen, dat hij er over denken zal, maar Janna is hem voor.

- Neen vader, dat kan niet, dan is mijn moeder aan de beurt, Alida, Alida Lekkerkerker, dan kunnen we ze Alie noemen.

- Natuurlijk meid, natuurlijk, haast Leen zich. Hij buigt zijn hoofd over het bord, hoe graag had hij zijn vrouw of zijn zoon vernoemd, maar dat kan niet, dat zal niet meer gebeuren bij zijn leven, want hij voelt zich zo moe in dit

bruisende winderige voorjaar. Daar horen alleen sterke mannen in, en geen boeren, die niets anders kunnen doen, dan het tuintje van hun gestorven vrouw bijhouden.

Leen Lekkerkerker verliest de aandacht van zijn omgeving, hij heeft zich goed gehouden op de begrafenis, zeggen de mensen, maar nu kun je zien dat de ouwe man een jasje uitgetrokken heeft, hij komt leunend op zijn stok naar de kerk, en vroeger had een jonge vent moeite om hem bij te houden.

Alleen toen Jolink en zwarte Nelia op de bromfiets achterom reden om te vertellen, dat ze verloofd waren en een huis zochten, was hij plotseling vol belangstelling. Jannegie werd er haast jaloers van, naar haar zou hij amper vragen, maar Nelia, nou die kon maar zitten vertellen, en hij maar luisteren.

Ja, het was moeilijk een huis te vinden, Nelia's moeder, waar ze net vandaan kwamen, had wel aangeboden, om bij hen in te komen, als Nelia getrouwd was was alles anders had Heil gezegd, en Jolink kon op de fiets naar de H.B.S., 't was nog geen kwartier.

- Nooit doen meid, nooit doen, daar komme ongelukken van, vindt de oude boer, weet je nog mijnheer Jolink dat we er nog eens samen op af geweest zijn om je aanstaande op die avondschool te krijgen?

Jolink knikt.

- Ja, dat was nadat Leen naar de dominee geweest was, en van een koude kermis thuiskwam.

- Leen?! Nelia Vermeulen is doodsbleek geworden en haar stem slaat scherp over wanneer ze de naam noemt.

- Ja, Leen, hij had gruwelijk met je te doen, omdat je niet door kon leren, terwijl je toch zulke goede gaven had.

Het moet voor die jongen niet meegevallen zijn, dat bezoek aan de pastorie. Maar als Leen dacht, dat hij wat doen moest dan deed hij het, dat kwam door zijn moeder.

Nelia en Jolink kijken elkaar aan, zullen ze nu de laatste groet van Leen overbrengen?

Nelia doet haar mond open, maar dan vervolgt de oude

man zijn verhaal, zeker dat deze twee beter naar hem zullen luisteren dan zijn zoon en zijn vrouw.

Hij vertelt van de preek over Maria en Martha, de tekst staat nog in de Statenbijbel.

- Ik heb hem wel eens gezien, toen ik hier onder was, knikt Jolink.

- Marrie wist, dat Leen vroeg zou sterven, zegt Leen Lekkerkerker plotseling, ze wist het en ze had er een angst voor, maar de helft van haar droom is toch niet uitgekomen, nee, de helft niet...

- Gebruikt u suiker en melk, of alleen maar suiker?

Nelia kijkt verschrikt op, door het luisteren naar Leen Lekkerkerker had ze de keukendeur niet open horen gaan.

- Alleen maar een klein beetje suiker, alstublieft.

Jannegie neemt direct het gesprek van haar schoonvader over. Het is prettig om verloofd te zijn, maar het zal wel moeilijk zijn om een huis te krijgen. Zij heeft er geen moeite mee gehad, maar wanneer je die verhalen tegenwoordig hoort, het is meer dan erg, hele deftige mensen zitten op de zolderkamertjes, of wonen bij mensen in en daar komt altijd grote ruzie van. Als zij Nelia een raad mag geven zou ze liever een poosje wachten, dan zo overal maar in te kruipen.

Nelia knikt vaag, haar gedachten nog bij de droom van Marrie Lekkerkerker over haar gestorven zoon Leendert.

Ze kijkt naar de oude boer, die gedachteloos in zijn portefeuille zit te vingeren.

- Vindt u ook niet mijnheer Jolink, gaat Jannetje door, als ze thee inschenkt, een eigen gedoetje, waar je eigen baas bent is de moeite waard ook om er op te wachten, en je bent al een beetje ouder, zo'n haast heb je dan ook niet.

Jolink kijkt naar het blozende zelfverzekerde gezicht en de bezige handen boven het theeblad.

Vroeger zou hij dit ideaal gevonden hebben, stelt hij met een lachje vast, de sterke vrouw die een kind draagt, dat het ras zal voortzetten. Hij kijkt naar Nelia en naar Leen Lekkerkerker. Het is moeilijk om zelfs deze gedachten innerlijk hun vaagheid te doen verliezen, maar er is een kloof tussen deze vrouw en de twee anderen, een kloof die hij nooit

overbrugd zal zien, weet hij. Plotseling vindt hij het gepraat van Jannegie hinderlijk.

- Kijk eens, mijnheer. Leen Lekkerkerker heeft Jolink nog nooit anders aangesproken dan met mijnheer en zelfs Nelia kon er maar moeilijk aan wennen, haar verloofde gewoon Han te noemen.

- Kijk eens, mijnheer. Jolink ziet dat de oude, een klein beetje bevende hand van de oude man een rouwkaart vast houdt, die hem vaag bekend voorkomt.

- O ja, het overlijdensbericht van Gerda Verstrate's moeder, het lag in de leraarskamer twee weken geleden.

- Ja, ik weet het, triest hè, zo gauw na de oorlog, zegt hij vaag, hij begrijpt Leen Lekkerkerker niet.

- Nou woont de juffrouw alleen, zegt die plotseling, nou woont de juffrouw alleen, en ze is nog schrikachtig, dat zei ze verleden nog, toen ze eieren kwam halen, dat doet ze al sinds het begin van de oorlog, Leen bracht ze...

Nog begrijpt Jolink niets, maar Nelia's ogen schitteren. Dat kan een oplossing zijn, juffrouw Verstrate krijgt toch inwoning, waarom zullen zij dat dan niet wezen.

- Dat is een huis jongen, dat is een huis, jubelt ze plotseling.

- We gaan er meteen op af. Ze staat al naast haar stoel.

- Je lijkt op je vader, die was ook zo, prijst Leen Lekkerkerker het meisje.

In zijn ogen is een milde glans, misschien dat Zwarte Nelia nu een thuiskomen van haar zelf krijgt.

Nelia is de hele verloving door schrikkerig en nerveus geweest. Jolink hoopte dat het wel over zou gaan, wanneer ze eenmaal in hun eigen huis zouden zijn, maar het lijkt of de stille straat, waarin juffrouw Verstrate woont, het nog erger maakt.

Ze kan hele tijden voor zich uit zitten staren en de boeken, waar ze vroeger zoveel belangstelling voor had, laat ze dicht in de kast staan.

Alleen haar vader ontvangt ze met uitbundige vreugde, wanneer die bij haar komt koffiedrinken na een marktdag.

Ze kan dan urenlang naar hem luisteren als hij vertelt van Leen Lekkerkerker en Marrie, die haar, Nelia, uit de bedstee gehaald had, en gemaakt, dat ze naar het consultatiebureau kon gaan. Hoe goed of Leen voor zijn volk was, en hoe de jonge Leen nooit groos deed, trouwens, dat weet Nelia ook wel, heel wat anders dan die meid van de dominee, het is zonde dat hij het zegt, want nu is Nelly een aardige juffrouw, maar stil en soms ziet ze er uit of ze de tering onder de leden heeft.

- Meid wat heb je, vraagt hij plotseling, wanneer hij ziet, dat Nelia met een bleek vertrokken gezicht in die deftige stoel hangt, meid wat scheelt er aan.

Nelia kijkt naar haar vader, niks, zegt ze kort, ik denk een beetje last van de warmte, het is in de stad zo broeierig.

- Je moet toch eens naar de dokter gaan. Nelia knikt om haar vader gerust te stellen, maar natuurlijk gaat ze niet naar een dokter, ze weet best wat haar scheelt, ze moet de groeten van de stervende Leen Lekkerkerker nog naar zijn vader brengen en naar zijn meisje, Nelleke van de dominee, Nelleke...

Ze tobt er nog over wanneer Han Jolink thuis komt, hij schrikt van het bleke gezicht en de doffe ogen.

- Nu geen kunsten meer, nu ga jij naar de dokter, is dat een trouwdag die jij over je hebt, de mensen zouden denken...

Nelia begint plotseling te huilen.

- Ik hoef niet naar de dokter, ik moet de groeten overbrengen, de groeten van Leen Lekkerkerker.

Jolink klopt haar onhandig op de rug. Hij dacht dat ze dat hele verhaal al vergeten zou zijn en nu duikt het weer op. Nelia huilt met lange gieren.

- Denk aan juffrouw Verstrate, waarschuwt hij. Niet dat dat mens zal kletsen, maar als ze iets losliet, hij heeft al genoeg half sarcastische half gemoedelijke opmerkingen te slikken over aardige leerlingen en wat daarbij hoort.

- Jij gaat morgen naar de dokter, en dan kun je altijd dat andere nog doen, vindt hij een compromis.

Wat de dokter vertelt doet Nelia duizelen, ze is Nelly, Leen Lekkerkerker en zijn vader vergeten voor het grote wonder. Voor het eerst sinds het jonge echtpaar Jolink bij hen inwoont tilt Gerda Verstrate luisterend haar hoofd op. Nelia Vermeulen zingt! Ontroerd herkent ze de wijs, die zo dikwijls op de boerderij van Lekkerkerker klonk.

- Blijf met mij Heer, als 't zonlicht niet meer straalt. Hoe vaak heeft Max niet verteld van die Engelse piloot die het zong op een oud harmonium begeleid door een Hollandse boerendochter. Zou Nelia het daar ook geleerd hebben? De stem gaat in zacht neuriën over. Gerda Verstrate hoort het niet meer. Maar de jubel in Nelia's hart blijft, ze kan haast niet wachten tot haar man thuiskomt.

Zodra ze zijn sleutel in het slot hoort, loopt ze hem uit de keuken tegemoet.

Jolink kan zijn ogen niet geloven zo is zijn vrouw veranderd.

Han, zegt ze, Han. Dan trekt ze zijn natte gezicht naar het hare, kleurt, duwt haar hoofd tegen de regenjas, die koel aan haar gloeiende wang voelt.

- Nu, wat is er, mag ik geen eens m'n jas meer uitdoen Nelia?

- Jij, jij mag alles, alles, Han, de dokter zegt, weer overweldigt Nelia Vermeulen het grote wonder. We zullen na een tijdje met z'n drieën zijn, zegt ze plotseling wonderlijk zacht en wonderlijk teer.

XVI

Toch krijgt Nelia geen rust en op een Zondagavond, wanneer zij en Jolink naar de kerk geweest zijn en de dominee preekte over onbeleden zonden, krijgt ze het heftig te kwaad.

Het kind wordt vast doodgeboren, snikt ze, met bloed aan zijn hoofd, want het is mijn schuld, dat Leen Lekkerkerker stierf, en ik moest de groeten van hem doen aan zijn vader en aan Nelly, aan Nelly van de dominee en dat heb ik niet gedaan, ik... ik durf niet, ze vergeven me het nooit, het was mijn schuld dat Leen dood is, hij wou mij helpen.

Jolink kijkt naar het ineengedoken figuurtje dat net zo overstuur is, als die nacht toen ze naar hem toe kwam.

Hij heeft altijd gedacht, dat ze toevallig in de buurt was, toen Leen dat ongeluk kreeg, en dat de rest door haar overspannen verbeelding kwam. Eerst nu begrijpt hij de ware toedracht van de zaak. Eerst nu ziet hij de daad van zijn blonde leerling in het juiste licht. Hij hoort weer de zachte bijna aarzelende woorden waarmee zijn moeder van de preek vertelde, die op zijn doopdag gehouden werd. Max had haar tegengesproken, heel hoffelijk wel, maar toch iets neerbuigend:

- Hoe kun je nu voor God klaar staan? Jolink hoort het hem nog vragen met zijn lichte accent.

- Dat kun je vooruit niet zeggen, mijnheer, zei Marrie Lekkerkerker en Jolink bedenkt nu, dat hij zelden een vrouw gezien heeft, die zo op de madonna's uit de middeleeuwen leek, diezelfde rust en diezelfde overgave... dat kan je vooruit niet zeggen, maar ik hoop, dat Leen het zal weten en zal doen.

Hij kijkt naar Nelia, die snikkend tegenover hem zit. En hij weet wat hij doen moet. Marrie Lekkerkerker heeft hem de weg gewezen.

- Nelia, we moeten het gaan zeggen, wij samen, denk je niet dat en de oude Lekkerkerker en Nelly er recht op hebben?

Even glijdt een trek van opluchting over het behuilde gezichtje, dan schudt de jonge vrouw haar hoofd.

- Ik durf niet, ik durf niet, ze zullen mij de schuld geven, ze zullen...

Jolink denkt aan Marrie Lekkerkerker en haar man, hoe ze tegen hem geweest zijn.

Hij neemt Nelia's kin in zijn hand.

- Nu moet je eens luisteren kindje, nu moet je eens luisteren.

Nelia kijkt hem aan, zijn stem klinkt zo rustig, net als toen hij zei, hoe moeilijk of ze het wel gehad had.

- Als we het niet gaan zeggen, dan kom je hier nooit uit. Het is een ellendige boodschap, maar het moet.

- Ja het moet, zegt Nelia, haar ogen vast in die van haar man. Dan staat ze op om haar mantel te krijgen.

Leen Lekkerkerker zit alleen in de keuken wanneer ze aankomen. Jolink moet even met zijn ogen knipperen. Jannegie heeft haar veranderlust doorgezet en de oldfinish stoelen vloeken tegen de ouderwetse haardtegels.

Alleen het oude orgel staat nog op zijn plaats. Vroeger stonden er geen portretten op, nu staan Leen en Marrie naast elkaar. Ertussen in staat het kaartje dat Bill uit Nieuw-Zeeland stuurde, waar de beide doodsberichten hem bijna tegelijk bereikten na veel omzwervingen.

Not lost, but gone before, leest Jolink half hardop en kijkt zijn vrouw aan.

- Je zult zelf voor koffie moeten zorgen. Jannegie heeft voor mij twee bakkies in de thermosfles gegoten, die heb ik achter elkaar opgedronken, je verveelt je zo wanneer je zo'n hele avond alleen zit, ik luister wel eens naar de radio, maar

mijn hoofd wordt moe. De koffie staat op de plank en er is melk in de kelder en een ketel op het butagas.

Nelia wil direct aan de gang gaan. Jolink houdt haar vast met zijn ogen.

- Ik zou nog best graag een bakkie lusten, maar Jannegie zegt, dat ze dan met haar bonnen niet uitkomt.

- Ik zal wel een koffiebon sturen, ik mag toch geen koffie en Han drinkt weinig, zegt Nelia, terwijl ze naar het achterhuis loopt.

Een vertrouwde geur, zoals het in de kleine heldere boerderij van Heil ook kon ruiken treft haar, alleen is de keuken modern ingericht. Jannegie Lekkerkerker zit perfect in de spullen.

Nelia is blij geweest met het uitstel door de koffie, maar als Lekkerkerker vraagt of ze zomaar komen kortavonden of dat ze een boodschap hebben, wordt het moeilijker.

- Mijn vrouw wou u wat zeggen, Lekkerkerker.

- Dat kan. De donkerbruine ogen van de boer kijken Nelia onderzoekend aan. Net als vroeger, wanneer zij en Leen kattekwaad uitgehaald hadden op de werf. Maar nu slaat ze haar ogen niet neer.

- Ik was er bij toen Leen stierf, maar ik heb het u nooit durven zeggen.

- Zo. Lekkerkerker heeft niet eens met zijn ogen geknipperd.

Een zware stilte valt in de schemerige kamer. Jolink roert in zijn lege kopje, terwijl Nelia aan haar manteltje plukt.

- Het was mijn schuld, ziet u, mijn schuld, gaat ze verder, maar nog antwoordt de oude boer niet, hij zit, zijn handen gevouwen en zijn ogen strak op de twee portretten op het orgel.

In haar wanhoop begint Nelia te vertellen. Langzaam komt er onder haar woorden leven in de starre figuur van de oude man.

- U moest de groete van hem hebben, hij wist geloof ik, dat hij sterven zou toen hij nog helemaal goed was.

- Dan heeft Marrie toch gelijk gehad, helemaal gelijk

zegt de oude man zacht en hij vertelt van de wonderlijke droom van zijn vrouw.

Nelia knikt: zo was het, een boer zei nog dat Leen klaar moest staan als onze-lieve-Heer hem nodig had, ik had hem weer 'es Wandelstok genoemd, ziet u.

Weer valt er een stilte, waarin Lekkerkerker opstaat. Hij loopt langzaam naar het kastje waarop de Bijbel ligt. Die mocht Jannetje niet wegdoen al leest Bas ook uit hun trouwbijbel.

Hier staat het, zegt hij en hij wijst met zijn kromme vinger op de letters, die hij eens als trotse vader achter de dooptekst van zijn zoon schreef.

- Eén ding is nodig, leest Jolink hardop. De oude man knikt en wrijft met zijn zakdoek langs zijn ogen. Dat is de eerste keer, dat vreemden Leen Lekkerkerker zien huilen.

Jolink leest de andere namen en de naam van de oude man ook. Zo wordt een geslacht voortgezet, weet hij nu, en met elk lid sluit God Zijn verbond.

Hij kijkt Nelia aan, hij kan haar niet meer vragen of het goed is, wat hij nu zeggen gaat.

- Mogen wij onze eerste naar uw zoon noemen?

Verrast kijkt Leen Lekkerkerker op.

- Laat het, als het een meisje is, naar Nelly van de dominee heten, daar, hij wijst met een ruk van zijn grijze hoofd naar de deur van de slaapkamer, daar ligt al een Leen Lekkerkerker. Ik heb de oppas, begrijp je, dat komt er van als je opa wordt.

Er ligt een wonderlijk zachte glimlach op het gezicht van de oude boer. Nelia kijkt naar hem, zo kon Leen ook kijken, weet ze, en toch leek Leen op zijn moeder.

- We zullen het doen en we gaan het meteen aan Nelly vragen, belooft ze.

- Nelly is niet thuis, ze komt pas over een maand, en dan nog maar alleen de Zondag over, ze is van de week ook geweest, er stond weer een bos witte duizendschonen bij Leens graf, ik heb haar van het voorjaar een polletje planten gegeven.

Een bloesemtak wuift voor het kerkraam heen en weer in de blauwe meilucht.

Nelia Jolink moet er telkens naar kijken, nu ze met haar zoon op haar schoot zit in het oude dorpskerkje, waar op hun speciaal verzoek, hun tweeling mocht worden gedoopt.

Het is voor het eerst, dat ze hier weer zit, nadat ze weggelopen was, en op de preekstoel staat de man, om wiens woorden ze eens weggelopen is.

Het kleine kind op haar schoot maakt kleine geluidjes, net als het kindje op de schoot van Nelly die naast haar zit. Het kerkje is vol, nog nooit is het gebeurd, dat de dominee een tweeling doopte, een tweeling waarvan één door zijn dochter in de kerk gebracht wordt en de ander door een chique dame in wie niemand op 't eerste gezicht de zus van Sjaan Vermeulen zou herkennen. Toch is ze het, knikken de hoofden, je kan duidelijk het wezen zien, maar deftig dat ze is, daar is geen voorbeeld van. Weet je nog, dat ze Nelia in de kerk bracht, fluistert een oude vrouw, toen was het ook al zo'n pauw.

Al die gefluisterde gesprekken deren Nelia niet, ze zit naast haar man en haar beste vriendin in de kerk. En de dominee leest het formulier. Traag en eentonig, hij heeft het ook zo dikwijls gedaan. Maar Nelly voelt de ontroering in de langzaam uitgesproken woorden doorklinken, ze kijkt met haar grijze ogen, waaruit de mist nu nooit meer zal wijken naar de gebogen figuur op de preekstoel, vader is oud geworden, net zo oud als zijn ouderling, Leen Lekkerkerker, die wel rechtop zit, en zijn ogen zijn helder, maar er vallen diepe plooien onder zijn kin, terwijl de mond beeft.

Nelia probeert de oude woorden zachtjes mee te spreken, maar als de dominee bidt, dat haar kinderen, Nelly en Leendert, hun kruis Jezus vrolijk na mogen dragen, schiet haar oog vol tranen, en denkt ze aan het graf buiten, waarvan de steen nog zo heel nieuw is, en waarop, dat zag ze in het voorbijgaan, een witte meidoorntak staat met fel gele dotters. De bloemen die Leen plukte en die hij trouw ver-

deelde onder hun drieën, vlak voor de plantkundeles. Ze durft onder het bidden haar ogen niet open doen, anders zou ze Nelly aankijken.

Dan moet ze met Leen in haar armen naar de preekstoel gaan, haar man houdt Nelleke, die zachtjes huilt.

- Leendert, Nelly, dan hapert de stem van de oude dominee. Hij noemt de twee namen bij elkaar, waarvan hij gehoopt had, dat hij ze hier voor de preekstoel eens op een andere manier samen zou noemen, dan herstelt hij zich, en niemand van de gemeente merkt hoe de oude man innerlijk verscheurd wordt van berouw nu hij de kinderen dopen gaat van Nelia Jolink, zwarte Nelia, die hij eens door zijn standentrots mee het huis uit joeg.

Hij kijkt naar zijn dochter, terwijl ze het kleine witte kindje aan de vader overgeeft.

Het huilt zachtjes.

- Nelly ik doop u in de naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes.

Dan breekt plotseling de jubel van de gemeente los over de hoofden van Leendert en Nelly Jolink, over het gebogen hoofd van de oude dominee en over het kerkhof, waar de witte meidoorn zachtjes wiegelt in de voorjaarswind.

Even slikt Nelly wanneer ze de woorden zingt:

> God zal hen zelf bevestigen en schragen
> En op de rol waar Hij de volken schrijft
> Hen tellen als bij Sion ingelijfd
> En doen de naam van Sions kind'ren dragen.

Leen Lekkerkerker kijkt de kerk rond en zijn ogen zien in die van zijn oude daggelder. Sjaan knippert met de zijne, hij is zo vol. Nelly zoekt de blik van haar vader, die loopt langzaam met gebogen hoofd de kansel weer op, terwijl het orgel een paar krachtige majeuraccoorden laat horen.

Dan zingen de ongeschoolde krachtige stemmen tegen het volle werk op:

Dan wordt Mijn naam met lofgejuich geprezen,
Dan zullen daar de blijde zangers staan,
De speellien op de harp en cimbel slaan
En binnen u al Mijn fonteinen wezen.

Voorzichtig legt Nelia haar zoon in de armen van haar tante. Haar ogen staan vol tranen evenals die van Nelly, die haar naamgenootje de kerk uitdraagt. Op het hoofdje ligt een druppel water. Nelly laat het liggen, ze kijkt er naar: om dit mogelijk te maken werd een graf gegraven waar zij gister de witte meidoorn zette, want met elk Verbondskind bereikt God Zijn doel.